

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**NAMAZIN KARAKTER GELİŞİMİ
ÜZERİNE ETKİSİ**

127919

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

127919

HAZIRLAYAN

ESMA SAYIN

DANIŞMAN

PROF DR. HAYATİ HÖKELEKLİ

BURSA 2003

ÖNSÖZ

Bu araştırma ibadet psikolojisi çerçevesinde namazın bireyin karakter gelişimi üzerindeki etkisini ele alacaktır. Bir başka deyişle namaz ibadetinin, bireyin ahlakî gelişimi üzerindeki psikolojik etkileri hem teorik hem de alan araştırması çerçevesinde ele alınmaktadır.

Araştırmamızın birinci bölümünde ibadet kavramının liguistik ve semantik kullanımlarını, psikolojik ve sosyolojik açıdan ibadetin etkilerini, ayrıca ibadetin inançla olan münasebetini ağırlıklı olarak psikolojik açıdan ele alacağız.

Araştırmamızın devamında namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerindeki etkisini ele alacağımız için öncelikle karakterin liguistik ve semantik tanımı ve unsurlarını; karakter ve şahsiyet kavramları arasındaki farkın ortaya çıkmasıyla beraber karakter kavramının şahsiyet ve kişilik kavramlarının kullanım alanları içerisindeki yerini; son olarak da karakterin biçimlendirilmesi ve eğitimini konumuzu yakinen ilgilendirmesi nedeniyle inceleyeceğiz.

Araştırmamızın en önemli bölümünü namaz ibadetini şekil-anlam ilişkisi içerisinde ele alacağımız bölüm oluşturacaktır. Bu bölümde namaz ibadetinin, psikolojik bir dilin kullanılması ayrıcalığı içerisinde liguistik ve semantik açıdan tanımlanması; namaz ibadetinin diğer ibadetler içerisindeki yeri ve ruh sağlığı açısından önemi; ayrıca namaz ibadetinin unsurları ele alınacaktır. Bu bağlamda namaz ibadetinin unsurları alt başlığı altında ele alınırken niyet, kıyam, kıraat, ruku, secde ve dua oturuşu konularını şekil-anlam ilişkisi içerisinde psikolojik bir bakış açısı ile temellendirilerek açıklanmıştır. Nitekim ilk başta bu unsurların liguistik ve semantik tahlilleri psikolojik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bununla beraber psikolojinin temel kavramları vasıtasıyla bu unsurların, insan karakteri üzerindeki olumlu ve geliştirici etkisini tesbit etmekle kalmayıp olumlu karakter özelliklerinin gelişimini tasavvuf psikolojisinin anlayışını temel alarak Mevlana, Yunus Emre, İsmail Hakkı Bursevî'nin ifadeleri ile de delillendirip zenginleştireceğiz.

Ayrıca namazın karakter gelişimi üzerindeki psikolojik etkisini, psikolojik kaynaklar, Kur'an'ı Kerim, hadisler ışığında Türkçe, Arapça ve İngilizce eserler vasıtasıyla ele alınacaktır. Ayrıca namazla ilişkilendireceğimiz karakter özellikleri bu bölümün en önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Bu bölümde namaz ibadetinin, bireyin

Allah'a ve insanlara karşı sorumluluk duygusu, vicdanlılık zaman ve çalışma disiplini, sosyal ve ahlakı değerleri koruma, bireyin kendini yenileme bilincini ifade eden tevbe, sabır ve irade gücü, diğergamlık, doğruluk ve dürüstlük, alçak gönüllülük, şükür ve vefa bilinci gibi karakter özellikleri üzerindeki zihinsel, duygusal ve ruhsal anlamdaki etkisini ele alacağız.

Bu araştırmanın planlanıp yürütülmesinde beni daima teşvik eden, kıymetli fikirleri ve tenkitleriyle konuya daha farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan sayın hocam ve danışmanım Prof. Dr. Hayati Hkelekleli'ye ; anket sorularının hazırlanmasında, analiz tekniklerinin belirlenmesi ve sonuçların yorumlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mustafa Sevüktekin'e; dataların bilgisayarda işlenip analizlerin yapılmasında gösterdiği fedakarlık ve yardımlar için Yard. Doç. Dr. Adem şahin'e; kitap temininde yardımcı olan değerli fikir ve tecrübelerinden faydalandığım sayın Yard. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır, Dr. Nebile Arslan ve ğretim görevlisi Akif Hayta'ya ve sayın hocalarıma; ankete katılan ğrencilere; Arapça kaynakların tercümesinde, değerli fikir, tenkit ve destekleriyle tezin bu günlere gelmesinde büyük emeği geçen saygıdeğer eşim Sacit Ekerim'e, bilgisayar işletmeni Hüseyin Karabey'e ve aileme teşekkürü bir borç biliyorum.

ESMA SAYIN
Haziran-2003 Bursa

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
I. BÖLÜM	4
TEORİK ÇERÇEVE	4
A. İBADET KAVRAMI	5
1. İbadetin Tanımı	5
2. Psikolojik ve Sosyolojik Açıdan İbadetin Birey Üzerindeki Etkileri	6
3. İbadetin İnançla Olan Münasebeti	9
B. KARAKTER KAVRAMI	10
1. Karakterin Tanımı ve Unsurları	10
2. Karakter ve Kişilik Kavramları Arasındaki Fark	12
3. Karakterin Biçimlendirilmesi ve Eğitimi	13
C. NAMAZ İBADETI	15
1. Namaz İbadetinin Tanımlanması	15
2. Namaz İbadetinin Psikolojik Önemi ve Etkisi	18
3. Namaz İbadetinin Unsurları	20
a) Niyet	20
b) Kıyam	22
ba) Kıyamdaki Sembolik Anlamlar	22
bb) Kıyam-Kimlik Bilinci ve Varlığın Anlamının Tatmini	23
bc) Kıyam-Aidiyet Duygusu (Ait Olma) İhtiyacının Tatmini	25
c) Kıraat (Kur'an Okuma)	26
ca) Sübhaneke Duası	27
cb) Fatıha Suresi	30
d) Rükû	34
da) Rükû'nun Sembolik Anlamı ve Etkisi	34
db) Rükû-Benlik Saygısı ve Öz-Saygı İlişkisi	35
dc) Rükû ve Tevazu ile Boyun Eğiş Sonucu Kendini Tanıma Şuurunun Oluşumu	37
e) Secde	38
ea) Secde'nin Sembolik Anlamı ve Psikolojik Etkisi	38
eb) Secde ve Aşkın Bilinçlilik Sonucu İlahi Bütünleşme	40
ec) Secde ve Kendini Tanıma Şuru Sonucu Kendini Gerçekleştirme	42
f) Dua Oturuşu	44
fa) Tahiyat Duası	44

fb) Salavat Duaları	45
fc) Rabbena Duaları	46
D. NAMAZIN KARAKTER GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİSİ	48
1. İbadetin Karakter Gelişimi Üzerindeki Etkisi	48
2. Karakter Gelişimi Açısından Namaz Psikolojisi	50
a) Namaz- Allah'a Karşı Sorumluluk Duygusu ve Vicdanlılık	53
aa) Namaz-Allah'a Karşı Sorumluluk Duygusu	53
ab) Namaz-İnsana Karşı Sorumluluk Duygusu ve Vicdanlılık	55
ac) Namaz-Zaman ve Çalışma Disiplini	57
b) Namaz-Sosyal ve Ahlakî Değerleri Koruma İlişkisi	59
c) Namaz-Tevbe İlişkisi:	63
d) Namaz-Sabır İlişkisi	67
e) Namaz-Diğerkâmlık İlişkisi:	70
f) Namaz-Doğruluk ve Dürüstlük İlişkisi	74
g) Namaz-Alçakgönüllülük İlişkisi	76
h) Namaz-Şükür ve Vefa İlişkisi	78
II. BÖLÜM	83
ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME	83
I. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, EVREN VE ÖRNEKLEMİ	84
II ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	84
III. METOD-TEKNİK VE UYGULAMA	87
IV. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	90
A. ÖĞRENCİLERİN KENDİLERİYLE İLGİLİ BİLGİLER	90
B. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN NAMAZ KILMA VE ANLAMA DÜZEYİNE İLİŞKİN BİLGİLER	92
V. ARAŞTIRMA SONUÇLARINA İLİŞKİN BULGULAR	99
A. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİNE İLİŞKİN BULGULAR	99
a) Sorumluluk Duygusu	99
b) Sosyal ve Ahlaki Değerleri Koruma Boyutuna İlişkin Bulgular	102
c) Sabır Boyutuna İlişkin Bulgular	103
d) Tevbe Boyutuna İlişkin Bulgular	105
e) Diğerkâmlık Boyutuna İlişkin Bulgular	106
f) Doğruluk ve Dürüstlük Boyutuna İlişkin Bulgular	108
g) Alçakgönüllülük (Tevazu) Boyutuna İlişkin Bulgular	109
h) Şükür ve Vefa Boyutuna İlişkin Bulgular	111
B. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİ ORTALAMA PUAN DAĞILIMLARI	112
1. Genel Ortalama	112
C. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKEN (KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİ) ÜZERİNE ETKİLERİ	113
1. Dindarlık Düzeyi Değişkeni ve Karakter Gelişim Düzeyi	113
2. Namaz Kılma Sıklığı ve Karakter Gelişim Düzeyi	114

3. Namaza Başlama Zamanı ve Karakter Gelişim Düzeyi	116
4. Namaz Kılma Nedeni ve Karakter Gelişim Düzeyi	117
5. Dua ve Sureleri Anlamının Namaza Etkisi ile Karakter Gelişim Düzeyi	120
6. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi	121
7. Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi	122
8. Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi	124
D. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN DİĞER BAĞIMLI DEĞİŞKENLER ÜZERİNE ETKİLERİ	125
1. Dindarlık Düzeyi ile Namaz Kılma Sıklığı	125
2. Dindarlık Düzeyi ile Namaz Kılma Nedeni	127
3. Dindarlık Düzeyi ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	128
4. Fakülte Dağılımları ile Namaz Kılma Sıklığı	130
5. Mezun Olunan Lise Dağılımları ile Namaza Başlama Zamanı	131
6. Namaz Kılma Sıklığı ile Namaz Kılma Nedeni	133
Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Namaz Kılma Nedeni Üzerine Etkileri	133
7. Namaz Kılma Sıklığı ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	135
8. Namaz Kılma Nedeni ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	137
9. Namaz Kılma Nedeni ile Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi	139
10. Namaz Kılma Nedeni ile Namaz Kılma Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi	141
11. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Dua ve Sureleri Anlamının Namaza Etkisi	143
12. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Namaz Kılma Nedeni	145
13. Namazda Hissedilen Duygu Düzeyi ile Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi	146
14. Namaz Kılma Sıklığı ile Dindarlık Düzeyi	148
15. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Namaz Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi	150
VI. YORUM VE TARTIŞMA	152
A. TEMEL HİPOTEZ	152
B. ALT HİPOTEZLER	156
SONUÇ	177
BİBLİYOGRAFYA	180

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1a.	Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyetine Göre Dağılımları	90
Tablo 1b.	Ankete Katılan Öğrencilerin Yaşa Göre Dağılımları	90
Tablo 1c.	Ankete Katılan Öğrencilerin Fakültelere Göre Dağılımları	91
Tablo 1d.	Ankete Katılan Öğrencilerin Mezuniyete Göre Dağılımları	91
Tablo 2a.	Ankete Katılan Öğrencilerin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımları	92
Tablo 2b.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Sıklığına Göre Dağılımları ..	92
Tablo 2c.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namaza Başlama Dönemlerine Göre Dağılımları	93
Tablo 2d.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Nedenlerine Göre Dağılımları	94
Tablo 2e.	Ankete Katılan Öğrencilerin Dua ve Sureleri Anlama Durumlarının Namaza Etkisine Göre Dağılımları	95
Tablo 2f.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namazda Okudukları Dua ve Sureleri Anlama Düzeylerine Göre Dağılımları	96
Tablo 2g.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Esnasında En Yoğun Hissettikleri Duygulara Göre Dağılımları	96
Tablo 2h.	Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz İbadetini Yerine Getirme Sonrasında En Yoğun Hissettikleri Duygulara Göre Dağılımları	97
Tablo 3a.	Sorumluluk Duygusu ile İlgili Bulgular	99
Tablo 3b.	Sosyal ve Ahlaki Değerleri Koruma ile İlgili Bulgular	102
Tablo 3c.	Sabır ile İlgili Bulgular	103
Tablo 3d.	Tevbe ile İlgili Bulgular	105
Tablo 3e.	Diğerkâmlık ile İlgili Bulgular	106
Tablo 3f.	Doğruluk ve Dürüstlük ile İlgili Bulgular	108

Tablo 3g. Tevazu ile İlgili Bulgular	109
Tablo 3h. Şükür ve Vefa ile İlgili Bulgular	111
Tablo 4a. Ankete Katılan Öğrencilerin Karakter Gelişim Düzeyi Ortalama Puan Dağılımları	112
Tablo 5a. Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	113
Tablo 5b. Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	114
Tablo 5c. Namaza Başlama Zamanı Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	116
Tablo 5d. Namaz Kılma Nedeni Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	117
Tablo 5e. Namaz Bilincinin Namaza Etkisi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	120
Tablo 5f. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	121
Tablo 5g. Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	122
Tablo 5h. Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri	124
Tablo 6a. Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Namaz Kılma Sıklığı Üzerine Etkileri	125
Tablo 6b. Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Namaz Kılma Nedeni Üzerine Etkileri	127
Tablo 6c. Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Üzerine Etkileri	128
Tablo 6d. Fakülte Değişkeninin Namaz Kılma Sıklığı Üzerine Etkileri	130

Tablo 6e. Mezun Olunan Lise Değişkeninin Namaza Başlama Zamanı Üzerine Etkileri	131
Tablo 6f. Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Namaz Kılma Nedeni Üzerine Etkileri	133
Tablo 6g. Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Üzerine Etkileri	135
Tablo 6h. Namaz Kılma Nedeni Değişkeninin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Üzerine Etkileri	137
Tablo 6i. Namaz Kılma Nedeni Değişkeninin Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi Üzerine Etkileri	139
Tablo 6k. Namaz Kılma Nedeni Değişkeninin Namaz Kılma Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi Üzerine Etkileri	141
Tablo 6l. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Değişkeninin Dua ve Sureleri Anlamanın Namaza Etkisi Değişkeni Üzerine Etkileri	143
Tablo 6m. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Değişkeninin Namaz Kılma Nedeni Değişkeni Üzerine Etkileri	145
Tablo 6n. Namazda Hissedilen Duygu Düzeyi Değişkeninin Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi Üzerine Etkileri	146
Tablo 6o. Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Dindarlık Düzeyi Üzerine Etkileri	148
Tablo 6p. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Değişkeninin Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi Üzerine Etkileri	150

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a. g. t.	: adı geçen tez
A. Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
bs.	: baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: Hazırlayan
İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş	: karşılaştırınız
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
M.Ü.İ.F	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sad.	: Sadeleştirilenler
s.	: Sayfa
S	: sayı
S.B.E	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü	: Selçuk Üniversitesi
S.Ü.İ.F	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
S.D.Ü.İ.F	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
O.M.Ü	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
O.M.Ü.İ.F	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: tarihsiz
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
U.Ü.İ.F.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Univ	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
Y.	: yıl
Yay.	: Yayınları, yayınevi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Psikoloji organizmanın çeşitli durumlar karşısında ve çeşitli şartlar altında neler hissedeceğini, neler düşüneceğini, ne gibi kararlar alıp neler yapacağını inceleyen bir bilim dalıdır. Bu noktada insanın duygu, düşünce, karar ve uygulamaları arasında dinî olanları da bulunduğuna göre, psikoloji insanı ve insanın dinî duyuş ve davranışlarını da incelemek durumundadır. İşte dindar veya dine muhatap olan bir varlık olarak insanın önemli dinî davranışlarından biri de ibadetleridir. Bu sebeptendir ki, psikoloji ilmi bir davranış olarak ibadetleri de sebep-sonuç ilişkileri içerisinde incelemek, böylece dindar kişiyi tanımak ve tanıtmak durumundadır.¹

Bu bağlamda psikoloji ilmi insanın duygu, düşünce, karar ve uygulamaları arasında dini duyuş ve davranışları incelemesi nedeniyle insanın dini davranışlarının en temel göstergelerinden biri olan ibadetleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelemektedir.

Bu nedenle biz insanın dini davranışları olan ibadetleri ibadet psikolojisi bağlamında irdelemeye çalışacağız. İbadet psikolojisinin genel çerçevesi altında psikolojik açıdan namazın karakter gelişimi üzerindeki etkisini ele alacağız. Namazın unsurlarını, namazdaki ifadelerin anlamlarını ve namazdaki şekil-anlam bütünlüğünü ibadet psikolojisi çerçevesinde inceleyeceğiz.

İbadet psikolojisi alanında bir takım önemli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar arasında Din Psikolojisi bilim dalında Veysel Uysal'ın "Psiko-Sosyal Açıdan Oruç" isimli çalışması ile Din Sosyolojisi bilim dalında Mehmet Bayyigit'in "Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı" isimli çalışması dindarın dini davranışlarından Oruç ve Hac ibadetini alan araştırması tarzında ele alan ibadet psikolojisi alanının en önemli çalışmalarından sayılabilir.

İbadet Psikolojisi çerçevesinde özel olarak namaz ibadetini ele alması yönüyle bizim çalışmamız büyük bir öneme sahip olmakla beraber diğer alan araştırmalarının anket soruları da deneklerin namaz ibadetleriyle ilgili tutum ve davranışlarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Din Sosyolojisi bilim dalında M. Emin Köktaş'ın, "Türkiye'de

¹ Şentürk, Habil, Din Psikolojisi, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 132

Dini Hayat”, Münir Koştaş'ın ise “Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış” isimli çalışmaları, deneklerin namaz kılma davranışlarını cinsiyetle, medeni durumla, yaş grupları ile ilişkilendirmişler ; aynı zamanda deneklerin namaz kılma sıklıklarını ve namaz kılmama nedenlerini psiko-sosyal açıdan değerlendirmişlerdir. Bununla beraber Veysel Uysal, “Dini Hayat ve Şahsi Özellikler”, Akif Hayta,“U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme” isimli makalelerinde, namaz ibadetinin dini inanç, tutum ve şahsiyet özelliklerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Hayta ise namaz ibadetinin kendini kabullenme, sosyallik, kendini ifade etme boyutlarını kapsayan psiko-sosyal uyum ile olumlu yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Son olarak Veysel Uysal, namaz ibadetinin şefkat, gösteriş, oto-kontrol, saldırganlık, kendini suçlama, uyarlık gibi birtakım şahsiyet özellikleri ile ilişkisini tesbit etmeye çalışmıştır. Bizim çalışmamız da Uysal'ın bu çalışmasıyla paralellik arzeder bir tarzda bilinç ve duygu düzeyi yüksek olan bir namaz ibadetinin, sorumluluk duygusu ve vicdanlılık, sosyal ve ahlaki değerleri koruma, sabır, tevbe, alçakgönüllülük, diğergamlık, doğruluk ve dürüstlük, şükür ve vefa gibi karakter özelliklerinin üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisinin bulunduğunu tesbit etmiştir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi namazın bütün unsurlarını ve namazdaki bütün ifadeleri şekil-anlam bütünlüğü içerisinde ibadet psikolojisi çerçevesinde ele alan çalışmamız alan araştırması olması yönüyle son yıllarda ortaya konulan namazla ilgili teorik çalışmalardan daha ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.Bu bağlamda ibadet psikolojisi ile ilgili dikkat çekici bir teorik çalışma olması yönüyle Habil Şentürk'ün “İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği” isimli çalışması önemlidir. Ayrıca namazla ilgili te'lif edilen teorik çalışmalar arasında Hasan Büyür'ün “Namaz Bilinci”, Saffet Senih'in “İbadetin Getirdikleri”, Abdullah Yıldız'ın “Namaz Bir Tevhid Eylemi” isimli çalışmalarını sayabiliriz.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çoğunlukla namaz ibadeti hakkında yapılan çalışmalar, namaz ibadetinin şekli yönünü ele almışlardır. Ancak namaz ibadetinin şekli bir yönü bulunmasına rağmen şeklin çok ötesinde bir anlamı ve özü olduğu da bir gerçektir. Namazın bu anlamı ve özü

kavrandığı ve buna uygun olarak uygulandığı zaman bireyin karakter gelişimi üzerinde anlamlı ve önemli bir etki göstermesi beklenir. Bu yüzden araştırmamızda namaz ibadetinin unsurlarını psikolojik bir bakış açısıyla, şekil-anlam bütünlüğü içerisinde kavramaya çalışmayı amaçladık. Konuya bu tarzda yaklaşan çalışmaların yok denilecek kadar az olduğu dikkate alınır, araştırmamızın önemi kendiliğinden anlaşılabilir olur. Namazın daha çok şekli yönüne vurgu yapan ilmihal kitapları, namaz ibadetinin bireyin karakter gelişimi üzerindeki olumlu etkisini gözardı etmektedirler. Halbuki namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerindeki olumlu etkisini ifade eden çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır. Çalışmamız bunların incelenmesine ağırlık vermesi sebebiyle de önem taşımaktadır.

Namaz ibadetini sadece şekli ve ilmihali tarzda ele alan eserler ve buna dayalı öğretim usülleriyle yetişen bireylerin karakterleri üzerinde yeterli düzeyde olumlu bir etkisinin görülmemesi namaz ibadetinin karakteri olgunlaştırıcı bir fonksiyonunun olmadığı anlamına gelmez. Bu araştırma bireyin bilinç-duygu düzeyi yüksek namaz uygulamasına sahip olduğunda namaz ibadetinin karakteri olgunlaştırıcı ve mükemmelleştirici etkiler yapacağı varsayımından yola çıkmaktadır. Bu yönüyle namaz kılanların yeterli ahlâki olgunluğa ulaşamamaları namaz ibadetini sadece şekli ve yüzeysel düzeyde yerine getirilmesiyle ilişkili kabul edilmektedir. Bu bağlamda ayet ve hadisler ışığında algılanan duygu-bilinç düzeyi yüksek olan bir namaz ibadetinin, karakter gelişimi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olacağı açıktır. Bu çalışmamızın, ifade ettiğimiz bu konuları hem teorik hem de alan araştırması tarzında “anket yöntemi” ile ampirik şekilde ele alması açısından oldukça önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

I. BÖLÜM
TEORİK ÇERÇEVE

A. İBADET KAVRAMI

1. İbadetin Tanımı

İbadet kelimesi; boyun eğmek, saygı göstermek, hizmet etmek, itaat ve kulluk etmek, bağlanmak, tevazu göstermek, tapınmak manalarına gelir.² Aynı zamanda ibadet, Allah'a saygı ve sevgi göstermek, korku ve ümit beslemek³, O'na karşı kulluk ve bağlılığımızı sözler ve hareketlerle ifade etmektir.⁴

İngilizce metinlerde ibadet karşılığı olan "worship", tapmak, dua etmek, taparcasına sevmek; "ritual" ise dinsel, törensel, adet edinmiş uygulama ve pratikler demektir.⁵

Denebilir ki ibadet, kalbin sonsuz bir kudret ve hakimiyete sahip olduğuna inanıp, fakat kaynağını ve mahiyetini bilemediği Yaratıcı'nın büyüklüğü ve yüceliği karşısında duyduğu sonsuz bir saygı ve teslimiyet ifadesidir.⁶

En genel anlamıyla, Allah'a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilir. İbadet, Allah'la kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürüdür. Bu anlamda ibadet kavramı; kutsal zaman ve mekanlara saygı, dünya düzeni ve Tanrı iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler ve belli amaca ulaşmak için yapılan basit törenler (taharet, dua, kurban vb) olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini dile getirir.⁷

Psikolojik açıdan tapınma eylemini gerçekleştiren asıl niyet, "bağımlılık" şuurundan beslenmektedir. Kendi varoluş imkanlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın, herşeyini kendisine borçlu olduğu mükemmel ve Yüce varlığa karşı itaat ve yakınlaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır. Sonuç itibariyle ibadet bir "itaat"

² İbn Manzur, Lisanü'l Arab, Daru's-Sadr, Beyrut, 1990, C. IV, s. 260-262

³ Akseki, A. Hamdi, İslam Dinî, Nur Yayınları, Ankara, 1989, s. 107

⁴ Pazarlı, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 189

⁵ Sinclair, John, Gwyneth Fox, Önder Renkli Yıldırım, Metro Collins Cobüld Birmingham University International Language, Database Essential Dictionary İngilizce-İngilizce Türkçe Sözlük, Metro Kitap Yayın Pazarlama, İstanbul, 1968, s. 1208

⁶ el-Kardavî, Yusuf, İbadet, (çev. Hüsbettin Cemal), Çığın Yayıncılık, İstanbul, 1974, s. 40

⁷ Hökelikli, Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, s. 234; Fromm, Erich, Psikanaliz ve Din, (çev. Şükrü Alpagut), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 34-35

davranışdır. Allah'a bağımlılığın şuuruna ulaşmış insanın, bunun soncuna içtenlikle, şükran ve minnettarlık duyguları içerisinde katılmasını simgeler. İbadet ve dinî uygulamalar vasıtasıyla inançlı insan, kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak, üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.⁸

Başka bir deyişle ibadet, mahiyeti idrak olunamayan, bununla beraber varlığı sonsuz kudret ve yüceliği her yerde sezilen, zahiri sebeplerin üstünde dilediği tasarruf kudretine sahip olduğuna inanılan zata karşı gösterilen tevazu, saygı, itaat ve tazimin en yükseğidir.⁹

2. Psikolojik ve Sosyolojik Açıdan İbadetin Birey Üzerindeki Etkileri

Din, cemaat anlayışı ve ibadetler bireyin kendine ve başkalarına güven duygusunu kazanmasına, öncelikle birtakım değerlere bağlanmasına ve üstün ve aşkın olan bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşmasına imkan sağlar.¹⁰

Fromm'un değerlendirmesine göre; her doyurucu yönlenme sistemi, yalnız zihinsel öğeleri değil, ama tüm insansal çaba alanlarında, eylemde gerçekleştirilebilecek olan duygu ve duyu öğelerini de dile getirir. Dinlerdeki ibadet şekillerinin hepsi bireylerin Tanrı gibi insanı aşan bir güce kendini adama ihtiyacının bir sonucu olup böylece kişiler hayatlarını anlamlı kıldıklarını düşünmektedirler.¹¹

C.G. Jung'a göre, kilise ve ibadetler telkin yoluyla bireyleri birleştirerek, şekilsiz bir kitleyi inananlar topluluğuna dönüştürmeye ve bu organizasyonu birarada tutmaya çalışırken, yalnızca büyük bir sosyal hizmet görmekle kalmaz, aynı zamanda bireye anlam dolu bir yaşamın da pahâ biçilmez nimetini sunar.¹²

Dinî inanç ve değerler, ibadet ve törenlerle dünya hayatına ilişkin dinî açıklamalar insan hayatına bir anlam ve amaç kazandırır. İnsanlar arası ilişkileri düzene koyar; kişinin zihinsel açmazlarını çözer. Ayrıca dinin insanı davet ettiği ve yönlendirdiği

⁸ Hökeleli, a.g.e., s. 233-234

⁹ Akyüz, Vecdi, Mukayeseli İbadetler İlmihali, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, C.1, s. 56

¹⁰ Kula, M. Naci, Kimlik ve Din, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 78

¹¹ Fromm, Erich, Kendini Savunan İnsan, (çev. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul, 1982, s. 55, 56

¹² Jung, C.G., Keşfedilmemiş Benlik, (çev. Canan Ener Silay), İlhan Yayınevi, İst. 1999, s. 85

ideallerle oluşturduğu cemaat hayatı kişiye kimlik kazandırır; cinsellik ve saldırganlık dürtülerinin ıslah edilip faydalı duruma getirilmesine hizmet eder; ruh sağlığını koruyucu ruhî meseleleri tedavi edici etkiler yapar. Dinin, insanın iç dünyası ile tabii ve toplumsal çevre arasında denge ve uyum kurmasına yardımcı olmasında ve insana kişilik yapısındaki güçleri bütünleştirme imkanı vermesinde ibadetin büyük bir payı vardır. Dinî hayatın temel unsuru olarak ibadetin etkisi tek bir alanla sınırlanamaz. Dolayısıyla ibadet; insanın bedenî ve maddî yönünü de etki altına almakta ve bu şekilde insan hayatının bütününe kuşatabilmektedir.¹³

Ayrıca ibadetin, bir dost yüzü görmek, ibadet yerinin manevi ihtişamını seyretmek, camiye gelen mü'minleri görmek, namaz saflarının düzeni ve ritmik hareketlerdeki ahengi izlemek gibi göze hitabeden bir etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda güzel bir sesle ve usulüne uygun olarak okunan ayetler, dualar, salat ve selamlar getirilen kamet; namaz surelerinin sesli olarak okunduğu namazlarda imamın okuduğu ayetler; namazdan önce yapılan vaaz ve okunan hutbelerin dikkatle dinlenmesi; toplu dua, niyaz ve yakarışlar esnasında duyulan sesler, ağlamalar ibadetin işitme duyusuna hitabeden etkilerindedir.

Bununla beraber ibadetin koklama duyusuna hitaben yönleri ve etkileri de bulunmaktadır. Camilerde güzel koku sürünme bu gerçeğin bir ifadesidir. Dost yüzü ve dost sesini dost kokusu tamamlayabilir. İbadetin duyular üzerindeki bir etkisi olarak sayılan güzel bir koku, insanı zaman ve mekân boyutlarının ötesine taşıyarak kişiyi derunî hayallere daldırır.¹⁴

Ayrıca ibadet eden bir kimse yeni bir hayat coşkusu elde eder ve en üstün gücü kavrar. Başka bir araştırmaya göre dinî bağlanma ve ibadetin ırklar arasındaki hoşgörü ve diğer gelişime dayalı sosyal tutumları gerçekleştirme noktasında belirgin bir kaynaklık teşkil ettiği görülmüştür.¹⁵

¹³ Hökelekli, Hayati, "İbadet-Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet", D.İ.A.,T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1999,C.19, s. 248-252

¹⁴ Kara, Mustafa, "Cami ve İbadet Psikolojisi", Diyanet Dergisi, sy. 28, Ankara, 2001, s.32-34

¹⁵ Meadow,Mary Jo,(Mankato State University) Richard D. Kahoe, (Christian Haven Homes), Psychology of Religion, Religion in Individual Lives, 1984, Harper & Row. Publishers New York, s. 47-48

Sosyolojik açıdan toplumsal hayat içerisindeki ibadetler büyük bir öneme sahiptirler. Mesela namazların tercih edilen kılınma şekli, durum ve seviye farkı gözetmeden cemaat halinde kılınmasıdır. Burada her sınıf insan; zengin-fakir, alim-cahil, büyük-küçük, yöneten-yönetilen tüm insanlar sosyal statüleri ortadan kaldırarak biraraya gelir ve yan yana bir Allah'a yönelerek kulluklarını ifade ederler. Bir günde kılınan beş vakit namaz her semtte insanları biraraya toplar ve haftada bir defa olmak üzere Cuma günü bir şehrin sakinlerini biraraya getirir. Bundan ayrı olarak bayram namazlarında daha uzak yerlerdeki insanlar bir araya gelirler. Bu durum bir düzeni simgeler ve büyük bir disiplini gösterir.¹⁶

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ibadet, bir itaat etme ve bağlılık davranışıdır. Bu noktada itaat etme tutumu, aynı zamanda sevilme yolu ile güvenliğe ulaşma işlevini de görür. Eğer insanın güvenlik duygusu yalnızca başkaları tarafından sevilmeye bağlı ise, birey sevilme için her bedeli ödemeye hazırdır.¹⁷ Bu durum Yüce Yaratıcı ile olan ilişkilerini de etkiler.

Aynı zamanda ibadetler kişiyi Allah'la olduğu kadar, diğer insanlarla da yakınlaştırmaktadır. Benzer duygu ve düşüncelere sahip olarak ortak tek bir amaç için bir araya gelmiş olan insan kalabalığı içerisinde ferdi benlik duvarları yıkılarak kolektif ruh hakim duruma geçer. Genel olarak cemaatleşme halinde duygu hassasiyeti zirveye ulaşır. Heyecan derinleşir ve irade kuvvet kazanır.

Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, bir toplumun en mükemmel seviyeye ulaşarak bütünleşmesi ve gelişmesi için fert ve toplum menfaatlerinin aslında zıt olmayacağı inancının insanlarda kökleşmesi şarttır. Bu da fertlerin maddî ihtiyaçlarının karşılanmasını bir dereceye kadar hedef, onu aşıttan sonra bir vasıta olarak kabul edilmesiyle mümkün olabilir.¹⁸ Bu bağlamda ibadetler insanlar arasında bütünleşmeyi sağlayan kolektif ruhu canlandırır, bu yöndeki karakter özelliklerini geliştirmeye hizmet ederler.

¹⁶ Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 733-734

¹⁷ Horney, Karen, Günümüzün Nevrotik İnsanı, (çev. A. Erdem Bağatur), Yaprak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 85

¹⁸ Er, İzzet, Sosyal Gelişme ve İslam, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, s. 30

3. İbadetin İnançla Olan Münasebeti

Dindar insanın tapınma eylemi ve işlemleri olarak ibadet geçici ve tesadüfi bir olay değil. hayatın esaslı ve gerçek bir ifadesi olarak kabul edilir. Bu kapsamıyla ibadet, dinî hayatla o kadar sıkı bir bağ içerisindedir ki ibadet olmadan dinin varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği bile şüphelidir. Bu açıdan ibadet psikolojiye indirgenemez ve psikoloji tarafından da açıklanamaz, ancak ibadetin insan üzerindeki etkileri incelenebilir.

William James, Gordon W. Allport, Paul E. Johnson, Carl Gustav Jung, Victor E. Frankl, Becker, Fr Maslow gibi bilim adamlarına göre dinin fert üzerindeki asıl etki ve fonksiyonu onda güçlü, uyumlu, bütünleşmiş, sağlam yapılı bir kişilik oluşturmaktır. Bu noktada dinî pratikler dinin ayrılmaz bir parçası olarak bütünleşmiş bir kişiliğin oluşmasında etkin bir durumda olacaktır. Din psikolojisi araştırmalarından elde edilen sonuçlar da bunu desteklemektedir.¹⁹

İbadet, dinî bir davranış olduğuna göre, bu davranışın oluşmasında rol oynayan psikolojik amiller vardır. Bu açıdan ibadet, inançla iç içe bir ilgi içindedir.²⁰ Öyleyse davranışın tutarlı olabilmesi için, dayandığı inanç temelinin de tutarlı olması icab eder. İnançların oluşmasında ise, duygu ve düşüncenin önemli tesirleri olduğu psikolojik bir gerçektir.²¹

Aynı zamanda inançların farklı olması tabii olarak davranışların da farklı olmasına da yol açar. Mesela bir müslüman, Allah'a ibadet etmek için camiye gider ve namaz kılar. Bir Hristiyan ise kiliseye gider ve kendi inançlarına uygun olarak ayin yapar.²² Bu durum göstermektedir ki ibadet inançla uygunluk arz eder. Demekki, genel olarak kişinin ibadetlerine bakarak onun inancı hakkında bir hüküm verilebilir. Nitekim Johnson'a göre, en önemli din testi, davranış testidir. Aynı zamanda ibadet, kişinin dinî duygu, düşüncesi ve inancının davranış halindeki bir göstergesidir.²³

İbadet, psikolojik bir tarifile bireyin Allah'a karşı, sevgi, saygı, bağlılık, şükran ve acizlik duygularını ifade eden davranışlarıdır.²⁴ Dikkat edilirse bu tarifte bir kuldun, bir

¹⁹ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 233-234

²⁰ Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 69-70

²¹ Krech, David, Crutfield Rs., Sosyal Psikoloji, (çev. Erol Güngör), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 178

²² Ünal, Cavit, Genel Tutumların ve Değerlerin Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 64-65

²³ Şentürk, Habil, İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 29

²⁴ Pazarlı, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 189

de kulun inandığı Allah'tan bahsedilmektedir. Demek ki, bireyin ibadet edebilmesi için, önce kendisine ibadet edilmesi gerektiğine inandığı bir Allah inancı ve şuurunun olması gereklidir. Bu duruma göre, ibadetin temeli inanca dayanır.²⁵

Din, Allah'ın kullarına gönderdiği emirlerin ve yasakların bütünü olan inanç sistemi olarak ifade edebileceğimiz bir hayat tarzı olduğuna göre, kişinin Allah'a inanç bağıyla başlayıp, bu bağın duygu ve düşünce planından çıkararak bir davranışlar bütünü halinde hayata yansması gayet doğaldır.²⁶ Bu noktada ibadetler, Allah'a itaat, bağlılık, sevgi saygı, şükür, O'nu hatırlama ve O'na yönelme inancını kapsayan inanç sistemini; duygusal ve zihinsel süreçlerden davranışlar bütününe dönüşmesinde önemli bir rol oynarlar.

B. KARAKTER KAVRAMI

1. Karakterin Tanımı ve Unsurları

Karakter, kişiye has davranışların bütünü olup, insanın bedenî, hissî ve zihnî faaliyetine çevrenin verdiği değerdir. Şüphesiz çevrenin verdiği benimsenen değerler, bireyin kişiliğinin bir yanını oluşturur. Ancak kişilik, karakteri de ihtiva eden daha kapsamlı bir terimdir. Karakter terimini kişilikten ayıran en önemli özellik karakterin daha çok ahlakî özellikler için kullanılmış olmasıdır.²⁷

Bir başka ifadeyle karakter, ruhta iyice yerleşen prensipler ve değerler vasıtasıyla her irade fiilinin kesin ve belirli olması üzerine ruhun istikrar kazanmış halidir. Eğer bu prensipler, zamanın ve toplumun ahlak prensipleriyle uygunluk teşkil ederse o zaman karakter "ahlaklılık" vasfını taşır ki bu kavram, aynı zamanda bu durumda değer ifade eden bir kavram olur. Böyle bir ahlakî karakterin aynı zamanda toplumun örf ve adetlerine de uygun olacağı veya olmayacağı ayrı bir meseledir.²⁸ Mesela Türk toplumunda dindar insan ahlak sahibi, karakterli bir insan olarak algılanmaktadır. Böylece

²⁵ el-Kardevî, İbadet, s. 44-52

²⁶ Şentürk, Habil,"İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi", Ü. Dergisi, sy.1, Yıl.1994,S.D.Ü. Basımevi,İsparta,1995,s.141, Şentürk, Din Psikolojisi, s. 71-72

²⁷ Kula,Kimlik ve Din, s. 41

²⁸ Kanad, H. Fikret, Karakter Kavramı ve Terbiyesi,Milli Eğitim Basımevi,Ankara,1977, s. 15

dindarlık bireyi kötü alışkanlıklardan koruyan, çevresiyle uyumlu ilişkiler kurmasına yol açan, güvenilir ve inanılır olma nitelikleri kazandıran bir referans olarak gözükmektedir.²⁹

Bir kimsenin karakteristik yapısının şu noktalarla ilgili olması gerekir:

1. Bir kişinin ne olduğunu belirten gerçek
2. Bir kişiyle birlikte yaşayanların kanaatlerinde onun ne olduğu hakkında ifade edilen gerçek.
3. Diğer kişilerle birlikte içinde yaşadığımız toplum
4. Diğer kimselerle olan ilişkilerdeki tabiat, huy ve ahlakî özelliklerdir.³⁰

Ayrıca Alfred Adler'e göre: "Hayatın meseleleri karşısında, bir insanın ruhunda meydana gelen çeşitli ifade şekillerine onun "karakteri" diyoruz. Dolayısıyla karakter doğuştan kazanılan bir şey değildir. Sosyal niteliği olan bir kavramdır. Ancak bir insanın davranışlarına göre onun ahlaklı ve karakterli olduğuna hükmetmemiz yanlıştır. Hareketler, gerçek ruhî durumun hakiki hüviyetini göstermez. Çünkü iç ihtiyaçlardan ve temayüllerden ziyade zorlama ile yapılan alışkanlıklar ileride hiç yapılmayabilir. İnsanın iç ihtiyaçlarına uyum sağlamadan teşekkül eden alışkanlıklar hiçbir zaman insanın hakiki karakterini, yani insanın davranışlarındaki asıl niyeti ortaya çıkarmaz.³¹

Ayrıca davranışçı psikologlar için karakter özellikleri davranış özellikleriyle eş anlama gelmektedir. Böyle bir görüş açısından karakter, "belli bir bireyin ayırt edici özelliği olan davranış kalıbı" olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık R.G. Gordon ve Kretschmer gibi yazarlar karakter özelliklerinin temelinde bulunan ve belli bir amaç uğruna çaba göstermeyi gerektiren itici güçlere ve karakterin dinamik unsuruna ağırlık vermişlerdir.

Freud, karakteri, davranışın temelinde bulunan, ama davranışla aynı anlama gelmeyen çabalar sistemi olarak gören bir kuram ortaya koymuştur. Bütün bu tanımlamaların beraberinde karakter, bir insana yalnızca tutarlı ve "akla uygun" bir biçimde hareket etme imkânını vermekle kalmaz; aynı zamanda o insanın topluma uyması için gereken temeli de sağlar. Ana-babanın karakteri çocuğun karakterine şekil verir; karakter, ana-baba karşısında gösterilen bir tepki olarak gelişir. Ana-babalar ve kullanmış

²⁹ Türköne, Mümtaz'er, "Bir Siyasi Sorun Olarak Din Eğitimi", Yeni Türkiye Dergisi,sy.2,Yıl.7,Ankara,1982, s. 320

³⁰ Guy, Palmade, Karakter Bilgisi, (çev. Afif Ergunalp), Kervan Matbaası,İstanbul,trs, s.12

³¹ Çambidi, H. Mahmud, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, Han Neşriyat, İstanbul,1983, s.33-34

oldukları çocuk yetiştirme yöntemleri ise kendi kültürlerinin sosyal yapısı ile belirlenmiştir. Bu yönüyle bir sosyal sınıfın ya da kültürün üyelerinin çoğunun karakterin temel unsurlarını paylaşmış olmaları yönünden “sosyal bir karakter” den söz edilmesi, karakterin sosyal ve kültürel kalıplar tarafından şekillenme derecesini göstermektedir. Yine de aynı kültür içerisindeki bir insanı ötekenden ayıran bireysel karakteri de sosyal karakterden ayırmak zorundayız.³²

2. Karakter ve Kişilik Kavramları Arasındaki Fark

Kişilik dediğimizde, bir bireye özgü olan ve bireyi eşsiz kılan, doğuştan getirilmiş ve sonradan kazanılmış tinsel niteliklerin tümünü kastediyoruz..³³ Ayrıca kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Genel öğrenme yaklaşımına göre, insanın davranış özelliklerinin nedeni, onların öğrenme tarihçesinde yatar. Yani kişilik öğrenilmiş pekiştirilmiş davranışların bir sonucudur. Örneğin, bir insan saldırgan davranıyorsa bunun nedenini onun geçmiş deneyimlerinde aramak gerekir. Bu kişi değişik durumlarda saldırganlığı sayesinde istediğini elde etmiş ve bu nedenle saldırgan davranışı pekiştirilmiştir.³⁴

Böylece yapılan tanımlar üç grupta özetlenebilir: Davranışçı psikologlara göre kişilik, insanın gözlenebilir davranış ve alışkanlıkları olarak; sosyal açıdan ise, ferden diğer insanlar üzerinde bıraktıkları etkiler ve izlenimler; derinlik psikologlarınca da ferden iç hayatındaki dinamik güçlerin kendine has özellikleri olarak tanımlanmıştır. Birçok tanım olmasına rağmen genel olarak psikologların benimsediği bir tanıma göre kişilik, bireyin kendine özgü (characteristic) ve ayırıcı (distinctive) davranışlarının bütünüdür.

Ayrıca toplumun bireyden kesin bir uyum isteğinde bulunduğu elemanlar karakteri; toplumun bireyden kesin bir şekilde uyum isteğinde bulunmadığı unsurlar da kişiliği teşkil etmektedir. Bununla beraber sosyal ve ahlakî önemi olan en devamlı karakteristik özelliklerimizi, sosyal ve ahlakî olmayan karakteristik özelliklerimizden

³² Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk,(çev. Ayda Yörükkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1995, s. 74-75, 81

³³ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 58

³⁴ Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 404, 423; Baymur, Feriha, Genel Psikoloji,Remzi Kitabevi,İstanbul,1991, s. 255

ayırmak için bunlara “karakter özelliği” denir. Mesela dürüstlük bir “karakter özelliği” dir. Buna karşılık olarak tepki hızımız ise bir “şahsiyet özelliği” dir.³⁵

Bu yönüyle kişilik, bir insanı başkalarından ayıran bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerinin tümüne denmektedir. Zaman zaman mizaç ve karakter kavramlarıyla eşanlamda kullanılan kişilik, bireyi diğer bireylerden ayıran öznel davranışlarını kapsar. Buna karşılık karakter kavramı kişiliğe göre daha özel bir anlamda kullanılarak bireyin davranışlarının ahlakî yönünü ifade etmektedir.³⁶

Ayrıca klasik psikanalizde olduğu kadar kişilik psikolojisinde de genellikle kişilik, kişinin eşsiz bir birey olmasını sağlayan kendine özgü özelliklerini değil, teorik temelde tanımlanan kategorik sınıflandırmalardan birisine dahil edilmesini sağlayan eğilimlerin toplamıdır. Ancak karakter kavramı, kişiye has davranışların bir bütünü olup, insanın bedenî, hissî ve zihnî faaliyetlerine çevrenin ve toplumun verdiği değerdir.³⁷

Bununla beraber kişilik kavramını, bir yandan tamamen biyolojik bir yapı arzeden kalıtımla ilgili iç yapımız; güdüler, organizmaya en yakın olan dürtüler oluştururken; diğer yandan da bireyi durmadan etkileyen sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik güçler oluşturmaktadır. İşte bu ikiliğin uyumlu bir bütünlük göstermesiyle kişilik oluşur.³⁸ Bu noktada karakter kavramı kişiliğin ahlakî yönünü meydana getirdiği için hem kalıtımla ilgili iç yapımızdan hem de sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik etkenlerin özelliklerinden izler taşımaktadır.

3. Karakterin Biçimlendirilmesi ve Eğitimi

Manevi hayatın eğitimi aynı zamanda uyumlu bir karakter terbiyesini gerektirir. Karakter terbiyesinin temelinde hürriyet ve irade vardır.

Hürriyet iki şekilde anlaşılmaktadır:

1. Yaşantı hürriyeti
2. Manevi-ahlakî hürriyet

³⁵ Çamdibi, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, s. 34

³⁶ Erkuş, Adnan, Psikolojik Terimler Sözlüğü, Doruk Yayınları, Ankara, 1994, s. 144

³⁷ Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 427

³⁸ Armaner, Neda, “Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü”, A.Ü.İ.F. Dergisi, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1973, C.21, s. 143.

Yaşantı hürriyeti ile kastedilen, duyuların verdiği hazza uyarak ferdin kendi ilgilerine göre yaşamasıdır ki bu, gerçek hürriyet olamaz. Gerçek hürriyet zihni ve ahlakî gelişme sonucu olan bir hürriyettir.³⁹

Ahlak eğitimini ifade eden karakter eğitimi, insanı bir yandan özgür ve kendine hakim kılarken, öte yandan da onun topluma uyumunu sağlar. Ahlakın amacı, yalnız kişinin hayatını şekillendirmek değil, aynı zamanda onunla toplum arasında en kuvvetli bağları kurmaktır. Bu noktada ahlak eğitiminin herşeyden önce gayesi, kişide karakteri teşkil etmektir. Karakter sahibi olmak demek, irade kuvvetini güçlendirebilmek demektir. Başka bir deyimle karakter sahibi olmak demek, dış etkilerin üstesinden gelerek gevşeklik ve korkaklığın bütün şekillerini ortadan kaldırmaktır. Böylece karakter kendini gerçekleştirme ve takib olunan amaçtan haberdar olma demektir.⁴⁰

Ayrıca dinî kültür işleyişinin etkileri bireyde, belirli düşünce, alışkanlıklar, öğrenilmiş motivasyonlar sistemi ile belli heyecan kalıpları meydana getirir. Diğer taraftan dinî kültür, sosyal grup için ortak semboller koymak suretiyle kalıplaşmış olan tüm tecrübelerin derinleşmesini sağlar. Böylece dinî kültür, bir toplumu teşkil eden sosyal grubun davranışlarını temsil ettiği için, bu kültürel kalıplaşmayı derûnileştirmek suretiyle birey, toplum için istenen bir tipin özelliklerini benimsemiş olur. Bu bakımdan Kardiner'in "temel şahsiyet" yapısı, Eric Fromm'un "sosyal karakter"i Margaret Mead'in ve sosyal psikolojiyle uğraşan bazı psikologların kullandıkları "milli karakter" kavramı yukarıda bahsettiğimiz olguyu açıklamak üzere kullanılır.⁴¹ Bu noktada karakter, dinî kültürün etkisi içerisinde biçimlendirilebilecek; toplumsal ve dinî davranış kalıpları, alışkanlıklar, öğrenilmiş motivasyonlar sistemi bireyin ahlakî yapısını oluşturularak eğitilmesinde etkin bir rol oynayacaktır.

Karakter eğitimi, karakterin bir yönü haline gelmiş olan ahlakî yargıları, ahlakî davranış haline getirme çabasıdır. Ahlak eğitimini ifade eden karakter eğitiminde amaç ise, özgür olarak dış etkenlerden sıyrılmış, vicdanına uyarak yargıda bulunan ve davranan insanlar yetiştirmektir.⁴²

³⁹ Cambidi, a.g.e., s. 41

⁴⁰ Şemin, Refia, Karakter Formasyonu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973, s. 5

⁴¹ Armaner, a.g.m., C. 21, s. 144-145

⁴² Şemin, Refia, Çocukta Ahlakî Davranış ve Ahlakî Yargı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1979, s. 50

Bazı eğitimciler vicdan dediğimiz faziletli enerjinin veya ahlakî ölçünün, yaşayış boyunca aldığımız eğitimin bir neticesi olduğunu ileri sürerler. Yani insanda iyiliği ve kötülüğü yanılmadan değerlendirme gücü veren, bireyi bu noktada idare ve kontrol eden vicdan, doğuştan gelen bir meleke olmayıp, sonradan eğitimle kazanılmış ahlakî bir cevherdir. Bu nedenle karakter eğitiminin etkisinde hareketlerini şekillendiren bireyler, dinî gerçek ve telkinlerle temasa geçerler, zengin ve aydınlık bir ruh ve karakter terbiyesine, mükemmel bir vicdan özelliğine sahiptirler. Ahlakî düşünce iyi bir eğitimle gelişebilir. Özellikle sosyal çevre, ahlakî düşünceye egemen olabilir. Çevre olumlu ise ahlakî düşünce, vicdan dediğimiz fazilet cevherini, sağlam bir şekilde biçimlendirilir ve eğitilebilir.⁴³

Gerçekte nefis, insanın psikolojik olarak kendisini algıladığı biçimdeki duygular, kimlik ve kişiliği, karakteri demektir. Bu anlamda nefis bir yönüyle insanın düşünme ve muhakeme etme gücüdür. İnsanın düşünce ve muhakeme etme gücü olan daha da önemlisi bireyin karakterini oluşturan nefsin iyi işlemesi ve işlevlerini gereği gibi yerine getirmesi için biçimlendirilerek eğitilmesi mümkündür. Bunun için nefsin bedene hakim olacak bir konuma getirilmesi gerekmektedir. İnsanın karakter yapısını oluşturan nefsin bedene hakim olacak şekilde eğitilebilmesi için nazari akıldan aldığı değer yargıları ile ilgili önermelerini şehvet ve öfke güçlerinin aşırı isteklerinin önüne geçirerek iradeyi bu yönde güçlendirmesi gerekir.⁴⁴ Bu bağlamda namaz ibadeti; akıl-duygu dengesini kurma vasıtasıyla insanda olumlu bir karakter yapısının gelişimini motive eder.

C. NAMAZ İBADETİ

1. Namaz İbadetinin Tanımlanması:

Namaz ibadetinin arapça aslı "sala" kökünden gelmektedir. Salat "dua, tebrik, iki varlık arasında cereyan eden birincisinin diğerine yüceliğini, kudsiyetini, şerefini ve ululuğunu bütün samimiyetiyle ifade etmesi" anlamlarına gelmektedir. Namaz kılan bireyin, "Yüce Yaratıcı'sını eksik ve kusurlardan tenzih etmesi, namaz sayesinde kendini Allah'ın azabı olan yakıcı ateşten uzaklaştırarak izale etmesi, istiğfar, rahmet, övgü,

⁴³ Çam, Ömer, "Ahlak Eğitimi", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy.3, İstanbul,1996, s. 10-11

⁴⁴ Dodurgalı, Abdurrahman "Nefs ve Eğitimi", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy. 5, İstanbul,1998, s. 78

bağlılık, tazim, O'na layık olan yüceltme ve şeref ifadeleriyle Yüce Yaratıcı'yı anması" anlamına gelmektedir.⁴⁵

Allah'ın namaz kılan inanan, bireylere "salatının" manası ise; onları "eksik, kusur, günah gibi olumsuz karakter özelliklerinden temizleyip kurtarmasını, onlara dünya ve ahirette rahmet etmesini, merhamet, sevgi ve övgü ile muamele de bulunmasını; rahmetini hoş bir şekilde sena etmesini" ifade etmektedir. Meleklerin diğer kullara salatının manası, "onların inananlara dua etmelerini ve inananların günahlarından bağışlanmalarını dilemelerini" ifade eder.⁴⁶ Ayrıca Allah için salat, "rahmeti"; yaratılmışların salata, "kıyam, ruku, sujud, dua, istiğfar ve tesbihi" ifade ederken böcek, kuşlar gibi şuarsuz yaratılmışların salata, "tesbihi" ifade etmektedir.

İnanan bir kimsenin hayatında namaz, imanın dua, yakarış ve saygıya dönüşmüş şeklidir. Namaz ibadeti aslı dua olan özel bir ibadetin adıdır.⁴⁷ Namaz ibadeti, namaz kılan bireyin, Allah'a, peygamberlere ve bütün insanlara yakınlaşmasını sağlayan, kulluğun belli bir şekil almış anlatımıdır. Bu yönüyle namaz, en güçlü şekilde islam dünyasında şekillenmiş, müslümanların günlük hayatı içerisindeki en önemli görevi olarak kabul edilen dinî içerikli belli kurallarla ve ifadelerle şekillendirilmiş, disiplin içerisinde yerine getirilen adet edinilmiş özel bir dua şekli (ritual prayer)dir.⁴⁸

Ayrıca namaz ibadeti, sadece tekbir, hamd, dua, ayet ve salavât gibi dil ile yerine getirilen sözlü unsurlar eşliğinde icra edilen birtakım beden hareketlerinden ibaret değildir. Mekki'ye göre namaz ibadeti, kalbin, beden, dilin ve aklın iştirakî ile yerine getirilmesi gereken bir ibadettir.⁴⁹ Namaz ibadetinde kalb, beden, dil ve aklın katılacağı unsurlar vardır. Beden için ayakta durma, eğilme, secde, oturuş ve eğilip kalkma; dil için Allah'ı yüceltme, övme; O'na sığınma ve O'ndan yardım ve bağışlanma dileme, O'na duada buluna ve O'nu her haliyle hatırlama, Kur'an ayetlerini telaffuz etme; akıl için

⁴⁵ el-İsfahani, Ragıb, el-Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an, Karaman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 420-421

⁴⁶ İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, C. 14, s. 474-475; Soysaldı, Mehmet H., "Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı", Fırat Ü. İ. F. Dergisi, sy.1, Elazığ 1996, s. 13-14; Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 502-203

⁴⁷ Ece, Hüseyin K., İslam'ın Temel Kavramları, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 569-570

⁴⁸ Schimmel, Annemarie, İslam, An Introduction, State Universtiy of New York Press, New York, 1992, s. 39

⁴⁹ el-Mekki, Ebu Talib, Kutü'l-Kulub, (çev. Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, C. 3, s. 318-319

düşünme anlama ve Allah'ı isim ve sıfatlarının mükemmelliği ile kendi eksik ve hatalarını kıyas etme; kalb için huşu, manevi lezzet ve tatmin bulma vardır.⁵⁰

Bununla beraber namazın özü: a) Allah'ın huzurunda kalbin huşu ile yani saygı ve korku ile dolması b) Dil ile Allah'ın anılması c) Bedenle O'na azamî derecede tâzim ve saygı tavrı sergilenmesinden ibarettir. Bu üç unsur öteki dinlerin ibadetlerinin de özü sayılır. Bu üçü arasında en önemli olan ise birincisidir. Dilsiz kimse ikincisini, kötürüm kimse de üçüncüsünü yerine getiremeyebilir. O halde namaz da özün özü kalpteki Allah'a yöneliş, O'na olan sonsuz saygı ve sevgi duygusunu canlı tutuştur.⁵¹

Hernekadar namaz ibadeti, dinî içerikli belli kurallar ve ifadelerle şekillendirilmiş, disiplin içerisinde yerine getirilen adet edinilmiş özel bir dua şekli (ritual prayer) olsa da daha önce de ifade edildiği üzere duadan daha kapsamlı bir ibadettir.

Netice itibariyle dinin bünyesinde yer alan ve belirli kurallara bağlı olarak yapılan dua, bir ibadet türü olan "namaz"dır. Ancak bu ibadetin ne derece dua olduğuna gelince, namaz ibadeti mü'minin istediği zaman yapılan bir dua çeşidi değildir. O, dinin talebine göre belirlenmiş ve yapılması gereken bir ibadettir. Nitekim İslam dinî, namazın ne zaman, nerede ve nasıl kılınacağını bildirmiş diğer bir ifadeyle bunları belirlemiştir. Mesela Kur'an'da "gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl"⁵² denilmektedir. Ancak burada namaz, serbest yapılan dualardan sözleri ve fiilleriyle farklı olmakla beraber, namaz kılan insanın yaptığı işin gerekliliğine gönlüden inanmış ve bilinçli olarak yapıyor olması, namazı dua olarak değerlendirmemiz için yeterli bir sebep olarak görülebilir. Çünkü namaz, serbest ve rastgele istek üzere yapılan duada olan birçok özelliği içermektedir. Allah'ın büyüklüğü, O'nun yüceltilmesi, insanın aczini kabul etmesi, çeşitli taleplerde bulunması gibi haller duada olduğu gibi namazda da mevcuttur. Bundan dolayı namazı bir çeşit dua sayabiliriz.⁵³

⁵⁰ en-Nedvî, Ebu'l Hasen, Dört Rukun, (çev: İsmet Ersöz), İslamî Neşriyat, Konya, 1969, s. 31; Hasan Turabî, Namaz (çev. Saim Eminoğlu), Risale Yayınları, İstanbul, 1987, s. 84

⁵¹ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, Huccetu'l-lahi'l-Baliğa, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1994, C.1, s. 286; Uludağ, Süleyman, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 82

⁵² İsrâ Suresi 17/78

⁵³ İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs, s. 245-247; Kayıklık, Hasan, "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.1, Yıl.1, Ç.Ü.İ.F. Basımevi, Adana 2001, s. 137

2. Namaz İbadetinin Psikolojik Önemi ve Etkisi

Ruh sağlığı ve nevroz sorunu, etiğin sorunları ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Her nevrozun bir ahlakî sorunu temsil ettiği söylenebilir. Kişiliğin tümünün olgunluğunu ve bütünlüğünü gerçekleştirmedeki başarısızlık, insan merkezci etik açısından ahlakî bir başarısızlıktır. Daha özgül bir anlamda nevrozların çoğu, ahlakî sorunların dile getirilişleri olup nevrotik belirtiler de çözümlenmemiş ahlakî çatışmaların bir sonucudur. Örneğin insan hiçbir organik neden yokken zaman zaman baş dönmelerinden yakınabilir.⁵⁴

Namaz ibadeti, From'un işaret ettiği nevroz sorununa duygusal, ruhsal ve zihinsel çözümler sunmaktadır. Mearic suresinde⁵⁵ insanın tutarsız (helu'an) yaratılmış olduğu vurgulanmıştır. Yani insanın kendini aynı derecede hem verimli başarılarla hem de kronik memnuniyetsizlik ve hayal kırıklıklarına sürükleyen bir iç tutarsızlığı ile donatıldığı ifade edilmiştir. Ancak bu surede de işaret edildiği gibi namaz ibadetini hakkıyla yerine getiren bireyler sözedilen bu fitri tatminsizliği pozitif bir güce dönüştürebilecek ve böylece içsel huzur ve tatmini sağlamayı başarabileceklerdir.⁵⁶

Bir başka yönüyle namaz ibadetine bakacak olursak, Kur'an'da "muhakkak namaz hayasızlıktan ve fenalıktan vazgeçirir"⁵⁷ buyurulmaktadır. Yani namaz ibadetinin en önemli yönlerinden biri insanı açık çirkinlikten, edepsizlikten, kötülüklerden, ahlaksızlıktan, aklın ve dinin beğenmeyeceği uygunsuzluktan, kötü ve çirkin işlerden kurtarması ve uzaklaştırmasıdır. Kurallarına uygun olarak namaza devam edildikçe güzel davranışlar artar ve gelişir.⁵⁸

Birey namaz ibadeti esnasında kibleye yöneldiğinde ve salli barikler ile bütün ümmetler ve peygamberlere, rabbena dualarında ise bütün inananlara dua etme tecrübesini yaşadığında güçlü bir sevgi ve kardeşliğin doğmasına sebep olur. Zaten

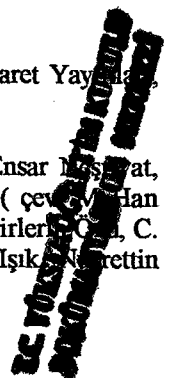
⁵⁴ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 216

⁵⁵ Mearic Suresi 70/19

⁵⁶ Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1997, s. 1187, 1188

⁵⁷ Ankebut Suresi, 29/45

⁵⁸ es-Sabunî, M. Ali, Safvetü't-Tefasir, Tefsirlerin Özü, (çev: S.Gümüş, N. Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990,C. 4, s. 48 ; Mevdudî, Tefhîmu'l Kur'an, Kur'an'ın Anlam ve Tefsiri,(çev: Evhan Kayani ve ark.), İnsan Yayınları, C. 4, s. 228 ; es-Sabunî, M. Ali, Safvetü't-Tefasir, Tefsirleri, C. 4, C. 4, s. 485;Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili,(sad. İsmail Karaçam,Emin Işık,Nisrettin Boleli, Abdullah Yücel),Azim Yayınları, İstanbul, trs, C. 5, s. 378

toplum hayatının gelişip olgunlaşması için atılan ilk adım, kardeşlik, sevgi, minnet ve dualaşma hislerini canlandırmaktır.⁵⁹

Bununla beraber insan dünyaya geldikten sonra Allah'a inanmakta tabiat ve yaratılış gayesine uygun hareket etmek ve ezelde Allah'a verdiği söze sadık kalmakla ruhen kendisiyle bir çelişki içine düşmemekte ve şahsiyet bütünlüğüne sahip olmaktadır. Dolayısıyla huzurlu ve sağlıklı bir ruh ve beden yaşantısı sürdürebilmektedir.⁶⁰ Bu noktada namaz ibadeti, bireye Allah'a verdiği doğru bir birey olma sözünü hatırlatma imkanı verir. Ve bunun için bizi doğru yola ilet duası ile O'nun huzurunda bulunma fırsatını sunar. Böylece birey kendi yaratılış amacını kavrayarak içsel bir bütünlük ve huzur enerjisini yakalar.

Bu noktada her ibadetin amacı insanın Allah huzurunda, O'nun karşısında olma haline götürmektir. Bu durum insanın Allah'ı içinde duyması, O'nu şuuruna yerleştirilmesi ve içselleştirmesiyle sonuçlanır.⁶¹ Sonuç itibariyle namaz ibadeti, bireye Allah huzurunda bulunma tecrübesini en canlı haliyle yaşatır. Disiplinli ve canlı bir tecrübe ile Allah'ı huzurunda hisseden bir bireyin Allah'ı içinde duyması, O'nu şuuruna yerleştirme ve içselleştirmesi mümkün olabilecektir.

Ayrıca namaz ibadeti Allah ve kul arasında gerçekleşen bir kavuşma olduğu için namaza salat denilmiştir.⁶² Bu duruma göre namaz, Allah'ın kullarına kendisinin huzuruna çıkıp O'na kavuşabilmeleri ve bu vuslat halini devam ettirebilmeleri için bahsettiği bir randevudur. Namazın bu şekilde anlaşılıp algılanması, aynı zamanda onun bir külfet olarak değil, bir lutuf ve nimet olarak değerlendirilmesidir.⁶³

En önemlisi namaz ibadeti ilk bakışta tek bir ibadet gibi görünmekle birlikte aslında o, bir ibadetler mecmuasıdır. Ebu Talib el-Mekkî, bu hususa da dikat çekerek namazın kıyam, rükû, secde, tekbir, hamd, kıraat, tesbih, dua, istiğfar ve salavat gibi unsurlarından her birinin müstakilen yapılması halinde de ayrı birer ibadet ve zikir

⁵⁹ Senîh, Saffet, İbadetin Getirdikleri, Nil Yayınları, İzmir 2000, s. 11

⁶⁰ Bayrakdar, Mehmed, İslam İbadet Fenomenolojisi, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1987, s. 26-27

⁶¹ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 26-27

⁶² el-Mekkî, Kutü'l-Kulub, s. 318

⁶³ Certel, Hüseyin, "Ebu Tâlib el-Mekkî'de Namazın Psikolojisi", S.D.Ü.İ.F. Dergisi, sy.6,S.D.Ü.İ.F. Basımevi, Isparta, 1999, s. 129

olduğunu söyler.⁶⁴ Namaz, aynı zamanda diğer farz ibadetlere değer ve anlam kazandırır. Oruç, hac ve zekat ibadetleri, ancak namazla bir anlam kazanır. Yani kişinin namaz kılmaksızın haccetmesi, oruç tutması veya zekat vermesi sağlıklı bir dinî yaşayış değildir.⁶⁵

Aynı zamanda namaz, Allah'ın varlığı ve birliğine inancın duygusal, zihinsel ve ruhsal tasdiki olması nedeniyle tevhid ibadetini; yemeden içmeden ve cinsel isteklerden vb. uzak kalınması ve olumsuz duygu, düşünce ve davranışların kaynağı nefsi kontrol altına alma motivasyonunu sağlaması nedeniyle oruç ibadetini; zamanı, canı, malı Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma yolunda feda etme ve vaktin, canın, malın ölçüsünü bilerek ömrün hesabına hazırlanma olması nedeniyle zekat ibadetini; insanlar arasındaki kardeşlik, birlik ve bütünleşme duygularını kuvvetlendirerek insanlar arasında sevgi, vefa, minnet, saygı, takdir, şükran ve güven duygularını yaygınlaştırması nedeniyle hac ibadetini içine almaktadır.

Namaz kılan mü'minin en azından dört kazancı bulunmaktadır: Birincisi maddi temizlik; ikincisi kalp, beden ruh sağlamlığı ve sağlığı; üçüncüsü vaktin düzenlenmesi; dördüncüsü ise toplumsal bütünleşme'dir.⁶⁶

3. Namaz İbadetinin Unsurları

a) Niyet

Bireyi diğer sıradan insanlardan ayıran en önemli öge, onun kendine özgü niyetidir. Bir insanın niyeti, o kişinin içinde bulunduğu ortamı nasıl algılayacağını, o ortamda bilincini nasıl organize edeceğini belirleyen en önemli etkidir. Bu bağlamda nesnel ben gereksinimleri karşılamak, sorunları çözmek, kendini korumak, sorulara cevap vermek gibi süreçler içindeyken, bir de bütün bu süreçlerin farkında olabilen, bütün bu olan bitenlerin üstünde yer alabilen bir bilinç vardır.⁶⁷ İşte bu noktada niyet, bir üst bilincin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır.

⁶⁴ el-Mekkî, Kutü'l-Kulub, s. 319-320

⁶⁵ ed-Dihlevî, Huccetu'l-lahi'l-Baliğa, C.1, s. 269; en-Nedvî, Dört Rukûn, s. 52-53

⁶⁶ Ece, İslam'ın Temel Kavramları, s. 571

⁶⁷ Cüceloğlu, Doğan, Anlamlı ve Çoşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 64,66

Namaz kılan birey için niyet, Allah'ın namazı en güzel şekliyle yerine getirme hususundaki emrine icabet etme ve bu emri yerine getirme noktasındaki kararlılığını ifade eder. Bununla beraber niyet, Allah'ın sevgisini umarak cezasından korkarak, düşüncesini, kalbini, zihnini namaza odaklama yoluyla kılacağı namazın çeşidinin ve ciddiyetinin farkında olma halini ifade eder. Aynı zamanda namaz kılan birey için niyet, namazın bütün unsurlarında eksikliklerden ve hatalardan uzak olan Allah'ın sevgisini O'nun sevgisine duyduğu ihtiyaç ve içtenlik duyguları içerisinde namaza hazırlanma sürecidir. Nitekim namaz kılan kişinin ellerini omuzlarına doğru kaldırması, düşüncesini ve duygularını dünyadan bütünüyle uzaklaştırması, namaz ibadetinin manevî iklimine hazırlanma kararlılığını ifade eder.⁶⁸

Ayrıca niyet, böylesine önemli bir ibadeti yerine getirmeye karar veren bireyin bütün aklı, kalbi, ruhu ve bedeniyle Allah'ın huzuruna çıkarken yapacağı ibadete hatalı ve insanın eşsiz ve temiz yaratılışını ortadan kaldıracak olumsuz durum, düşünce ve davranışları namaza karıştırmayacağına ve sadece gerçek dost Allah'ın sevgisini kazanmak için namazını kılmaya söz verme sürecidir.⁶⁹ Namazını olması gerektiği şekilde kılmaya niyet eden bir kişi, namazın kendisinden istediklerini hayatında yerine getirme ve olumlu karakter özelliklerini geliştirme noktasında kararlı olabilecektir. Bu durum namazla günlük hayatın bütünleşmesini sağlayabilir.

Böylece niyet, bireyi namaz esnasında yapılan hamde, zikre, tesbihe, tenzihe, tevbe, duaya, kıyam, kıraat, rükû, secde gibi namazın bütün unsurlarına duygusal zihinsel ve ruhsal olarak hazırlayacak ve netice itibarıyla niyet namazın bütün unsurlarına bedensel, duygusal, zihinsel ve ruhsal odaklanmaya namaz kılan bireyi motive edebilecektir.

Gerçekte niyet sayesinde namaz kılan birey Rabbi ile kul-Rab bağlantısı kurduğunun farkındadır. Birey, namazda kulluğunu Rabbine sunarken, Rabbi de ona namazın her bir unsurunu tamamlamakla kendisine cevap verir.⁷⁰ Yani kul namaza ait her bir şartı yerine getirme noktasında kararlılık içerisinde namaza duygusal, ruhsal, zihinsel

⁶⁸ Tabbare, Afif Abdü'l-Fettah, *Ruhu's-Salati-fi'l-İslam*, Daru'l-İlim, Beyrut, 1979, s. 41

⁶⁹ Büyür, Hasan, *Namaz Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 2001, s.57

⁷⁰ Ece, a.g.e., s. 573

odaklanma halini yakalayacaktır. Böylece kul, Rabbi ile samimi bir sohbetin gönüllü bir görüşmenin misafiri olabilecektir.

b) Kıyam

ba) Kıyamdaki Sembolik Anlamlar

Kıyam, ilahi huzurda saygı ile duruştur. Kişi namaza niyetlenerek ayağa kalktığı anda kalbi onun alemlerin Rabbi için kıyam ettiğine şahadet eder. Allah'a saygı ve sevgi duygusu bireyin bütün varlığına hakim olur, herşeyi gözetimi altında tutan Allah'ın korkusu ve sevgisi onu içine alır.⁷¹ Bu yönüyle kıyam, bireyin Allah'a saygı göstermek maksadıyla Allah'ın huzuruna niyazla durması, yönünü ve gönlünü O'na çevirmesidir.⁷²

Kıyam duruşunda namaza başlama tekbiri sırasında birey şunu ifade etmek ister: "Ben şu anda bütün dünyevî kaygıları ve maddî düşünceleri, kısacası Hak'kın dışındaki her şeyi elimden tersiyle arkaya atıyor ve Yüce Mevla'nın huzuruna çıkıyorum" Bu niyet ve duyguyla ibadete başlayan birey, namaz sırasında Allah'a tam bir yakınlık içinde olacaktır. Nitekim miraç sırasında Peygamberimiz nasıl ki, Allah yakınlığının son noktasını yaşamışsa, müslüman için de namaz, Allah'la beraber olmanın yoludur.⁷³

Namaz kılan kişi, başını Allah'ın önünde eğer, sakin ve vakarlı bir şekilde O'nun önünde ibadete başlar. Bu kıyam duruşu, Allah dışındaki herşeyin bir tarafa atıldığı, bir ibadetin başlangıcıdır. Bu hareket Allah'a karşı duyulacak bütün saygı ifadelerini, zikirleri, duaları içerisine alır. Çünkü namaz kılan birey, yalnızca O'na karşı olan saygı ve sevgisinden dolayı ayağa kalkmıştır. Bu yönleriyle namazdaki kıyamın iki yönü vardır: Birincisi namaz kılan birey, kıyam'da iken; Allah'tan başka hiç kimsenin önünde bu şekilde durmanın uygun olmadığını idrak eder. İkincisi namaza kalkan bir kimse bütün dünya kaygılarından sıyrıldığını, dünyayı arkaya attığını, insan otoritelerini ve beşerî makamların önünde eğilmeyeceğini, onlara karşı dimdik ayakta duracağını göstermiş olur. Bu duruş, Allah'ın dışındaki bütün ilah ve tağut anlayışlarına karşı bir kıyam'dır, bir karşı gelişir.⁷⁴

⁷¹ el-Mekkî, Kutü'l-Kulub, C. 3, s. 322

⁷² ed-Dihlevî, Huccetu'l-lahi'l-Baliğa, C.1, s. 268

⁷³ Demirci, Mehmet, "İbadetlerin İç Anlamı", Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, sy.3, Yıl.1, Ankara 2000, s. 16

⁷⁴ Ece, a.g.e., s. 357-358

takdir ve minnetin Allah'a sunulacağını idrak eden bir kişi davranışlarında ölçülü olmaya dikkat edebilecektir.

bb) Kıyam-Kimlik Bilinci ve Varlığın Anlamının Tatmini

İnsan, varoluş sorununu kendi başına çözmek zorunda olan ve bu sorundan kaçamayan tek canlıdır. İnsan, ileriye doğru gitmeye ve sürekli bir çabayla bilinmeyi, bilgisinin boş bıraktığı yerleri yanıtlarla doldurup bilinir kılmaya zorlanır. İnsan kendisine, kendisinin ve varoluşunun anlamının hesabını vermek zorundadır. Ayrıca insan, başka hiç kimseyle özdeş olmadığı, eşsiz bir varlık olduğu ve ayrı bir varlık olarak kendi bilincine vardığı ölçüde hayatı anlam kazanmaktadır.⁷⁵ İşte birey kıyam'da Allah'ın huzuruna insan olarak çıkan daha sonra da inanan ve O'na tam manasıyla teslim olarak boyun eğen özgün bir şahsiyet, kendisine değer verilen, Yaratıcı'nın huzurunda kabule cevap vermesi beklenen şahsiyet sahibi, özgün bir benlik olarak ayakta durabilen tek canlıdır.

Kimlik, bireyin gelişim dönemleri boyunca diğer insanlarla özdeşleşme sonucu bir süreklilik ve tutarlılık içinde yetişkinlik rolü, neye inanıp değer verdiği ve beklentileri hakkındaki toplu bilincidir. Kimliğini oluşturma gayretleri içerisinde genç, "Kendisinin toplumdaki rolünü, yerini, idealini, amacını aramaya koyulur, yani "ben neyim?" sorusunu sorar. Gençin sorduğu bu sorular, aynı zamanda onun kimliğini oluşturacaktır. Kimlik bilincini kazanma ile birey kendi başına karar verebilme; hayat felsefesinin, bir takım inanç ve değerlerinin olması sebebiyle sosyal statü, mesleki rol ve gelecek hakkındaki beklentilerini oluşturma yeteneğini edinecektir.⁷⁶

Kimlik, bir kişiye, yasal olarak ben ya da başka bir deyişle benim bütün olgusal ve sezgisel etkinlerimin yapısını düzene koyan bir etkin merkez olarak "ben" deme izni veren bir deneyimdir.⁷⁷

Bu bağlamda namaz esnasında kıyam duruşuyla Allah'ın huzurunda bulunduğunu hisseden bir birey, Allah karşısında sevilen ve değer verilen bir varlık; Allah'ı seven ve değer veren bir inanan olduğunu idrak eder. Yani namaz kılan bir birey, Allah huzurunda insan, mümin ve müslüman kimliklerini benimseyecektir. Böylece

⁷⁵ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s.78

⁷⁶ Kula, Kimlik ve Din, s. 44,45

⁷⁷ Fromm, Erich, Umut Devrimi, (çev: Şemsa Yeğin), Payel Yayınevi, İstanbul 1990, s. 96

Bu bağlamda namaz esnasında kıyam duruşuyla Allah'ın huzurunda bulunduğunu hisseden bir birey, Allah karşısında sevilen ve değer verilen bir varlık; Allah'ı seven ve değer veren bir inanan olduğunu idrak eder. Yani namaz kılan bir birey, Allah huzurunda insan, mümin ve müslüman kimliklerini benimseyecektir. Böylece kıyam duruşunda namaz kılan birey, kendisinin toplumdaki rolünü, yerini, idealini, amacını arama çabasında anlamlı bir yol kateder.

Aynı zamanda bütünlük arayışına girmiş bir benlik için en vazgeçilmez sorulardan biri "niçin yaşıyorum" sorusudur. Bu noktada din ve özellikle namaz ibadeti, bireye, realiteyi, olan biteni açıklama ve yorumlama yönünde düşünebileceği referanslar sunar. Bununla birlikte dini inanç ve anlayışların kimliğimiz ve hayatın amacı konusunda verdiği tatmin edici cevaplar eşliğinde namaz ibadeti, insana ait iç yapı tanımları oluşturmaya katkıda bulunmaktadır.⁷⁸ Bu bağlamda namaz ibadeti, kıyam duruşuyla beraber bireyin hayatını ve kimliğini anlamlı kılan en temel cevapları verir.

Nitekim, ibadetlerin ve özellikle namaz ibadetinin bireyin kendilik (benlik) imgesine önemli katılarının olduğu da bir gerçektir. Hayta'nın çalışması, bilhassa namaz ibadeti, dua ve tevbe ibadetlerinin gençlerde sağlıklı bir kimlik duygusunun gelişmesinde belirgin bir rolünün olduğu ortaya koymuştur.⁷⁹ Mevlana ise, insanın yaşamına anlam katan psikolojik süreçleri şöyle açıklamaktadır:

"Namazdaki bir cemaatin kıyamı yani Allah huzurunda ayakta duruşu, kıyamet gününde halkın Allah'ın huzurunda saflar teşkil etmesi; her birinin hesap ve münacaata gelmesi gibidir. Namaz kılan bir cemaat, Allah'ın huzurunda gözyaşı dökerek durur. Bu duruş, kıyamette aniden kabirlerinden kalkan halkın Allah'ın huzurunda saf bağlamalarını andırır. O'na göre, Allah onlara, size verdiğim mühlet içinde ne yaptın ve şimdi bana ne getirdin, ömrünü ne ile tükettin, nimet ve gıdalardan kazandığın güç ve kuvvetini hangi işlerde bitirdin? gibi sorular soracaktır"⁸⁰ Netice itibariyle namazdaki kıyam duruşu, insanın hayatını niçin ve nasıl yaşaması gerektiğini açıklığa kavuşturan, insanın varlığına ve hayatına anlam katan bu tür soruların cevaplarının aranması ve bulunması tecrübesidir.

⁷⁸ Mehmedoğlu, Yurdagül, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001, s. 107-109-110

⁷⁹ Hayta, Akif, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", U.Ü.İ.F. Dergisi, sy. 9, C. 9, Bursa, 2000, s. 34

⁸⁰ Bkz Yeniterzi, Emine, Mevlana Celaleddin Rumî, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, s. 192; Köroğlu, Nuri, Hz. Mevlana'nın İrşadı, Adım Yay., Konya, 2002, s. 222-223

oluşuyla ve böyle olması gereğiyle, eşsiz ve özel bir yapıdadır. Ancak o zaman bu durum, kişinin kendi anlam istemini doyuran bir önem kazanabilmektedir.⁸¹

bc) Kıyam-Aidiyet Duygusu (Ait Olma) İhtiyacının Tatmini

Toplumun kendini kötü bir öznelcilikten koruma hakkı vardır, ama toplumun kendisi bireyselleşmiş insanlar tarafından oluşturulduğu sürece, tamamen acımasız bireycilerin merhametine kalacaktır. Ne kadar gruplar ve örgütler halinde biraraya gelinirse gelinsin toplumu bir diktatöre gönüllü olarak boyun eğmeye hazır kıvama getiren de işte bu gruplaşma ve bireysel kişiliğin yok olmasıdır.⁸² Halbuki kıyam durumunda Allah karşısında kendisine değer verilen, minnet ve takdirle anılan özgün bir benlik ve şahsiyet oluşunun farkına varan insan aynı zamanda gerçekte ailesine ve topluma ait olma ihtiyacını kabul etmesinden öte Yüce Yaratıcısına ait olup O'na bağlı olduğuna, O'nun takdiriyle belli bir amaç için yani O'na kulluk etme maksadıyla⁸³ dünyaya gönderilip yine O'na döneceğinin farkına varmaktadır.⁸⁴

Jung'a göre, kilise telkin yoluyla bireyleri birleştirerek, şekilsiz bir kitleyi inananlar topluluğuna dönüştürmeye ve bu organizasyonu birarada tutmaya çalışırken, yalnızca büyük bir sosyal hizmet görmekle kalmaz, aynı zamanda bireye anlam dolu bir yaşamın paha biçilmez nimetini sunar⁸⁵ İbadet etme nedeniyle bir grubun üyesi olarak o gruba ait olan bireyler görünüşte o gruba ait görüntüsü verse de gerçekte Yüce Yaratıcı'ya ait oldukları bilincini de edinmeye başlamaktadırlar. Bu noktada namaz, ister bireysel ister cemaatle kılınsın kıyam duruşu ile beraber bireye Yüce Yaratıcı'ya ait olduğu bilincinin gelişmesine hizmet edecektir.

Bir insana verilebilecek en korkunç ceza, onun varlığını kabul etmeyip, bir topluma ait olma ihtiyacını onaylamamaktır. Örneğin, varsayalım ki bir insan topluma bırakılıyor toplumun hiçbir üyesi tarafından farkedilmiyor. Bu durumda olan kişinin içinde öyle bir kızgınlık ve çaresizlik ortaya çıkacaktır ki, en vahşice bedensel işkenceler bile böyle bir duruma oranla bir iç rahatlığı gibi görülecektir. Çünkü bedensel işkence yapan, ne kadar kötülük yaparsa yapsın, yine de bizim varlığımızı kabul ediyor.

⁸¹ Frankl, Victor E., İnsan Anlam Arayışı, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara 1992, s. 83

⁸² Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 83

⁸³ Zariyat 51/56

⁸⁴ Yasin 36/83

⁸⁵ Jung, a.g.e., s. 85

demektir.⁸⁶ Daha öncede ifade edildiği gibi kıyam durumunda Allah huzuruna davet edilmesinin psikolojik rahatlığını yaşayan insan, topluluklar içerisindeki yalnızlığından kurtulacaktır. Yine insan namazda her an kendisini huzuruna davet eden, hatırlayan, saygı-sevgi ve ait olma ihtiyaçlarını karşılayan, şükür ve minnetle anışına yine minnet, takdir, şükür ifadeleriyle mukabelede bulunan Yüce Yaratıcı'ya, ait olduğunu düşündüğü toplumun ve ailesinin de ötesinde aidiyet hissettiğinin farkına varacaktır.

Bütün bu yönleriyle sosyal bir varlık olarak da tanımlanan insan, sosyal bağlar kurmadığında nasıl patolojiler geliştiriyorsa, aşkın bir varlığa bağlanmadığında ve O'na ait olma duygusunu tatmin etmediğinde varoluşsal sıkıntılarını çözümlenmeye zemin oluşturabilecek, kaygan olmayan bir nokta bulamayacaktır. Jung'un deyişiyle "Tanrı'ya bağlanmayan bir birey dünyanın fiziksel ve ahlakî kışkırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Bunu yapabilmek için onu kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyacı vardır"⁸⁷

Fromm'a göre de bir gruba ait olma, hayvansal hayatı aşır yaratıcı bir varlık olma, kendine özgü biricik bir varlık olma gibi ihtiyaçlar kişi davranışının belirleyicilerindendir.⁸⁸ Bu bağlamda namaz kılan bir birey, ister cemaatle ister bireysel namaz kılsın her iki durumda da bir gruba ait olma, hayvansal hayatı aşır üretken bir birey olma, Allah huzurunda Yaratıcı tarafından kendisine saygı ve sevgi duyulan biricik bir varlık olma gibi ihtiyaçlarını tatmin edecektir.

c) Kıraat (Kur'an Okuma)

Ayakta okunan Sübhaneke duasını, Fatiha Suresini, Kur'an'dan parçaları ifade eden kıraat Allah ile yapılan özel bir konuşma gibidir. Namaz kılan birey, Rabbi'nin yüce kelamını, yani Kur'an-ı Kerim ve duaları sevgiyle ve boyun bükerek okur. Rabbi de onun ibadetini, dualarını, övgü ve tesbihini kabul buyurarak ona cevap verir.⁸⁹

⁸⁶ Cüceloğlu, Doğan, Yeniden İnsan İnsana, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 100

⁸⁷ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 60-61

⁸⁸ Bkz. Kuzgun, Yıldız, "Kendini Gerçekleştirme", Araştırma Din ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara, 1972, C.10, s. 172

⁸⁹ Ece, İslam'ın Temel Kavramları, s. 574

ca) Sübhaneke Duası

Namaz kılan kişi, Kur'an okuma ve dua ifadeleri içerisinde Allah'ı anmaya "Allah'ı hamd ile tesbih ve tenzih ederek başlar."

Allah'ı tesbih etme, "O'nu yaratılmışlara ait bütün eksikliklerden, hatalardan ve noksan sıfatlardan tenzih etmek" anlamını taşır.⁹⁰

Bununla beraber Allah'ı tenzih etme, tüm varlık yok olma, ölme, sonlu olma sıfatlarını üzerinde taşıırken Allah'ın onlar gibi olmadığını, O'nun bu sıfatlarından münezzehe olduğunu ifade ederek Yüce Allah'ı tüm varlık aleminin özelliklerinden istisna etme anlamını taşır.⁹¹

Allah'ı yaratılmışlara ait bütün eksikliklerden, hatalardan, noksan sıfatlardan, olumsuz psikolojik bir yapı ve karakter özelliklerinden tenzih etmesi, Allah'ı O'na layık olmayan sıfatlardan ve her türlü kötü durum ve isimlerden istisna etmesi sonucu namaz kılan birey, kendi hatalarının, günahlarının, eksiklerinin; olumsuz psikolojik yapısının ve karakter özelliklerinin farkına varacaktır. Namaz kılan kişinin, Allah'ın kusursuzluğuna rağmen kendi eksiklerinin, zaaflarının, olumsuz karakter özelliklerinin farkına varması neticesinde "kendini tanıma süreci başlayacaktır.

Kendi hatalarını ve olumsuz karakter özelliklerini idrak eden, onları sorgulamaya başlayan birey, aynı zamanda kendi benliğini oluşturan unsurların yani kendi eşsiz duygularının, zihin yapısının, dürtülerinin, özelemlerinin, kişilik özelliklerinin de farkına varacaktır. (Self-perception)⁹² Bu noktada namaz kılan birey, kendisinde hataların, eksikliklerin ve olumsuz karakter özelliklerinin bulunduğunu farketmele kalmayacak; aynı zamanda bunları ortadan kaldıracak eşsiz yetenek, kapasite ve özellikler içerisinde yaratıldığını da idrak edebilecektir.

Kendini tanıma sürecinin psikolojik sonuçları:

- "Beni bir birey olarak, kalabalıkların içinde erimekten koruyacak dinsel bir yaşamım ve Tanrı ile doğrudan, yakın bir ilişkim var mı?" sorusuna cevap

⁹⁰ el-İsfahanî, el-Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an, s. 324-325

⁹¹ İbn Manzur, Lisanü'l Arab, C.12, s. 471-473

⁹² Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 444

verebilmek için, bireyin büyük bir özenle benliğini sorgulama ve kendini tanıma çabasına gönüllü olması gerekir.⁹³

- Birey benliğini sorgulama ve kendini tanıma niyetinde kararlılık gösterirse, sadece kendi hakkında bazı önemli gerçekleri keşfetmekle kalmayacak; aynı zamanda, psikolojik bir kazanç da elde edecektir. Kendisini ciddi bir ilgiye ve sevecen bir dikkate layık hissetmeyi başaracaktır.⁹⁴
- Dindar insan kişisel(öznel) varlığının temelini 'Tanrı ile ilişkisine dayandığını bilmektedir. Kendimizi tanıdıkça, yani kendi ruhumuzu keşfettikçe, içgüdülerimizle ve eksik yönlerimizle karşılaşırız.⁹⁵
- Önyargılarımızı ve yanılsamalarımızı ancak, kendimizi ve başkalarını tanıyarak, varsayımlarımızın mutlak doğruluğunu sorgulamaya ve bunları özenle ve elimizi vicdanımıza koyarak nesnel gerçeklerle kıyaslamaya hazır olduğumuz zaman anlayabiliriz.⁹⁶
- Birey kendini tam anlamıyla tanıyorsa, yaşamını kendi yönetebilir. Bu bilinç olmadan verimsiz,üzücü,karışık bir zihinle sadece dış etkenler tarafından yönetilebilir⁹⁷
- Kendini tanıma bilinci ile beraber sevgi eksikliği, dünyaya küskün,kendini değersiz bulan,kendini ve insanları sevmeyen kişiler ortaya çıkarır.⁹⁸
- Nefs hakikati bilme gücüne yaklaştıkça yani birey kendini tanıma sürecini yaşadıkça, yüce prensiplerle irtibatını artırır. Bu durumdan iyi ahlak doğar.⁹⁹
- Nefsini bilmek yani kendini tanımak, alemlerin Rabbi Allah'ı bilmek ile mümkündür. Bunu mümkün kılan yegane vasıta, ruhun ilahi isim ve sıfatlara ayna olmasıdır ki bunun neticesinde birey en yüksek karakter özelliklerini üzerinde barındırabilecek eşsiz yaratılışı (self discovery) idrak edebilecektir.¹⁰⁰
- "Ve tebareke'smüke ve tealâ ceddüke"

⁹³ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 107

⁹⁴ Jung, a.g.e., s. 107

⁹⁵ Jung, a.g.e., s. 121

⁹⁶ Jung, a.g.e., s. 116

⁹⁷ Cüceloğlu, Yeniden İnsan İnsana, s. 75

⁹⁸ Cüceloğlu, a.g.e., s. 87-88

⁹⁹ Dodurgalı, Abdurrahman, "Nefs ve Eğitimi", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy.5, İstanbul, 1998, s. 78

¹⁰⁰ Erdoğan, İsmail, "Seyyid Seyfullah Kasım Efendi'nin Miftah-ı Vahdet-i Vucud Adlı Risalesi", Tasavvuf Dergisi, sy.1 Yıl.3, Ankara, 2002, s. 83-85

Namaz ibadeti esnasında kişi, Rabbi'ne olan tazim, saygı ve sevgi duygularını "Senin ismin çok mübarek ve şanın pek yücedir" cümleleriyle ifade etmektedir.¹⁰¹

Böylece namaz ibadetini yerine getiren birey, yüceler yücesi Rabbi'nin sınırsız ismini yücelt¹⁰² ayetindeki emre icabet etmektedir. Böylece namaz kılan kişi bu dua ve ayetin emri ile Rabbi'nin ismini, bu isimle başkasını isimlendirmekten tenzih ederek; Allah'ın ismini huşu, tazim, saygı ve sevgi niyeti ve üslubu olmaksızın gelişi güzel, saygısız bir şekilde söylemekten koruyarak; Allah'ın kendisini bizlere tanıttığı isimleri ve sıfatları vasıtasıyla anarak tesbih edecektir.¹⁰³

- "Ve la ilahe ğayruk". "Senden başka hiçbir ilah yoktur".

Bu ifadede birey Allah'tan başka ibadet edilecek, hakiki anlamda dost olunabilecek, sığınılacak, yardım dilenebilecek hiçbir varlığın olmadığını farkına varır.

Ruh sağlığını gerçekleştirememiş nevrotik insanlarda ise sevgi bir bağımlılık korkusu yaratabilir. Bu bağlamda duygusal bağımlılık başkalarının sevgisi olmaksızın yaşayamayan birisi için gerçek bir tehlikedir ve bağımlılığı çağrıştıran herşeye karşı o, umutsuz bir mücadele başlatabilir. Böyle birisi, ne pahasına olursa olsun olumlu bir duygusal tepki göstermekten kaçınmak zorundadır; her türlü sevgi gösterisini göz ardı etmeyi becerecek, kendi duygularında ısrar edecek, başka insanların kötü, ilgisiz hatta hain olduklarını düşünecektir.¹⁰⁴ Bu noktada Allah'tan başka dostu, yardımcısı olmadığını düşünen bir birey kendini insanlara bağlayan sağlıklı ilişki ve bağımlılık yaratan ruh halini geride bırakacak, bunun yerine Allah ile sağlıklı bir bağımlılık ilişkisi kurabilecektir

Ayrıca insan kendisini çaresiz ve yalnız hissedebilir ve kendisini bu durumdan kurtarabilecek bir yardımcıya güveneceği, dayanacağı bir yere ihtiyaç duyar, işte dinî inancın ve ibadetlerin stres üzerindeki olumlu etkisi, insan varlığını tehdit eden baskı, endişe, yok olma korkusu üzerinde yapacağı etkide aranmalıdır.¹⁰⁵ Bu noktada namaz kılan birey, Allah'tan başka ibadet edeceği ve bağlanacağı dostu ve yardımcısı olmadığını

¹⁰¹ Akseki, A. Hamdi, Namaz Sureleri'nin Türkçe Terceme ve Tefsiri, D.İ.B. Yay., Ankara, 1972, s. 56

¹⁰² A'la 87/1-2

¹⁰³ el-İsfahanî, a.g.e., s. 516

¹⁰⁴ Horney, Günümüzün Nevrotik İnsanı, s.99

¹⁰⁵ Kula, Naci, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.1, G.Ü.İ.F. Basımevi, Çorum, 2002, s.245

ifade etmesi sayesinde kendisine yardım edeceğini düşündüğü, herşeyi bilen ve gücü yeten bir varlık olarak Allah'ı hatırlar, Ona yönelir ve O'na güvenir.

cb) Fatiha Suresi

- “Elhamdülillahi Rabbi'l-alemin” ”Hamd, Alemlerin Rabbi Allah'adır”.

Övgünün Allah'a sunulacağını nimetlerin sahibinin Allah olduğunu farkedene fertler, kendilerine verilen nimetlerden dolayı kibire ve gurura kapılmayacaklardır. Allah'ın başka insanlara ikram ettiği nimetlere karşı ise övgü, minnet, takdir ve teşekkürün Allah'a sunulacağını şuurunda olan namaz kılan bir birey, başkasına verilen nimetlerden dolayı kıskançlık, kin ve nefret duygularından uzak durabilecektir. Nitekim kıskançlık duygusu korkunç bir kine neden olabilir. İnsanlar arasındaki sıcaklık-yakınlık eksikliğinin; rekabetçi ve tatminsiz bir ruhun kıskançlığa neden olacağı açıktır. Kıskanç, doyumsuz insanlarda sevilme için duyulan şiddetli istek öylesine siktir ki düşman, tehditkar bir dünya karşısında sevgi arayışı oldukça yoğun bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁶ Bu noktada namaz ibadetinin, bireydeki övgü, minnet, takdir duygularının Allah'a sunulmasını motive etmesi yönüyle kin, nefret, kıskançlık ve kibir duygularını; ruhsal doygunluk ve tatmin, minnet ve takdir edilme, sevgi duyulma duygularına dönüştürebileceği söylenebilir.

Alimlerin Rabbi olan Allah'ı hamdetme üç önemli anlamı kapsar:

- Yüce Allah'ın heybetini, mükemmelliğini, kusursuzluğunu övme, yüceltme
- Allah'ın kullarına sunduğu nimetler, iyilikler ve güzellik karşısında Yüce Yaratıcı'yı övmek
- Kullarına bütün iyilik, güzellik ve nimetleri sağlayan Yüce Yaratıcı'ya şükran ve minnet duygularını sunma.

Allah'ı hamd, yani minnet, övgü, takdir, teşekkür duyguları içerisinde anma, insanlar ile Yüce Yaratıcı arasında samimi, içten bir ilişkidir.¹⁰⁷

Bireyin övgü, minnet, takdir, şükran, sevgi ve saygı duygularına karşılık Allah'ın kulunu övgü, takdir, sevgi ve saygı içerisinde anması namaz kılan bireyde Allah'a,

¹⁰⁶ Horney, a.g.e., s. 71, 92.

¹⁰⁷ Shaikh, Muhammad al-Ghazali, A Thematic Commentary on the Qur'an, (çev: Ashur A. Shalimis), International Institute of Islamic Thought Herndon, Virginia USA, 1997, s. 11-14

insanlara ve kendi benliğine karşı güven, sevgi ve saygı duygularının gelişmesine katkıda bulunacaktır. Nitekim kendi benliğine, yeteneklerine, kapasitesine ve varoluşuna karşı öz-saygısını yitiren bireylerin en belirgin özellikleri, öz-suçlamalar, öz-küçümseme, aşağılık duygusu, haz alma ve tatmin olma yetisinden yoksunluk, dolaysız öz-yıkıcı eğilimler, mazoşist davranış özellikleri, bireyin kendi özüne yabancılaşmasıdır.¹⁰⁸ Bu bağlamda Allah ile kul arasındaki karşılıklı övgü ve saygı iletişimi bireyin kendi benliğine ve diğer insanlara duyacağı saygıyı zedeleyen her durumu ortadan kaldıracaktır.

- “Er-Rahmânir’rahim”

Namaz kılan kişi için Allah merhamet,sevgi, şefkat ve güven kaynağıdır. Nitekim insan, kendi dışındaki kainat ve hayat olayları gibi kendi bedeni ve psikolojisi karşısında emin ve yeterli olma ayrıca bunlarla başa çıkma yetisine güvenme eğilimi ve arayışı içerisindedir.¹⁰⁹ Bu durumda namaz ibadeti, kişiyi maddi ve manevî sıkıntılar, marazî ızdıraplar, ölüm korkusu gibi insanı içten ve dıştan tehdit eden ayrıca temel güven duygusunu zedeleyen her ciddi duruma karşı insanı garantiye alma ve onu koruma fonksiyonuna sahiptir denilebilir.

- “Maliki yevmid’din” “Allah hesap gününün sahibidir” ayeti ile birey hesap günün sahibinin sadece Allah olduğu bilinci içerisinde hesaba çekilmeden önce her namazda kendisini hesaba çeken bir anlayış içerisine girmektedir. Bu durum, bireye her namazda kendini sorgulama bilinci ile birlikte kendi benliğini, ruhunu, duygu ve düşüncelerini “içgörü” yani gözlemlene imkanı da sunmaktadır. Jung’a göre içgörü eksikliğimiz, kötülük ile başa çıkma kapasitemizi yok eder.¹¹⁰ Namaz vasıtasıyla birey sadece kötülükle başa çıkma ile kalmayıp kendisini ve ruhunu kötülükten koruyacak her durumu ve motivi geliştirecek bir ruhsal mekanizma kuracaktır.

Sonuç itibariyle işlediği her filin hesabını vereceğini; yapılan iyiliğin ve kötülüğün hesap gününün sahibi Allah tarafından karşılığının verileceğini namaz esnasında günde kırk defa idrak eden bir birey, düşüncelerini davranışlarını olumlu bir yönelişe motive edebilecek; olumsuz düşünce, duygu ve davranışlarını kontrol etmeye

¹⁰⁸ Horney, Karen, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara 1993, s. 125

¹⁰⁹ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 112-113

¹¹⁰ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 113

çalışabilecektir. Böylesine canlı bir şekilde yaşanan, bireyin kendini sorgulama süreci olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol etme anlamını taşıyan kendini kontrol etme (self-control) süreci ile devam edecektir. Böylece kendini kontrol etme yeteneğini edinen namaz kılan bir birey olumlu karakter özelliklerini geliştirme imkanı bulabilecektir.

Ayrıca hesap gününün sahibinin Allah olduğuna inanan bir birey, kendi davranışlarına hükmedebilme, kendi dürtülerini dizginleyebilme yeteneğini (self-control)¹¹¹ kazanmakla beraber iradesini de, idealleri ve amaçları doğrultusunda kontrol etmesi gereğini de fark edecektir.

- “İyyake na’budu ve iyyake nestain” “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz”

Namazda insan bu ayet ile Yüce Yaratıcısı’nın sürekli kendisinin yardımcısı ve dostu olduğunun farkına varmaktadır.

Bireyin Yaratıcı’ya karşı duyduğu güven duygusunun neticesi olarak geliştirdiği öz-güven duygusu ile beraber Allah’a güven duymayı öğrenen insan, diğer insanlara karşı da güven, sevgi, saygı ve dayanışma hislerini duymaya başlayabilecektir. Bu durum insanî ilişki ve toplumun birleşmesi sorunu, özgürlüğünü kaybetmiş, kişisel ilişkileri karşılıklı güvensizlik sonucu zayıflamış olan kitle insanının parçalanmış grup ve zümrelere ayrıldığı günümüzde acil önem taşımaktadır. Nerede adaletsizlik belirmişse, polis casusluğu ve terör iş başındaysa, insanların birbirlerine olan güvensizliği had safhaya erişmişse, o toplumda insanlar soyutlanmaya, yalnızlaşmaya, güven ve sevgi krizine düşerler. Bu tehlikeyi göğüsleyebilmek için özgür toplumun etkili bir birleştirici bağı ihtiyacı vardır.¹¹²

Bu bağlamda temel güven duygusunun tatmin edilmemesi ihanete saldırıya, aşağılamaya, kıskançlığa, zorbalığa açık bir dünyada insanın kendisini küçük, önemsiz, çaresiz, yalnız ve tehlike içinde hissetmesine neden olmaktadır.¹¹³ Namaz kılan birey, namaz esnasında yalnızca Allah’a ibadet edip yalnızca Allah’tan yardım dileyeceğini

¹¹¹ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 576

¹¹² Jung, a.g.e, s. 118

¹¹³ Horney, Günümüzün Nevrotik İnsanı, s. 81

ifade ederek Allah'ın dostluğunun, yardımının, sevgisinin, koşulsuzca desteğinin kendisinin yanında olduğunu fark edebilecektir.

Sonuç itibariyle namaz kılan bireye göre Allah herşeye gücü yeten, herşeyi yapabilecek dolayısıyla insanın ihtiyacını da karşılayabilecek bir dosttur. Bu bağlamda insan istek, ihtiyaç ve dileklerinin kabul edileceği ümit ve beklentisi içerisinde Allah'a güven besler.¹¹⁴ İnsan Allah'a duyduğu güven duygusu ile rahatlar, karamsar duygulardan uzaklaşmaya çalışır ve daha sabırlı hareket etmeye gayret eder.¹¹⁵

- “İhdinas'sırata'l-müstekim” “Bizi doğru yola istikamet üzere hidayet et”.

Namaz kılan birey, Allah'ın kendisini en doğru yola istikamet üzere iletmesini dileyerek O'na duada bulunur. Bu ayeti kavrama ile psikolojik olarak mevcut iki seçenek arasında “kesinleşmiş bir karar olarak” düşünerek; doğru ve yanlış ifade eden her iki seçeneğe de bedenimizin ve ruhumuzun nasıl tepkide bulunduğunu gözleme imkanı bulup; en doğru seçeneği seçerek en uygun kararı verme yeteneğine sahip olma etkinliğini elde edebiliriz.¹¹⁶

Gerçekte namaz kılan bir birey, “istikamet üzere en doğru yola iletirme” isteği içerisinde şehvi işler, öfke dolu fiiller vb. davranış özelliklerinde olduğu gibi ahlakî yapının ifrat ve tefrit olmak üzere iki tarafından da kaçınmak üzere tedbir almayı dilemektedir.¹¹⁷ Bu açıklamalar bize göstermektedir ki namaz kılan kişi davranışlarında ölçülü ve tutarlı bir yönelim içerisine girmeyi, dünya ve ahiret amacının varoluşsal bilincini oluşturmayı Allah'tan dilemektedir. Böylesine güçlü bir irade ve yönelimi duygusal, zihinsel ve iradî olarak dileyen bir birey, aslında davranışları ile kişilik özellikleri, değer yargıları, inançları arasındaki istikrar ve uyumu(self-consistency) sağlamayı,¹¹⁸ dilemektedir. Sonuç itibariyle dindardaki iç sentezin, yani düşünce, duygu ve irade arasındaki bu ahenk, uyum ve istikrarın varoluşuyla insanı tatmin eden, mutlu kılan bir hal ortaya çıkar.¹¹⁹

¹¹⁴ Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Sönmez Yayınevi, Samsun, 1993, s. 120-121

¹¹⁵ Peker, a.g.c., s. 245

¹¹⁶ Cüceloğlu, Yeniden İnsan İnsana, s. 93

¹¹⁷ er-Razi, Fahrüddin, Tefsir-i Kebîr Mefatihü'l-Gayb, (çev: Suat Yıldırım, Lutfullah Cebeci; Sadık Kılıç, Şadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, C.1, s. 354-355; Esed, Kur'an Mesajı, s. 2-3

¹¹⁸ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 586

¹¹⁹ Mehmedoğlu, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, s. 103-104

Namaz kılan bir kişi, Allah'ın kendisini "en doğru yola, istikamet üzere hidayet etmesini yani öfkesine uğramışların ve sapmışların yoluna iletmeyerek, nimetine erdirdiklerinin yoluna hidayet etmesi" için duada bulunurken bu dua ile, "dindışı, günahkâr, samimiyetsiz ve yüzeysel bir dinî hayat tarzını terkederek bütünüyle dinî bir yola girmeyi; dinî bir hayatı benimseyerek kendini o hayatla bütünleştirme yönünde bir gelişme göstermeyi; kendisini samimi ve derin bir dinî hayat tarzı ile bütünleştirme yolunda duygusal ve zihinsel anlamda köklü bir değişime hazırlamayı; yaşadığı iç çatışmaları sonrasında kendisinde mutluluk, tatmin, huzur ve uyum bulacağını sezdiği dinî değerlere doğru yavaş yada hızlı bir geçiş yapmayı; ruhunun derinliği içerisinde bir dine bağlanmaya ya da bütünüyle hayat tarzını dine göre düzenlemeye ve böylece iç çatışmalarına ve tatminsizliklerine son vermeye karar veren insan, Allah'la, insanlarla ve dünya ile yeni bir anlamlandırma ve bütünleşme sürecine girmeyi¹²⁰ dilemektedir.

d) Rükû

da) Rükû'nun Sembolik Anlamı ve Etkisi:

Dünyadaki tüm gelişmeleri teşvik eden, icad eden ve taşıyan, tüm yargıların ve kararların yaratıcısı ve geleceğin planlayıcısı olan insanoğlunun kendisini önemsiz bir niteliğe indirgemesi akıl almaz bir durumdur.¹²¹

İnsan kendisini hayvanlardan ayıran yeni niteliklerle doğmuştur. Bu nitelikler, insanın ayrı bir varlık olarak kendisine ilişkin bilinçliliği; geçmişi anımsama, geleceği gözünün önüne getirme, nesne ve fiilleri simgeler aracılığıyla gösterme yeteneği; dünyayı algılamak ve anlamak için bir akla sahip oluşu ve aracılığıyla duyular alanının çok ötesine erişebildiği düş gücüdür.¹²² İşte rükû eğilişi, Allah'ın insana verdiği eşsiz niteliklere karşı insanın alçak gönüllü bir boyun eğiliğini ve Allah'ın insana duyduğu sevgi ve saygıya karşılık bizim de saygı içerisinde eğilişimizi sembolize eder.

Allah'a tevazu ile boyun eğilişi ve O'nun huzurunda eğilişi ifade eden rükû ile namaz kılan birey, Allah'ın yüceliğini idrak etmesi sonucu Allah'ın mükemmel ismi ve

¹²⁰ Hökeleli, Din Psikolojisi, s. 290-291; Pazarlı, Din Psikolojisi, s. 138

¹²¹ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 75

¹²² Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 49

sıfatlarına yönelir; içsel bir huzur duyar; emel ve amaçları en doğru istikamette yücelir; kendisi ile Yüce Yaratıcısı arasına giren engellerden uzaklaşır.¹²³

Namaz kılan birey, rükû'ya eğildiği zaman “Azim olan Rabbimi yaratılmışlara ait bütün eksiklerden tenzih ederek tesbih ederim” anlamına gelen ifadeyi okumaktadır.

“Rab” sıfatı insanı psikolojik ve ruhsal anlamda etkisi altına alınca, mülkiyet sahibi olması yönüyle mülkiyetinde bütün yaratılmışların lehinde bir tasarrufta bulunmasını; ruhsal, zihinsel, duygusal anlamda olumlu karakter özellikleri içerisinde davranışta bulunmasını; dinde ve bilimde derin bir bilgi birikimine sahip olan bir kimsenin bilgisini günlük hayata aktararak bütün yaratılmışların istifadesine sunabilmesini gerektirir.¹²⁴

“Azim” ismi, insanı psikolojik ve ruhsal anlamda etkisi altına alınca, bireyin Allah'ı Yüce Yaratıcı'nın kendisini tanıttığı şekilde Yüce, büyük, akli ve duyuları aşan bir Yücelikle “Azim” olarak O'na sınır çizmeksizin, O'nu nitelendirmeksizin, O'nu herhangi bir şeyle kıyaslayıp örneklendirmeksizin tanımasını gerektirir.¹²⁵ “Azim” isminin, insanın psikolojik ve ruhsal yönünün üzerindeki ikinci etkisi, bireyin Allah'ın yüceliği sebebiyle büyükmeye, böbürlenmeye layık olan tek hakim olmasına rağmen bunu yapmadığını farkederek kibir, gurur, böbürlenme, tahakküm etme gibi olumsuz karakter özelliklerinin ruhsal ve psikolojik yıkıcı etkilerini, Allah'ın yüceliğini “Azim” ismini idrak etme ve “rükû” eğilişi vasıtasıyla ortadan kaldırmasıdır.

db) Rükû-Benlik Saygısı ve Öz-Saygı İlişkisi

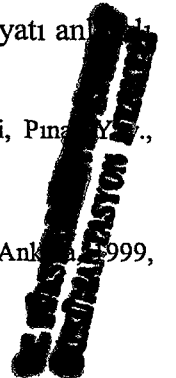
“Benlik saygısı” kendiniz için ne kadar saygın olduğunuzdur. Bununla beraber gerçekten kim olduğumuz hakkındaki fikirlerimiz benlik kavramı veya algılanan ya da “olduğu gibi” benliktir, kim olmamız gerektiği hakkındaki fikirlerimiz ise “ideal benliği” oluşturur. Algılanan benliğimizi sürekli olarak ideal benliğimizle karşılaştırırız ve ikisi arasındaki fark ne kadar çok olursa, benlik saygımız o kadar düşük olur.¹²⁶ Namaz ibadetinde kim olmamız ve nasıl olmamız gerektiği hakkındaki bilgileri ve hayatı anı

¹²³ Tabbare, Ruhu's-Salati fi'l-İslam, s. 27; Yıldız, Abdullah, Namaz Bir Tevhid Eylemi, Pınar Yay., İstanbul, 2001, s. 114; Büyür, Hasan, Namaz Bilinci, Denge Yay., İstanbul, 2001, s. 60

¹²⁴ Bkz. İbn Manzur, Lisanü'l Arab, C.12, s. 400

¹²⁵ Bkz. İbn Manzur, a.g.e., C. 12, s. 409

¹²⁶ Sanford, T. Linda, Mary Ellen, Danovan, Kadınlar ve Benlik Saygısı, Hyb Yayıncılık, Ankara, 1999, s.9

kılan amaçlarımızı kıyam'da yaratıcı huzurunda duruşumuzu kavramaya başlamamızdan itibaren rükû'da bu kavrayışı kendini tanıma ve ideal benliği anlama şuuruna ulaştıracağımız için kademeli bir benlik saygısı artışına tanık olmaktadır.

Kulun hamdine karşılık, namaz kılan bireyin Allah tarafından övgü, minnet, takdir ile anılması neticesinde kendisine Allah tarafından gösterilen saygı ve sevginin farkına varan kişinin; kendini benimseme, onaylama, kendine değer verme, saygı duyma, kendi değerine ilişkin olumlu bir değerlendirmede bulunma yetilerini geliştirmesine neden olan¹²⁷ öz-saygı değerleri yüksek bir seviyeye ulaşacaktır.

Rükû esnasında Allah ile namaz kılan birey arasında gerçekleşen saygı, övgü, minnet, takdir ve şükran duyguları içerisinde anış ile saygıya değer bir varlık olduğunu, Allah tarafından saygı ile anıldığını farkedenden benlik saygısı yüksek düzeyde olan bir birey, doğru olduğuna inandığı gerçek ve idealleri hayatına geçirme çabasında olacak; ihtiyaçlarını ciddiye alarak ne istediğinin farkında olacak; potansiyellerini adım adım gerçekleştireceği hedefler oluşturacak; kendine karşı duyduğu saygı sayesinde kendine olumlu davranacak; korku ve endişelerini iyi tanıyacak; yüksek düzeyde başarıya ulaşacağı durumları iyi araştırarak;öz-güvenini inşa edebilecek deneyimleri tecrübe edilebilecek; problemlerinden kaçmayarak onlarla yüz yüze gelecek; problemleriyle başa çıkma mekanizmalarını geliştirebilecek, öz-güvenini artırıcı pozitif kararlar alarak bunları uygulayacak; yapabileceklerini ve yapamayacaklarını iyi tanıyarak yeteneklerini geliştirme imkanına ulaşabilecektir.¹²⁸

Mevlana, "rükû ve secdenin Hak kapısına vucud halkasını vurma anlamını taşıdığını vurgulayarak rükû ve secdenin ahiret aleminde bir cennet olduğunu" ifade etmiştir. Böylece Mevlana rükû'nun Allah ile namaz kılan birey arasında bir saygı ve sevgi iletişimi olduğunu anlatmıştır. Bu nedenle Mevlana, insanın "o yüksek yolda ilerlemek ümidiyle, mihrap önündeki bir mum gibi ayakta durarak daima namaz kılmasının" önemine işaret etmektedir.¹²⁹ O'na göre ancak "rükû ve secde vasıtasıyla

¹²⁷ Budak, Psikolojisi Sözlüğü, s. 585

¹²⁸ Mehmedoğlu, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, s. 103

¹²⁹ Köroğlu, Hz. Mevlana'nın İrşadı, s. 228-229

insanın Hakk'ı yüceltmesi, varlığını O'nun için yok ederek kendi nefsinin O'nun sevgi ve saygısını kazanma ümidiyle feda etmesi" mümkün olmaktadır.¹³⁰

de) Rükû ve Tevazu ile Boyun Eğiş Sonucu Kendini Tanıma Şuurunun Oluşumu

Rükû, Allah huzurunda yapılan saygı ve alçak gönüllülüğü ifade eder. Namaz kılan bir bireyin, Rabbi'ne hürmetinin, O'nun karşısında kendi konumunu farketmeden kaynaklanan bir boyun eğişinin ifadesidir.¹³¹ Birey, kendisinin hamdine, övgü, saygı, takdir ile karşılık veren Rabbi'ne karşı eğilme hareketi vasıtasıyla karşılık verir.

Rükû esnasında "Yüce Rabbi'mi yaratılmışlara ait idrak edilebilen veya edilemeyen bütün eksik sıfat ve durumlardan tenzih ederim" ifadesindeki "tenzih" ile Allah'ın kusursuzluğu karşısında kendi hata, eksik ve olumsuz karakter özelliklerini idrak ederek kendi içindeki ilahi özü tanıyan birey, Allah'ın güzel isim ve sıfatlarından eşsiz yaratılışı sayesinde parçalar taşıdığını kavrayabilecek; Allah'ın kendisine duyduğu saygı, sevgi, övgü ve takdir vesilesiyle hatalarını, eksiklerini, olumsuz karakter özelliklerini ortadan kaldırma noktasında şiddetli bir istek duyacaktır. Böylece rükû esnasında kendini tanıma süreci, eksiklikler hatalar ve olumsuz karakter özelliklerini ortadan kaldırma isteği noktasında verilen karar doğrultusunda içselleştirilecek ve böylece bireyin kendi içindeki ilahi özü tanıyarak hatalarını ortadan kaldırma isteği, kendini tanıma şuurunun oluşumuna katkıda bulunacaktır. Bu noktada kıyam durumunda kendini tanıma ile başlayan süreç rükû'da kendini tanıma şuurunun oluşumuna dönüşecektir.

Mevlana, namaz kılan insanların hareketlerini şöyle anlatır: "Namaz kılan bir cemaat, Allah'ın huzurunda gözyaşı dökerek durur. Bu duruş, kıyamette birden kabirlerinden kalkan halkın Allah'ın huzurunda saf bağlamalarını andırır. Allah sana soracak: Sana verdiğim mühlet içinde ne yaptın ve şimdi bana ne getirdin? Ömrünü ne ile tükettin, nimet ve gıdalardan kazandığın güç ve kuvvetini hangi işlerde bitirdin? gibi soruların yüzbinlercesi Allah'tan gelecektir. Kıyam'da bu şekilde hitaplarla karşılaşan kişi, utancından iki kat olup, rükûya varacaktır. Utancından ayakta duracak hali kalmaz edep ve haya ile eğilip "Sübhan Rabbiye'l-Azim" diyerek tesbihte bulunur. Allah'tan: rükû'dan başını kaldırır, Hakk'ın suallerine cevap ver, diye ferman gelir. O işi bozuk, amel ve ibadeti eksik olduğu halde namaz kılan, rükûdan başını kaldırır, fakat utancından

¹³⁰ Yeniterzi, Mevlana Celaleddin Rumi, s. 161

¹³¹ Gazali, İhya-ı Ulum'id-din, (çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınevi, İstanbul, C.1, s. 438

yüz üstüne secdeye kapanır”.¹³² Yunus Emre de yukarıda ifade etmiş olduğumuz rükû hareketinin sonucu insanın farkına vardığı “Allah’ın mükemmelliği karşısında hatalarını idrak sürecini” şu dizelerle dile getirir:

“Yarın Hak katında yüz kar’ olursa nideyin ben
Fesad dolu içim hey Koca başışla suçum
Ki cehennem benim için yer olursa nideyin ben”¹³³

Görüldüğü üzere kendini tanıma sonucu hata, eksik ve olumsuz yönlerini farkederek pişmanlık duyma hali Yunus Emre ve Mevlana’da zirveye ulaşmıştır. Öyle ki onlar, her namazlarında hata ve günahlarından duymuş oldukları pişmanlıklarını Allah huzurunda hesap verdikleri hesap gününü yaşama psikolojisi içerisinde ortadan kaldırma gayreti içerisinde görünmektedirler. Böylece hata ve eksiklerini fark ederek kendini tanıma sürecini en canlı haliyle yaşayan kimselerin eziklik ve tevazu duygusu, Allah aşkıyla birleşerek bu durum güzel bir ahlak oluşturma çabasına dönüşebilmektedir.

İsmail Hakkı Bursevi, “insanların birbirlerini selamlamalarında bile eğilmenin doğru olmadığını ifade ederek bu durumun Hakk’ın dışındakilere rükû olduğu için yasaklanmış bir davranış olduğunu” belirtir. Bununla beraber Bursevi, “bir kişinin kendi nefesine yani kendi içindeki olumsuz duygu, düşünce, istek ve davranışlara rükû etmesinin çok daha kötü bir durum olduğunu” ifade eder.¹³⁴ Bu noktada denebilir ki, Hakk’dan başkasına eğilmeyen, bununla beraber kendi hata ve eksiklerini, dürtüsel arzu ve eğilimlerini çok iyi tanıyıp bunları ilahi yüceliğin aydınlık şuurunda kontrol altına alabilen insan, tam bir bilinç kazanmış olur.

e) Secde

ea) Secde’nin Sembolik Anlamı ve Psikolojik Etkisi

Secde, kişinin en şerefli ve duyularının hepsinin bir arada bulunduğu uzvu olan yüzünü Yüce Allah’ın huzurunda toprağa sürmesi anlamını taşır. En güzel namaz, alt şuur seviyesinden en üst şuur seviyesine bireyi taşıyan namazdır. Bu bağlamda Allah’a

¹³² Yeniterzi, a.g.e., s. 192; Köroğlu, a.g.e., s. 223-224

¹³³ Dergah Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu, Yunus Emre Divanı, Dergah Yay., İstanbul, 1982, s. 336

¹³⁴ Bursevi, İsmail Hakkı, Kitabı’n-Netice, (haz. Ali Namı, İmdat Yavaş), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, C.1, s.198

duyulan saygı ve sevginin bedenen ifade edilmişinde esas olan, boyun eğip teslim olunarak saygı gösterilenin huzurunda kıyam, rükû ve secdenin birbirini takiben bir arada yerine getirilmesidir. Bu duruma göre kıyam duruşu, Allah'a saygı ve sevgi gösterilişinin ilk aşaması, rükû ikinci aşaması, secde ise Allah'a sevgi ve saygı hislerinin gösterilişinin en ileri aşamasıdır denilebilir.¹³⁵

İnsan namazda kıyam'da iken dikey, rükû'da yatay bir halde bulunur. Secde'de ise başı yerdedir. Secde halinde iken birey, Allah'a en ileri derecede yaklaşır. Secde vaziyeti insanın Rabbi'ne en yakın olduğu haldir denilebilir. İnsan Allah karşısında maddî olarak ne kadar eğilir ve küçülürse, manen o nisbette büyür ve yücelir.¹³⁶

Namaz kılan birey, secdeye gitmekle organların en kıymetlisi olan yüzünü, toprağa koyduğunu bilir ve kendisinin topraktan yaratıldığını, tekrar toprağa döneceğini anlarsa kibre, gurura ve şirke götüren her türlü olumsuz karakter özelliklerini ortadan kaldırmayı sağlayacak idrak derecesine yükselebilecektir.¹³⁷

Namaz kılan kişi, secde noktasında, Allah'ın nimetlerinin sayılmayacak kadar çok, kendisinin onların şükrünü eda etmekten aciz olduğunu idrak eder. Bu anlayış ile birey, "Allah en büyüktür" diyerek tekrar secdeye kapanır ve secde noktasında, Rabbi'nin, iktidarı, saltanatı ve sonsuz yüceliğiyle "O"nu yaratılmışlara ait bütün eksik sıfatlardan tenzih ettiğini" ifade eder.¹³⁸

Allah'ın "A'lâ" ismi insanı psikolojik ve ruhsal anlamda etkisi altına alınca, cennete yeryüzünde yücelik, kibir, gurur, büyüklenme gibi olumsuz karakter özelliklerini taşıyan bireylerin giremeyeceği bilinci ortaya çıkar. Bu noktada namaz, büyük günah ve hatalarda ısrarcı olunmamasını; yücelerin yücesi tek hakim Allah olduğunun şuur seviyesine çıkararak sadece O'na boyun eğilmesini ve O'ndan yardım dilenmesini; iftiracıların ve inkarcıların kötü sözlerinden uzak durarak; olumsuz duygu düşünce ve davranışlara bireyi yönelten vesveselerden ve karakter özelliklerinden kaçınılmasını telkin edici bir rol oynar.¹³⁹

¹³⁵ ed-Dihlevi, Huccetu'l-lahi'l-Baliğa, C. 1, s. 268-269

¹³⁶ Demirci, "İbadetlerin İç Anlamı", s. 16

¹³⁷ Gazalî, Kimya-ı Saadet, (çev. Abdullah Aydın, Abdurrahman Aydın), Aydın Yay., İstanbul, 1992, s. 159; Gazalî, İhya-ı Ulumi'd-din, C.1, s. 438,458

¹³⁸ Tabbare, Ruhu's-Salati fi'l İslam, s. 29

¹³⁹ Bkz. İbn Manzur, Lisanü'l Arab, C. 15, s. 85

Netice itibariyle secde noktasında alınını yere koyan birey, bütün bu tanımların ışığı altında şöyle demektedir: “Mekandan ve zamandan yüce olan; her türlü övgüden yüce, şanı ve şerefi çok yüce olan, azameti ile istediğine istediği şeyi yaptıran, şeref sahibi olması nedeniyle kendinden üstün hiçbir varlık bulunmayan zihinsel ve duygusal anlamda beni olgunlaştırarak idare eden Rabbimi; yok olma, ölme, sonlu olma gibi aciz ve sonlu varlıkların eksiklerinden, hatalarından ve noksan sıfatlarından münezzehe olduğunu” ifade ederim.

eb) Secde ve Aşkın Bilinçlilik Sonucu İlahi Bütünleşme

Tüm bölünmelerin ve tüm düşmanlıkların ruhun içindeki karşıtlıkların; yani iyi ve doğru olan ile kötü duygu, düşünce ve hareketler arasındaki çatışmaların bölünmelerinden kaynaklandığı gerçeği tüm dünyanın bilincine yerleşirse, o zaman gerçekten nereye saldırmamız gerektiğini anlayabiliriz. Ama eğer ruhumuzdaki olumlu ve doğru olan en küçük ve kişisel kıpırdanmalar bile, şimdiye dek olduğu gibi bilinç dışında fark edilmeden kalırlarsa, birikmeye devam edecekler ve aklın gücüyle denetlenemeyen, yararlı bir sonuca kanalize edilmeden kalacaklardır.¹⁴⁰ Jung’un ifadesi ile bilinç dışında fark edilmeden kalan ve birikmeye devam eden durağan duygu ve hisler secde vasıtasıyla olumlu yöne doğru hakikat olan Allah’a teslim edilirler. İyi ve kötü arasındaki çatışma ve savaş Hakk’a secde ederek iyi olan duygu, düşünce ve hislerin mutlak galibiyeti ile son bulacaktır. Tasavvufta kötü duygu ve düşünceleri olumlu yöne ve Hakiki olana secde ettirme haline nefsi kurban etme denilir ki, bu durum da en yoğun bir şekilde hakikat olan Allah’a teslim olma, O’nunla bütünleşerek doğru duygu, düşünce ve karakter özelliklerini seçme kararını aldığımız secde halinde yaşanır.

Secde noktasında, en olgun şekliyle şahsiyetin yeniden yapılanması söz konusudur. Duyguda, düşüncede, dikkat ve ilgide, arzu ve isteklerde, ibadet ve diğer tüm davranışlarda Allah’ın arzusuna uyma ve kendi beninden sıyrılarak O’nunla bütünleşme O’na ulaşma istikametinde şahsiyet yeniden şekillenir.¹⁴¹ Namaz kılan kişi secde noktasında günlük hayatın getirdiği gündelik şuurun etkisinden çıktığı noktada ulaşacağı aşkın bilinçlilik hali ile ilahî bütünleşmeyi gerçekleştirebilir. Ancak bu şartla insan zihni sadece Allah düşüncesi üzerine odaklanarak diğer bütün düşünce ve duygulardan sıyrılır.

¹⁴⁰ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 115

¹⁴¹ Peker, Din Psikolojisi, s. 48-49

Nihayet benlik tamamen yok olarak Allah'ta dirilir, bekaya erilir. Yani önce nefsin olumsuz istekleri sonra zihnin olumsuz düşünceleri sonra da tüm olumsuz benliğin yok olması mümkün olur. "Secde et ve bana yakınlaş"¹⁴² ayetinin önemi bu süreçlerden geçen bir kişi için açıklık kazanmış olur.

Yüce Allah'la karşı karşıya gelme O'nun huzurunda durma noktasına bireyi ulaştıran ibadet gündelik şuur ile aynı olmaz. İnsanın günlük hayatı, iş ve çalışma meşgaleleri ile uykunun mekanik etkisi altında sıradan şuur seviyesinde sürüp gider. İbadetlerin etkisi sıradan şuurun otomatikliğini ve seçiciliğini ortadan kaldırarak, insanı Allah'ta odaklanan bütün bir hakikatle karşı karşıya getirme şeklinde kendisini gösterir.¹⁴³

Namaz kılan bir birey, sadece Allah için yapılan, mutlak bir teslimiyet ve mutlak bir saygı demek olan yere kapanma durumunu ifade eden secde ile sıradan şuurunu aşar ve yaratıcısına yönelerek¹⁴⁴ Allah'ın da bu yönelişe katılmasının tecrübesini yaşama yoluyla ilahi bütünleşme noktasını tecrübe eder.

Mevlana'ya göre, "namazın canının şartı kırk yıl en büyük savaş olan nefisle savaşmak, gözü gönlü kan etmek, yedi yüz karanlık perdeden geçmek, kendi yaşayışıyla O'nun varlığında ölmek, Hakk'ın varlığıyla var olmaktır".¹⁴⁵ Bu bağlamda Mevlana'nın olumsuz duygu, düşünce ve fiillerin çıkış noktası olan nefisle savaşma ile beraber Hakk'ın varlığında benliğin alt şuur özelliklerinden sıyrılarak Allah'ın isimleri ve sıfatlarının idrak edilmesi yoluyla olumlu karakter özelliklerinin geliştirilebileceğini dile getirdiğini görüyoruz.

İsmail Hakkı Bursevi, "gündelik bir alt şuur düzeyi yaşayan bireyin secde noktasında Allah'ın yüceliğini farkederek Allah'ın isim ve sıfatlarıyla bütünleşmesi esnasında aciz ve zayıf olan insanın kendi özündeki ilahî isim ve sıfatları algılaması vasıtasıyla ilahî şuur noktasına odaklanacağını; ve böylece ilahî birlik ve bütünleşmeyi nihai noktada yaşayacağını" ifade etmektedir.¹⁴⁶

¹⁴² Alak 96/19

¹⁴³ Hökelekli, Din Psikolojisi, s.242

¹⁴⁴ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 139

¹⁴⁵ Yeniterzi, Mevlana Celâleddin Rumi, s. 190

¹⁴⁶ Bursevi, Kitabu'n-Netice, C.2, s. 49

ec) Secde ve Kendini Tanıma Şuuru Sonucu Kendini Gerçekleştirme

“İnsanın alnını yere koyması, başını aşağı indirip kendini sorgulaması; saygı ve tevazuyla motive eden huşu ve tevazu içerisinde Allah’ın yüceliği karşısında gerçek konumunu idrak ederek boyun eğmesi” manalarına gelen secde, sadece Allah için yapılan mutlak bir teslimiyet ve mutlak bir saygı demek olan yere kapanma halini ifade eder.

Namaz esnasında özellikle secde noktasında “en yüce Rabbi’mi yaratılmışlara ait bütün eksik özelliklerden ve olumsuz karakter yapısına ait bütün unsurlardan tenzih ederim” diye ifade bulunan kişi, her türlü eksiklerden uzak olan Allah’ın isim ve sıfatları ile kendi olgunlaşmamış özelliklerini ve olumsuz karakter yapısını farkedecektir. Kendini keşfetme neticesiyle başlayan bu süreç kendini tanıma ile devam edecektir. Böylece kendi ilahi özünü keşfeden ve farkedene bir birey kendini gerçekleştirme (self-realization) yoluyla sadece hatalarını farketmekle kalmayacak; bireysel yetenek, yeterlilik ve ahlakî seviyesini en üst seviyeye çıkarma gayreti içerisinde bulunacaktır.

Bu bağlamda insanın kendisini tanıması, kendini araması, kendini özlemesi biraz da onu insan kılan, ilahî kılan özünü tanıması, araması özlemesi demektir.¹⁴⁷ Bununla beraber ilahi özünü gerçekleştirme imkanı bulmuş bireyler, kendi kişisel deneyimleri aracılığıyla dünya, evren, ahlak ve Tanrı hakkında kendi gerçeğini, kendi içsel kimliğini bulmuş kişilerdir.¹⁴⁸

Ayrıca kendini tanıma ve keşfetme neticesinde ilahi özünü ve kimliğini gerçekleştirme imkanı bulmuş bireylerin, tüm temel ihtiyaçlarından olan aidiyet, şefkat, saygı ve özgüven ihtiyaçları tatmin bulmuştur. Yani bu insanlar bir yere veya şeye ait olma ve köklü olma gibi duyguları kendilerinde yerleştirmişler; sevgiye dair ihtiyaçlarını karşılamışlardır; dostları vardır, sevildiklerini ve sevgiye değer olduklarını hissederler; hayatta belli bir statü ve konuma sahiptirler; başkalarından saygı görürler, kendilerini değerli ve özgüvende hissetmeleri için makul gerekçeleri vardır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Cündioğlu, Düccane, “Kadınlar Niçin Kendilerini Özlemezler-II”, Yeni Şafak, 9 Mart 2003 Pazartesi, 2

¹⁴⁸ Maslow, Abraham H., Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1998, 42

¹⁴⁹ Walsh, Roger N., Frances, Vaughan, Ego Ötesi, (çev. Halil Ekşi), İnsan Yayınları, İstanbul 2001, 161

Maslow'a göre kendini gerçekleştiren birey, kendi potansiyel ve kapasitesinin en yüksek düzeyde farkında olup, sahip olduğu bu potansiyel gücünün nihaî noktası ile içsel bir tatmin sağlayarak bütünleşebilir.¹⁵⁰

Bu bağlamda secde eden bir birey, Rabbi ile doğrudan bağlantıda olduğunda ilahî özünü gerçekleştirme kastettiği ilâhi isim olur ve bu ismi ifade eder. Böylece birey, kendi "ölümsüz bireyselliğinin farkına varır ve kendini Tanrı'nın onu bildiği gibi bilir. Bu, Jung'un psikolojideki kendilik/self eksenî anlayışı ile çok yakın benzerliktedir. Bu benzerlik kuşkusuz ki benzer deneyimlerden doğar.¹⁵¹

Mevlana kendi ilahî özünü gerçekleştirme imkanı bulmuş bireylerin kıldıkları namazların özellikleri hususunda şunları vurgular: "Namazın özü, ruhun namazıdır. Sureten ve şeklen kılınan namaz geçicidir, devamlı olmaz. Çünkü ruh deniz alemidir. sonsuzdur; cisim ise deniz kıyısı ve karadır, sınırlı ve ölçülüdür. İşte bu yüzden devamlı namaz ancak ruhun olabilir. Ruhun da eğilmesi ve kapanması (ruku ve secde) vardır, fakat bunları açıkça şekillerle göstermek lazımdır. Çünkü mananın şekille bağlılığı vardır. İkisi bir olmadan fayda vermezler. Ve ancak kırgınlık, şehvet ve hırs rüzgarları, namazı niyazı olmayanlara zarar verir".¹⁵²

Bu bağlamda Yunus Emre kendi ilahî özünü gerçekleştirme ve evrensel ahlak düzeyine yükselme imkanı bulamayan kimsenin, gerçek bir namaz kılmadığını şu dizeleriyle dile getirir:

"Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahî elin yüzün yumaz değil
Yol oldur ki doğru vara göz oldur ki Hakk'ı göre
Er oldur ki alçakta dura yüceden bakan göz değil
İstemegil Hakk'ı irak, gönüldedir Hakk'a durak
Sen senliğin elden bırak tenden içeri candadır".¹⁵³

¹⁵⁰ Maslow, Abraham H., "Maslow's Concept of Self Actualization (translate: Michael Daniels), Liverpool John Moores University, 2001, s. 27

¹⁵¹ Spigelman, J. Marvin, Pir Vilayet İnanet Han, Tasnım Fernandez, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, (çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 122

¹⁵² Yeniterzi, a.g.e, s. 190

¹⁵³ Dergah Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu, a.g.e., s. 225,124

Bursevî, namazın şekilsel bir anlayıştan kurtulduğu kalbin secdesine dikkat çekerek şöyle demektedir: “Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım hadisi kudsi’sinin de ifade ettiği üzere bu yakınlaşma, kalbin Hakk’a secdesi miktarıdır. Kendi rıza ve sevgimi, senin rızan ve sevgine teslim ettim gereğince insanın ruhsal, bedensel, zihinsel ve duygusal her yönü açıktan ve gizli olarak Allah’a boyun eğerek onda göreceli isimler son bulursa, ilahi isimler de ona göre yönelip kulun varlığı, Hakk’ın varlığı ile karşılaşır ; birey üzerinde taşıdığı; kalbine, zihnine, ruhuna nakşettiği isme göre insanlara ve Allah’a hizmet eden, kendisine hizmet edilen Hakk’a ait bir netice ile ilahi özünü gerçekleştirir”¹⁵⁴

f) Dua Oturuşu

fa) Tahiyat Duası

Namaz kılan birey, tahiyat duasında, “bütün dualar, selamlar, senâlar, bedenî ve malî ibadetler; selamlamaların en güzeli ve her çeşidi, salatın her çeşidi, sözlerin en temizini Allah içindir. Ey Nebî Allah’ın selamı, bereketi, rahmeti senin üzerine olsun. Selam bize ve Allah’ın salih kullarının üzerine olsun. Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ibadet edilmeye layık hiçbir varlık yoktur. Yine şahitlik ederim ki Hz. Muhammed O’nun kulu ve elçisidir.”¹⁵⁵ diye duada bulunmaktadır.

Tahiyat duası esnasında namaz kılan bireyin Allah’a, Rasulüne, peygamberlere, meleklerle ve iyi insanlara olan sevgi, minnet, vefa, saygı duyguları güçlenmektedir. Çünkü Allah’a ve Allah’ın yaratmış olduğu bütün canlılara karşı duyulan güzel duygular, olumlu karakter özelliklerinin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Tahiyat duasının sonlarında namaz kılan birey, “Selâm peygamberlere peygamber aileleri, yakınları, ümmetleri, dostları öncelikle belirtmek üzere bütün insanlık alemine yani bizlere ve özellikle hem Allah’ın hem de insanların haklarına riayet eden Allah’ın iyi (salih) kullarının üzerine olsun”¹⁵⁶ demektedir.

¹⁵⁴ Bursevi, a.g.e., C. 1, s. 89

¹⁵⁵ Sıracuddin, Abdullah, Salavat-ı Şerife, (çev. Mahmut Sezgin), Matsa Basımevi, Ankara 2001; Akseki, Namaz Sureleri’nin Türkçe Terceme ve Tefsiri, s. 57

¹⁵⁶ Bkz. Davutoğlu, Ahmet, Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1973, C. 3, s. 115

Tahiyyat duası, Hz. Muhammed'e Allah'ın selamının, rahmetinin ve bereketinin sunulması için namaz kılan bireyin O'na ettiği dua, selam ve sevginin bir ifadesidir. Nitekim Mevlana Tahiyyat duasında namaz kılan bireyin, Peygamber'e sunduğu vefa, sevgi, minnet, ve duasını şöyle ifade eder: "Dünyadan maksat insandır. İnsandan maksat da o nefestir. (Hz. Muhammed)"¹⁵⁷

Bu yönüyle Tahiyyat duasındaki selamlaşma, dualaşma ve sevgi iletişimi geliştirici ve çift yönlü bir akışkanlığa sahiptir. Nitekim geliştirici sevgi, çift yönlü bir akışkanlığı gerektirir. Böyle bir sevgi atmosferinde bireyler birbirini tamamlayarak bütünleşir, ortak değerler geliştirerek uyumlu bir beraberlik tesis ederler. Burada birliğin teminatı sevgidir. Sevgi, diğer geliştirici pek çok olumlu duyguyu harekete geçirmekle kalmayarak sevginin bağlayıcılığı nedeniyle insan-insana sevgi anlayışıyla sınırlı kalmaz; insan ötesine geçerek soyut-somut tüm varoluşa yönelir.¹⁵⁸

fb) Salavat Duaları

Namaz kılan birey, dua oturduğu esnasında, "Allah'ım Hz. İbrahim'e ailesine, yakınlarına, O'na itaat eden ümmetine, O'na tebliği ve mücadelesinde yardım eden dostlarına"¹⁵⁹ salat ve rahmet ettiğin gibi Hz. Muhammed'e ailesine, yakınlarına, O'na itaat eden ümmetine, O'na tebliğ ve mücadelesinde yardım eden dostlarına salat ve rahmet et"¹⁶⁰ diyerek Hz. İbrahim'in şahsında Allah'ın varlığını ve birliğini tebliğ eden Hz. İbrahim'den önceki peygamberleri, peygamber ailelerini ve ümmetlerini, peygamberlere mücadelesinde yardım eden dostlarını; Hz. Muhammed'i anmak suretiyle Hz. İbrahim sonrası ve Peygamberimiz'e gelinceye kadar bütün peygamberleri, peygamber ailelerini ve ümmetlerini, peygamberlere mücadelesinde yardım eden dostlarını son noktada Peygamberimizi, ailesini ve ümmetini, peygamberimize mücadelesinde yardım eden dostlarını zikretmek üzere sevgi, minnet, övgü, takdir ve en önemlisi bu duyguların motive ettiği vefa duygusu içerisinde dua ile anmaktadır.

¹⁵⁷ Yeniterzi, Mevlana Celaleddin Rumi, s. 20

¹⁵⁸ Adler, Alfred, Yaşamın Anlam ve Amacı, (çev. Kamuran Şipal), Say Yay., İstanbul, 1993, s. 248-249

¹⁵⁹ İbrahim, Mustafa, Ahmet Hasan, Ziyad Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali Neccar, Mu'cemül-Vasit, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 33; er-Razi, Abdülkadir, Muhtaru's-Sihah, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1994, s. 33

¹⁶⁰ Akseki, Namaz Sureleri'nin Türkçe Terceme ve Tefsiri, s. 58

Namaz kılan bireyin, salavat dualarında Hz. İbrahim'i anmasının nedenlerinden en önemlisi, O'nun insanlık için evrende yansımaları görünen ilahi isim ve sıfatları farkederek kendi hata ve inanma ihtiyacını tespit ederek Rabbini ve kendini tanıyan; inanma ihtiyacını karşılayabilecek bir zihinsel, ruhsal ve duygusal eşsiz bir gücün kendisine verildiğini keşfederek kendi içindeki ilahi özü gerçekleştiren bir "örneklik" teşkil etmesi¹⁶¹ nedeniyledir.

Bu bağlamda sevgi, varoluşu değerli kılan ve insanı tüm olumlu davranışlarında harekete geçiren bir hayat enerjisidir. İnsan bu enerji ile önce kendine, sonra kendi ötesine, hayata ve tüm canlı-cansız varlığa açılır. Sevgi ve vefa duygusu, insan ruhunun en güçlü yanından kopup gelen ve muhatabının biricikliğine yönelen köklü bir tecrübedir. Böyle bir sevgide sevilen kişilerin sadece dış görünüşü değil, tutum, düşünce ve davranışları ile tüm kişisel özelliklerini benimseme ve sevme söz konusudur.¹⁶² Değerler açısından bakıldığında bencilliğin ve öz-severliğin (narsizm) akıl ve sevgiyle çeliştiği açıkça görülür. Nitekim bütün büyük dinlerin öğretileri "insanın amacının, bencilliğini (narsizmini) yenmesi" gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Bu dinlere göre insan ancak içine düştüğü sanrılardan uyanması ve kendi gerçekliğinin farkına varmasıyla kurtulabilir.¹⁶³ Görüldüğü üzere Tahiyat ve Salavat duaları; Allah, peygamberler ve insanlar arasında sevgi, vefa, minnet duygularını harekete geçirerek insanlık ailesi için dayanışma, bütünleşme, cömertlik, diğerkâmlık, şükür ve vefa gibi olumlu karakter özelliklerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

fc) Rabbena Duaları

Namaz kılan birey, dua otururunda "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver, bizi ateş azabından koru"¹⁶⁴ diye duada bulunmaktadır.

Namaz kılan bireyin dünyada da ahirette de "iyilik" dilemesi, "akıl, arzu-istekler ve duyular yönüyle güzel olanı dilemesi; insanın hallerinde, ruhunda ve bedeninde ulaştığı nimetlerden sevindiren herşeyi arzu etmesi; her türlü sevaba mal ve mülkte

¹⁶¹ Bkz. En'am 6/74-80

¹⁶² Bahadır, Abdülkerim, Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999, s. 59-60

¹⁶³ Fromm, Erich, Sevginin Şiddeti ve Kaynağı, (çev. Yurdamur Salman, Nalan İçten), Payel Yayınevi, İstanbul 1990, s. 91

¹⁶⁴ Bakara 2/201, Bkz. Akseki, Namaz Sureleri'nin Türkçe Terceme ve Tefsiri, s. 59

bolluğa ulaşmayı istemesi; nefsinin terbiye ederek temizlenmeyi, olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarını ilahi hikmet ile iyiliğe ve güzelliğe dönüştürmeyi dilemesi¹⁶⁵ anlamlarına gelmektedir.

Namaz kılan birey, dua oturuşunun sonlarına doğru da, “Rabbimiz hesabın görüleceği gün, beni anam-babamı ve bütün inananları bağışla”¹⁶⁶ diye duada bulunmaktadır.

Namaz dualarında en olgun şeklini alan sevgi ve vefa duygusu, insanın ayrılmış olduğu asıl cevheriyle birleşmesini sağlayan eşsiz bir güçtür. Bireyi önce kendi maddi varoluşuna, daha sonrada aşkın varoluşa kenetlenmesini sağlayarak insanı aslı bütünlüğüne kavuşturur¹⁶⁷ Namaz kılan birey, Rabbena duaları esnasında bütün insanlık aleminin dünyada da ahirette de Allah tarafından iyilik ve güzelliklerin en yücesine iletilmeleri; kendisine hakkı geçen insanlar olmak üzere anne-babasının, aynı amaç ve inanca sahip bireylerin ve en geniş ifadesiyle insanlık ailesinin hesap gününde bağışlanmaları için duada bulunmaktadır. Bu nedenle bütün insanlık alemine sevgi, minnet, vefa duyguları içerisinde dua eden kişi, bu duası sonucunda benliğini önce kendi varoluşuna daha sonra da aşkın varoluşa kenetleyerek aslı bütünlüğüne kavuşur.

Sevgi yoksunluğu problemi yaşayan nevrozlar, kendilerine düşman ve tehditkar gördükleri bir dünya karşısında temelden bir çaresizlik içinde sevgi arayışına yönelmekle kalmayacak; aynı zamanda sevgi yoksunluğundan müzdarip nevrozlar her çeşit sevgiye karşı yüzeysel de olsa bir güven ya da mutluluk duygusu besleyeceklerdir. Ancak nevrozlar, bu duruma içten içe bir inançsızlık duyacak ya da bu durum onlarda güvensizlik ve korku uyandıracaktır¹⁶⁸ Bu bağlamda Tahiyat, Salavat ve Rabbena duaları vasıtasıyla Yüce Yaratıcı, bütün peygamberler ve insanlık ailesi arasında yayılan vefa, sevgi, minnet duyguları namaz kılan birey üzerinde temel güven duygusunun oluşmasını sağlayacak; ruh sağlığı bozuk (nevrozların) çaresizlik ve güvensizlik duyguları içerisindeki sevgi arayışından onu koruyacaktır.

¹⁶⁵ el-İsfahanî, el- Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an, s. 170

¹⁶⁶ İbrahim Suresi 14/41 Bkz. Akseki, a.g.e., s. 59; Derveze, M. İzzet, et'Tefsiru'l-Hadis, (çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen), Ekin Yayınevi, İstanbul,1998, C. 4, s. 107-108; Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1997, C. 5, s. 29-30

¹⁶⁷ Bahadır, Abdülkerim, a.g.t., s. 61

¹⁶⁸ Horney, Günümüzün Nevrotik İnsanı, s. 93-94, 98.

D. NAMAZIN KARAKTER GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİSİ

1. İbadetin Karakter Gelişimi Üzerindeki Etkisi

Jung'a göre, günümüz insanı ilkel ve antik çağ insanından daha fazla kötülük yapma kapasitesine sahip değildir. Sadece kötülüğe eğilimini harekete geçirmek için eskisiyle kıyaslanamayacak kadar güçlü araçlara sahiptir. Bilinci ne kadar genişlemiş ve farklılaşmışsa, ahlakî yapısı o denli geri kalmıştır. İşte bugün önümüzdeki sorun budur. Akıl tek başına yeterli değildir.¹⁶⁹ Bireyin bilinci ile beraber ahlakî yapısını da geliştirmenin mümkün olduğu en önemli unsur ibadetlerdir. İbadetler bilinç ile beraber kötülük eğilimine engel olup iyi duygu, düşünce ve ahlâki özellikleri geliştirmeye aklın bu konudaki yetersizliğini ortadan kaldırıp olumlu düşünceyi olumlu ahlakî davranışlara dönüştürmeye hizmet etmektedirler.

Bununla beraber değişken ve tutarsız insan tabiatının tutarlı ve dengeli bir karaktere dönüştürülmesi, ilahî hakikatle ilişkilerin sürekli canlı tutulması, sistemli bir davranış ve uygulama düzenini gerekli kılmaktadır. Bu noktada ibadetler genelde, kişilik ve karakteri düzenleyici ve dengeleyici sistemler olarak anlaşılabilir.¹⁷⁰

İbadetler şuurlu bir şekilde yapıldığında, kişiliğin gerek içe ve gerekse dışa dönük yönünün gelişmesine yardımcı olurlar. Aynı zamanda ibadetler insana, bedensel ve ruhsal birtakım güçlüklerle katlanmayı da öğretirler. İnsanın bu zorluklara katlanarak ibadetlerini devamlı olarak yerine getirmesi sonucu, kişiliğini oluşturan sabır, cesaret, merhamet, sorumluluk ve yardımseverlik gibi diğer duyguları ve davranışları güçlenir ve geliştirir.¹⁷¹

İbadetler her an Allah'la ilgi kurma vasıtasıdır. Benliğimizin Allah'a yabancılaşmasını ve O'nu unutmamızı ibadetler önlerler. Ruh ve bedenimizi Allah'ın emirlerinde birleştirerek, irademizi kuvvetlendirir ve yaşantımızın her anında O'nu hatırlatarak davranışlarımıza yön ve şekil verirler. Bu bağlamda bir borç ve görev bilindiği ölçüde ibadetler kişide "sorumluluk duygusunu artırarak bireyin kendi benliğini aşmasını sağlar. Ayrıca kişi, Allah'ın huzurunda bütün yaptıklarından hesap vereceği bir

¹⁶⁹ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 115

¹⁷⁰ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 255

¹⁷¹ Bayraktar, İslam İbadet Fenomenolojisi, s. 23-24

günün geleceğini hatırlayarak içsel bir otokontrol mekanizmasıyla kendisini sorgular. Bütün davranışlarını bu sorgu sürecinden geçirerek sorumluluk şuuru ile yerine getirir. Böylece ibadet, hem sorumluluk şuurunun bir sonucu hem de bunun içselleşip genelleşmesinin bir sebebi olarak etkinlikte bulunabilir.¹⁷²

İbadetler, bir işi sadece Allah'ın sevgi ve rızasını kazanmak üzere menfaatçiliğin bir zıddı olarak karşılıksız iyilikte bulunmak için birilerine yardımda bulunma anlayışının gelişmesine bireyi motive ederler. Ayrıca ibadetler kişinin başkaları için bir takım arzularını, sahip olduğu şeyleri feda etmesi ve başkalarını kendisine tercih etmesi anlamına gelen fedakarlık duygularının gelişmesi noktasında katkıda bulunurlar. Aynı zamanda ibadetlerin, bencillik ve menfaatçilik duygularının başkalarına zarar vermesini engelleme ve kişinin kendi haklarını korumada kullanılması için terbiye edilme ihtiyacını karşılama noktasında önemli işlevleri bulunmaktadır.¹⁷³

Aynı zamanda ibadetler, kişiye sabretmeyi, sebatkâr olmayı ve olaylar karşısında metin olmayı öğretirler. İbadetleri yerine getirebilmek için kişinin birtakım sıkıntılara katlanması gerekir. Bir bakıma ibadet bir meşakkattir, bu meşakkate katlanmaya alışkın olan kişiler hayatın birtakım farklı ortamlarına ve değişik şartlarına uyum sağlamakta güçlük çekmeyecek; yerinde sabretmeyi, yerinde azim, sabır ve metanet göstermeyi öğrenebileceklerdir.¹⁷⁴

Bununla beraber ibadetler, kişiyi kötülüklerden uzaklaştırarak dürüst bir kişilik kazanmasına yardımcı olurlar. Ancak ibadetlerin kişinin kötülüklerden uzaklaşmasını sağlaması için dinî şuurun belli bir dereceye kadar gelişmiş olması gerekmektedir.¹⁷⁵ Bu noktada ibadetler dinî şuurun gelişmesine katkıda bulunarak inanç, bilgi, duygu ve davranışlar arasında bir tutarlılık ve bütünlük sağlayacaktır. Ve böylece birey davranış ve inançları tutarlı Allah'a ve insanlara karşı dengeli ve dürüst bir ruh hali içerisinde yaklaşabilmeye motive olacaktır.

¹⁷² Hökelekli, a.g.e., 243

¹⁷³ Şentürk, "İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi", s. 150; Şentürk, Din Psikolojisi, s.147-148

¹⁷⁴ Şentürk, a.g.m., s. 152; Şentürk, a.g.e., s. 151-152

¹⁷⁵ Uludağ, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, s. 87

Ayrıca ibadetler ahlakî yönlerinin haricinde emir ve yasaklarıyla, tavsiye ve yönlendirmeleriyle sosyal bağları kuvvetlendirerek, sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli motivasyonları içermektedirler.¹⁷⁶

2. Karakter Gelişimi Açısından Namaz Psikolojisi

Namazın karakter gelişimi üzerinde somut bir etkisini tespit edebilmek için bireyin her şeyden önce namazın anlamına uygun ve bir süreklilik içerisinde onu yerine getirmesini beklemek gerekir.

Huşu bir yönüyle, namaz ibadetine duygusal, zihinsel ve ruhsal odaklanma motivi olduğu için bireyin zihinsel odaklanma yeteneğini geliştirir. Yani birey namaza odaklanma halini beş defalık bir tekrarla yaşadığı için zihnini, duygularını bir noktada toplama yeteneğini kazanmaktadır. Bu yetenek, insanın hayattaki başarısını ve mutluluğunu etkiler. Namazlarında huşulu olan bireylerin kurtuluşa erdikleri¹⁷⁷ ifade edilen bu gerçeği vurgulamaktadır. Uzman psikolog William Multon Maris, zihinsel ve duygusal odaklama yeteneğinin, insanların üzüntülerine, meşguliyetlerine ve çatışan arzularına ket vuracağını ifade etmiştir. William James ise dehalar ile sıradan insanlar arasındaki en büyük farkın, akıllarını fitrî ve tabii özellikleri ile olduğu gibi korumayıp geliştirmeleri ile beraber dehaların en önemli özelliklerinin bütün güçlerini yönlendirdikleri konular ve gayelerine ulaşmalarını sağlayan zeka ve duygularını yönlendirdikleri odaklanma derecelerinin yüksekliği olduğunu vurgulamıştır.¹⁷⁸

Namaz kılan bireylerin namaza devam etmelerinin yanında namazlarını korumaları¹⁷⁹ namaz ibadetinin karakter üzerinde olumlu etkisinin görülmesinde oldukça önemlidir. Bu yönüyle namazı korumanın diğer önemli bir anlamı namazları tüm dünyevî kaygılardan uzak tutma duyarlılığıdır.¹⁸⁰

Nitekim Kur'an-ı Kerimde namaz ibadetinin, insanı çirkin fiillerden ve akla sağduyuya aykırı olan her türlü şeyden alıkoyduğu¹⁸¹ ifade edilmiştir. Münker terimi

¹⁷⁶ Hayta, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, s. 65

¹⁷⁷ Muminun 23/1-2

¹⁷⁸ Bkz. Tabbare, Ruh'u's-Salati fi'l-İslam, s. 29,30

¹⁷⁹ Muminun 23/9, Mearic 70/34

¹⁸⁰ Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, s. 689

¹⁸¹ Ankebut 29/45 Bkz. Esed, a.g.e., s. 813

Zemahşeri'ye göre "insan aklının kabul etmediği; akla,mantiğa, sağduyuya uymayan ve bunlara ters düşen şey olarak açıklanmaktadır. Münker terimi sadece zihnen kabul edilmesi mümkün olmayan önermeleri değil, aynı zamanda fiilen uygunsuz, uzak durulması, kaçınılması gereken tutum ve davranışları da içine almaktadır. Bu açıklama Kur'an'ın hem ahlakî problemlere ilişkin akla uygun yaklaşımıyla hem de onun insan davranışlarında gözetilmesi gereken sağduyu ve itidal konusundaki ısrarıyla tam bir uyum içindedir.¹⁸²

Fehşa terimi ise, "Aşırı derecede çirkin söz ve davranış; büyük günah, edeb ve ahlaka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkin davranış ve tutumlar" anlamında kullanılır. Ancak fuhuş (çoğulu: fehşa) ve fahişe kelimeleri islamî kaynaklarda giderek insanın iffet ve haya sınırlarını aşan, dinen ve ahlaken yasaklanıp kınanan cinsî suçlar ve davranış bozukluklarını ifade eden bir terim haline gelmişlerdir.¹⁸³

Ayrıca namaz için gönlün huzurlu ve namaza odaklanmanın mümkün olduğu zamanlar seçilmeli; bu durumu motive edecek fırsatlar yaratılmalıdır. Huzursuz ve ilahi şuur odaklanması olmaksızın kılınan bir namaz gerçek namaz değildir. Böyle kılınan bir namaz,sadece şekilden ibarettir. Gerçek namaz, kulun gönül huzuru ile, kendisini Allah'a teslim ederek kıldığı namazdır.¹⁸⁴ Bu nedenle anlamına uygun ciddiyet ve dikkat içerisinde yerine getirilmediğinde, ibadetler, özellikle duygu ve bilinç düzeyi düşük bir namaz ibadeti insanda hem içsel hem de davranışsal olarak bir değişim meydana getirmezler. Bu bakımdan ahlakî bir dönüşüme yol açan ibadet konumuz bağlamında namaz ibadeti, büyük bir psikolojik çatışmayı benliğinde çözüme kavuşturmuş ve kendini ilahî hedefe uyumlu hale getirmiş kişinin ibadetidir.¹⁸⁵

Namaz kılan birey, ilahi şuur odaklanmasını ifade eden huşu'yu sağlamak için açıklığını gidermeli, ihtiyaçlarını karşılamalı ve namaz esnasında dikkat ve konsantrasyonunu bozacak hususları ortadan kaldırmalıdır. Böylece birey bütün zihinsel, duygusal, ruhsal güçlerini namazda toplamış, kalbi ve akli boş düşüncelerden arınmış olacağından duygusal, ruhsal ve zihinsel anlamda Allah'a yönelmiş olacak ve diliyle

¹⁸² Esed, a.g.e., s. 549

¹⁸³ Hökelekli, İbadet-Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet, D.İ.A., T.D.V. Yay., C. 19, s. 248-252

¹⁸⁴ Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, C. 4, s. 346

¹⁸⁵ Hökelekli, a.g.e., s. 243; Bkz. Hökelekli, a.g.m., C. 19, s. 248-252

söylediklerine zihni, kalbi, duygu ve düşüncelerini de uyum gösterecektir.¹⁸⁶ Böyle olunca insan, ilahî şuur seviyesine ulaşmak için uyarımlar arasında bir seçim yaparak bilincin kapılarını bazı uyaranlara kapatıp psiko-fizik gücünü, ilgi duyduğu, algılamak istediği sınırlı bir alan üzerinde toplamak zorunda olacaktır ki, buna psikolojide dikkat denilmektedir.¹⁸⁷ Ayrıca huşunun sağlayacağı bu durumu namazın bitimine kadar muhafaza etmek gerekmektedir. Ebu Talib el-Mekkî, “namaz kılan bireylerin, namaz üzerinde devamlı olmalarını ve namazlarını muhafaza etmeleri¹⁸⁸ konusundaki hassasiyetlerini namaz ibadetleri ile sükûn bulma ve tatmin olmaları” olarak yorumlamıştır. O, “namazda devamlılığın şartının da namaz esnasında sükunetin muhafaza edilerek, zihnin başka şeylerle meşgul olmaktan alıkoyulması” olduğunu söyler.¹⁸⁹

Namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerinde etkisinin görülebilmesinin ön şartlarından biri de namaz kılan bireylerin, namazlarını ikame etmeleridir. Namazın ikamesi, “O’na ait her hakkı ve şartı dosdoğru yerine getirmek; namazı sadece şekilsel olarak değil ruhsal, duygusal ve zihinsel odaklanma suretiyle manen de kılmak”¹⁹⁰ anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda namaz hususunda “devamlı¹⁹¹ ve duyarlı¹⁹² olunması” anlamlarına da gelmektedir.

Namaz esnasında gündelik, sıradan şuur seviyesinin terkedilmesiyle gerçekleşen ilahi şuur odaklanması namaz sonrasında bireyin toplumsal ve bireysel dengesinin korunmasına yardım etmekle kalmayacak; bireyin olumlu karakter özelliklerini geliştirmesine de imkan sağlayacaktır.

Bu bağlamda namazı itibarlı ve devamlı hale getirmek; insanları namazdan alıkoyan her türlü psikolojik ve fiili baskıya karşı direnmek, mücadele etmek ve namazı sürekli koruyup muhafaza etmek de yine namazın ikamesi ile ilgili önlemlerdendir.¹⁹³

¹⁸⁶ el-Mekkî, Kutü'l-Kulub, C.3, s. 318 ; Certel, “Ebu Talib el Mekkî’de Namazın Psikolojisi”, s. 130

¹⁸⁷ Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, s. 98; Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranış, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 121-122, 171

¹⁸⁸ Mearic 70/23-34

¹⁸⁹ el-Mekkî, a.g.e., C. 3, s. 318

¹⁹⁰ el-İsfahani, el-Müfredat fi'l-garibi'l-Kur'an, s. 630

¹⁹¹ Derveze, et'Tefsiru'l-Hadis, C. 4, s. 106

¹⁹² Esed, a.g.e., s. 509

¹⁹³ Yıldız, Namaz Bir Tevhid Eylemi, s. 142

Görüldüğü üzere ancak namazının ikamesi vasıtasıyla bireyin duygu ve bilinç düzeyi yüksek, karakteri olumlu yönde geliştirebilecek bir namaz kılması mümkün olmaktadır.

a) Namaz- Allah'a Karşı Sorumluluk Duygusu ve Vicdanlılık

aa) Namaz-Allah'a Karşı Sorumluluk Duygusu

İnsan bireysel bir varlık olarak üç aşağı beş yukarı anlamsız olduğunu bilmekte ve kendini kontrol edemediği güçlerin kurbanı gibi hissetmektedir. Nasıl ki bireyin kendisiyle ilgili anlamadığı ve anlamak istemediği her şeyi bir başkasına yükleyerek başından atmak gibi vazgeçemediği bir eğilimi varsa, kötülüğü daima karşı tarafta görmek eğilimi de vardır. Bu sorumsuzluk ve kayıtsızlık kadar toplum üzerinde bölücü ve yabancılaştırıcı bir etki yaratan başka hiçbir şey yoktur. Ve hiçbir şey, tarafların yansıtılmalarını karşılıklı olarak birbirlerinin üzerinden çekmeleri kadar anlaşmayı ve uzlaşmayı teşvik edemez. Bu düzelmeyi sağlamak özeleştirici gerektirir.¹⁹⁴ Bu bağlamda namaz kılan birey Allah'ın huzurunda durup O'nun hesap gününün sahibi olduğu bilincini taşıyorsa, kendini Allah hesaba çekmeden önce hesaba çekecektir. Bireyin kendisini hesaba çekmesi kötü eğilim ve davranışlarını tespit ederek kendisini daima takip eden canlı bir ilahî şuur bilinci nedeniyle olumlu eğilim ve davranışlara yönelmesini sağlar. Olumlu eğilim ve davranışlar bireyde yerleştikçe bireyin özeleştirici yeteneği gelişir.

Bu konuyla ilgili olarak Kuran'ı Kerim'de "hakkıyla namaz kılan bireylerin hesap gününün doğruluğunu tasdik ederek Rablerinin azabından korktukları"¹⁹⁵ ifade edilmiştir. Bu ayete göre namaz kılan bireyler sorumlu tutuldukları hususlarda, böylesi korku ve endişeyi beş vakitte hatırlayarak emirleri hakkıyla yerine getirmeye, kusur etmemeye çaba gösterirler.¹⁹⁶ Namaz kılan kişi, hesap gününün sahibinin Allah olduğunun bilincine sahip olacağı için Allah kendisini hesaba çekmeden kendini hesaba çekme ihtiyacı duyacaktır. Bu durumun sonucunda kendini sorgulama bilincini kazanan insan, Allah'a karşı sorumlu olduğunun bilincini de günde beş vakitlik bir disiplin içerisinde öğrenecektir. Davranışlarını kontrol ederek sorumluluklarını hatırlayacaktır. Görevlerinde, her türlü sorumluluklarında, yapmaları gereken işlerde kusur etmiş veya yasak olan bir şeye atılmış bulunmak ve Hakk'a layık işler yapamamış olmak endişesiyle

¹⁹⁴ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 116

¹⁹⁵ Mearic 70/26-27

¹⁹⁶ er-Razi, Tefsir-i Kebîr, Mefatihü'l-Gayb, C. 22, s. 134

uyanık, tedbirli kontrollü bir psikolojik yapı içerisinde bulunmaya çalışacaktır. Bu şekilde gelişen psikolojik bir yapı sayesinde namaz kılan kimseler, yaptıkları işlere güvenmezler; sonunda varıp kavuşacakları Allah'a karşı kibir içerisinde yaptıkları ibadet, fiil ve davranışları büyük bir şey yapmış gibi saymayıp küçük görürler.

Kur'an-ı Kerim'de Allah, namaz kılan bireylere kıldıkları namazın gerekçesini belirterek "Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilah yoktur. Onun için bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl"¹⁹⁷ buyurmuştur. Bu ayet-i kerime gösteriyor ki ibadet sadece O'nun için yapılır. Kişi Allah'ın huzurunda kendini O'na karşı sorumlu hissetmiyorsa gerçek anlamda namaz kılmıyor demektir. Yani burada biz özellikle ibadetlerin en önemlisi namazı Allah'a karşı sorumlu olmamızın O'nun varlığını, birliğini, eşsizliğini hatırlayarak; O'nun bizim üzerimizdeki haklarına odaklanmamızın bir göstergesi olarak kabul ediyoruz. Çünkü namaz yoluyla biz Allah'ı, Allah'da bizleri hatırlamakta ve zikretmektedir.¹⁹⁸ Şüphesiz bütün ibadetler Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan bireylerin, Allah'a yönelme O'nun varlığı ve birliğini kabul etme, O'nun sevgisini kazanma esasına dayanır. Namazın gerekçesi de budur.¹⁹⁹

Kur'an-ı Kerim'de "Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olan (takva sahipleri) bireylerin en önemli özelliklerinin, namaz ibadetleri hususunda dikkatli ve devamlı olmaları²⁰⁰ namazlarını dosdoğru kılmaları"²⁰¹ olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda takva sahibi namaz kılan bireyler, Allah'ın her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olan; bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme arzusu içinde bulunan; kötülüklerden sakınan; sorumlulukları konusunda dikkatli olan; ilâhi sorumluluk bilincine sahip bireylerdir.²⁰²

Bu bağlamda Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan takva sahibi namaz kılan bireylerin,duygu dünyaları namaz ibadetlerinin sahip olduğu duygu ve bilinç düzeyine göre Allah korkusundan, sadece Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma isteğine doğru gelişecektir. Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma isteği içerisinde davranışlarını

¹⁹⁷ Taha 20/14

¹⁹⁸ Bakara 2/157

¹⁹⁹ Kutub, Seyyid, Fizila'l-il Kur'an, (çev. M.Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ.Hakkı Şengüler), Hikmet Yayınevi, İstanbul,1968, C.10, s.31

²⁰⁰ Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, s. 4

²⁰¹ Bakara 2/2-3

²⁰² Bkz. Esed, a.g.e., s. 4

düzenleyen ve namazlarını kılan bireyler, Allah'a karşı olan sorumluluk bilincini (takva) en üst düzeyde tecrübe edeceklerdir.

ab) Namaz-İnsana Karşı Sorumluluk Duygusu ve Vicdanlılık

Diğergamlık yani fedakarlık duygusu içerisinde yapılan paylaşım ve dayanışma (infak) ile çok açık bir şekilde bağlantılı olan, ama tümüyle onunla aynı olmayan diğer iki duygu da duygu birliği ve duygu sezgisidir. Duygu birliğinin özü, insanın bir başka kişiyle 'birlikte acı çekmesi' ya da daha geniş anlamda 'birlikte hissetmesidir. Bu durum, insanın karşısındakine dışardan bakmadığı, kişiyi kendi ilgi ve kaygılarının nesnesi olarak görmediği, kendisini, o kişinin yerine koyduğu anlamına gelir. Böylece insanlar arası duygu birliği bize ırk ya da kültürün daraltıcı bağlarından kurtulmamızı ve hepimizin insandan başka hiçbirşey olmadığını dile getiren insan gerçekliğinin derinliklerine nüfuz etmemizi gerektirir.²⁰⁴

Kuran-ı Kerim'de "namaz kılan kişilerin, yardım isteyenlerin ve hayatın güzelliklerinden yoksun bulunanların, mallarının üzerinde hak sahibi olduklarını kabul ettikleri"²⁰⁵ ifade edilmiştir. Bu duruma göre namaz ibadeti, bize sunulan nimetleri yardıma muhtaç olan insanlarla paylaşmanın yardıma muhtaç insanların bizler üzerindeki hakkı olduğu anlayışını yerleştiren bir konuma sahiptir. Yani Allah'ın insanlara sunduğu mal, para vb. maddi nimetleri (infak) karşılıksız paylaşım, maddi yetersizlik içinde bulunan insanların maddi yeterlilik ve zenginlik içerisinde bulunan insanlar üzerindeki hakkıdır. Yine namaz kılan insanların vicdanlılık anlayışına göre, duygusal, zihinsel, ruhsal dayanışmayı sağlayan sevgi ve saygı paylaşımı gibi manevi nimetleri (infak)

²⁰³ Alawneh, Shafiq Falah, "Human Motivation : An İslamic Perspective", The American Journal of İslamic Social Sciences, s.17

²⁰⁴ Fromm, Umut Devrimi, s. 92,93

²⁰⁵ Mearic.70/24-25, Bkz. Esed, a.g.e, s. 1186

karşılıksız yardım ve paylaşım, bu konuda yardıma ihtiyacı bulunan insanların, doygunluk ve olgunluk içerisindeki insanlar üzerindeki hakkıdır.

Böylece insanların kendisi üzerinde maddi ve manevi hakları olduğunun bilincinde olan birey, karşısındaki kişilerin yerine kendini koyabilecek; aynı mutluluğu veya acıyı kendini onların yerinde varsayarak paylaşabilecektir. Nitekim böyle bir duyarlılığa sahip insanlar kendi içlerinde karşısındaki insanın yaşadığı deneyimi tecrübe edebilir; karşılıklı duygu birliğine ulaşabilirler. Fromm'un da vurguladığı gibi insanlar arası duygu birliğini yakalayabilen bireyler, ırk veya kültürün daraltıcı bağlarından kurtularak ahlaken olgun bir insan gerçeğinin derinliklerine nüfuz etmeyi başarabilirler.

Bu duruma göre vicdan; insanı hayvandan ayıran belli norm ve değerlere sahip kılan, kendisi ve diğer insanların hakkına riayet etmesini sağlayan, fiil ve davranışlarını beşerî planda hür iradesiyle gerçekleştirmesini temin eden bir olgunluk derecesidir. Vicdan, insanın değer şuurunun farkına varması ile gelişmeye başlar. 'Vicdanlı' kişi denildiğinde de başkalarının halini anlayabilen, kendisini onların yerine koyarak 'empati' yoluyla hem kendisine, hem de diğer insanlara sevgi ve şefkatle bakabilen bir şahsiyet kastedilmektedir.²⁰⁶ Mesela Allah'a kulluk görevini ihmal eden bir müslümandan, ahlakî bir tutum, vicdan muhasebesi beklemek boşunadır.²⁰⁷ Bu bağlamda namaz ibadeti bireyin kendisini önce Allah'a sonra da insanlara karşı sorumlu hissetmeye motive ederek kişinin insanlık ailesine karşı ahlakî bir tutum ve vicdan muhasebesi geliştirmesine katkıda bulunmada etkili olabilir.

Davranışları, ahlakî niteliklerine göre savunan veya suçlayan bir ses; insanın kendi iç uyumunun bilincine varması; tanrı tarafından verilmiş aklın yasası; iyi hareketlerde bulunmak için doğuştan gelen istek gibi pek çok farklı şekillerde tanımlanan vicdan, sorumluluk duygusunun insan varoluşundaki akt merkezidir.²⁰⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim, namazlarını dosdoğru, hakkını yerine getirerek sürekli kılmayan bireylerde, "vicdan" denilen iyi hareketlerde bulunmak için doğuştan gelen isteğin veya iyi ile kötü arasındaki farkı anlayarak ayırt edebilecek ahlakî bilincin gelişmediğini vurgulayarak "Vay o namaz kılanların haline ki onlar namazlarından gaflet edenlerdir (namazlarına

²⁰⁶ Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açından Oruç, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994, s.157

²⁰⁷ Çam, "Ahlak Eğitimi", s.11

²⁰⁸ Fromm, Erdem ve Mutluluk, s. 171; Bahadır, Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din, s. 70

ehemmiyet vermezler; gösteriş için ibadet ederler); ve onlar insanlara en ufak bir yardımı (zekatı) men ederler”²⁰⁹ diyerek bu tarz namaz kılanları sert bir dille eleştirmektedir.

Namaz ibadeti ahlakî bilinç düzeyini artırma, insanı kötülüklerden alıkoyma, insanları birbirlerine ve Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmaya yönelterek “vicdan” yapısını güçlendirmektedir. Bu bağlamda insan kendisini vicdanın yergisine konu olacak davranışlardan ne kadar uzak tutarsa, karakterini o ölçüde sağlamlaştırmış ve ahlakî olgunluğa yükseltmiş olur. Çünkü iyi çalışan bir vicdâni sorumluluk kişiyi kötülüklerden engeller ve iyi olanı yapmaya sevkeder. Bundan dolayı ilahi bir otoritenin emir ve ölçütlerine göre yapılanmayan bir vicdan, tek başına iyiye yöneltmekte yetersizdir. Vicdan, kendi gelişim ve olgunluğunu, dinî değerlerle uyum içerisinde bir yönelişe sahip olmakla sağlayabilir.²¹⁰ Bu bağlamda namaz ibadeti, bireyi kötülüklerden alıkoyması ve kişiyi Allah’a ve insanlara karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeye yönlendirmesi yönüyle bireydeki vicdâni sorumluluğu günde beş vakit periyodik bir zaman dilimi içerisinde canlı tutmaktadır.

ac) Namaz-Zaman ve Çalışma Disiplini

Başta namaz gibi belirli zamanlarda yapılan ibadetler hayat ve disiplin programı olarak vakti ve hayatı düzenlerler. Bütün ibadetler insanda içsel gelişim ve olgunlukla birlikte büyük bir disiplin sağlarlar ve iradeyi güçlendirirler.²¹¹

İslam toplumunda hayatın ritmi ve düzeni büyük ölçüde günlük beş vakit namaz tarafından belirlenir. Günümüzde bile inananları namaz kılmak üzere toplamak için yapılan namaz çağrısıyla insan bu durumun farkına varır.²¹² Namazın hayatımızı düzene koymasının bir nedeni de günün belli vakitlerine yayılmış olmasıdır.²¹³

Aslında namaz vakitleri, namaz kılan bireyler için bir zaman ve çalışma programı kılınmıştır. Böylece birey günlük çalışma programını, hayatı belli bir düzen içerisinde belli zaman dilimlerine bölerek değerlendirmeyi öğrenecek; başarıyı ve tatmin dolu bir yaşamı yakalayabilecektir.

²⁰⁹ Maun 107/5-7

²¹⁰ Hökelekli, Hayati, “Vicdan Maddesi”, Dönmez, İbrahim Kafi, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 1997, C.4, s. 460

²¹¹ Bayraktar, İslam İbadet Fenomolojisi, s. 22-23

²¹² Sachiko Murata, William Chittick, İslamın Vizyonu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.66

²¹³ Nisa 4/103

Namaz kılan bir birey gecenin karanlığından gündüzün aydınlığına ulaştığında, sabah namazını kılarak güne Allah'a olan bağlılığını yenileyerek başlamaktadır. Günün ortasında, bireyin Yüce Yaratıcıyla olan irtibatını tazelemeye ve dinlenmeye ihtiyacı varken birey öğle namazını kılarak Allah'ın verdiği sayısız nimetlere şükretmeye çalışır.

Daha sonra güneşin batmaya doğru yöneldiği, gündüzün üçte birine yaklaşırken zarar ve kârını gözden geçirmek için kişi ikindi namazıyla kendini kontrol eder. Hayatında sapmalar ve çelişkiler varsa düzeltme imkanı bulur. Akşam namazı esnasında gün batarken Yüce Yaratıcı'sıyla olan ilişkilerini kontrol eder; yaratılış amacını hatırlar; hatalarını farkederek düzeltme imkanı bulabilir. Karanlık bastırınca gecenin kendisi için dinlenme vakti kılındığını anlar. Birey ölümü hatırlatan uyku ile baş başa kalmıştır. Tekrar hayata dönememe psikolojisine giren birey, günün sonunu yatsı namazıyla kapatarak manevî huzur ve mutluluk içerisinde günü tamamlar.²¹⁴ Böylece namaz kılan birey, insanın ve bütün canlıların hayatında yaşanan doğmak, büyümek, duraklamak, ihtiyarlamak ve ölmek gibi beş temel süreci tecrübe etmekle kalmayacak; aynı zamanda bu süreçleri yaşayan bir birey olarak maddî varlığı ile manevî varlığı arasında psikolojik ve ruhsal bir denge kurabilecektir.²¹⁵

Yunus Emre namaz ibadetinin insanın hayatını düzenleyerek onun hayatına zaman ve çalışma disiplini kazandıran etkisini şöyle ifade etmektedir:

“Müslümanım diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tanrı'nın buyruğun tutup beş vakit namaz kılsa gerek
Seherle durup başın kaldır ellerin suya daldır
Cehennemden azadlı²¹⁶ oldur kullar azad olsa gerek
Öğle namazın kılasın her ne dilersen bulasın
Nefis düşmanın öldüresin nefis daima ölse gerek
Ol ikindiye kılanlar arı dirlik dirilenler
Onlardır Hakk'a erenler dâim Hakk'a erse gerek
Akşam durur üç farida²¹⁷ dağca günahın erite
İyi amellerin sinde²¹⁸ şem²¹⁹ ü çırağ²²⁰ olsa gerek

²¹⁴ Büyür, Namaz Bilinci, s.43-44

²¹⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs, s. 118

²¹⁶ Hür

²¹⁷ Farz, fariza

²¹⁸ Mezar

Yatsı namazın ol hâzır hazırları sever kâdir
İmanın eksişin bitir iman piş-rev²²¹ olsa gerek²²²

Görüldüğü üzere Yunus Emre sabah namazını, cehennemden kurtulmanın bir vesilesi; öğle namazını, namaz kılan bireyin dileklerinin kabulü için bir mutluluk müjdesi ve insanın olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarının kaynağı olan nefis düşmanını etkisiz hale getirme vasıtası; ikinci namazını, Yüce Yaratıcı'ya ulaşma O'nu anarak ruhsal ve psikolojik diriliş kaynağı; akşam namazını, hataları ve olumsuz karakter özelliklerini ortadan kaldırarak buna karşılık olumlu karakter özellikleri ve güzel davranışları geliştiren bir motivasyon gücü; yatsı namazını ise Allah'ın sevgisi ve yakınlığını merkez edinen iyi davranışlara ve olumlu karakter özelliklerine önderlik eden bir iman meş'alesi olarak değerlendirmektedir.

b) Namaz-Sosyal ve Ahlakî Değerleri Koruma İlişkisi

Herhangibir insanda yaşama doğru yöneltmiş güçlere saldırmak zorunlu olarak bizim üstümüzde de yankılar yapar. Kendi gelişmemiz, mutluluğumuz ve kuvvetimiz bu güçler için duyduğumuz saygı üstünde temellenir. İnsan, başkalarının bu güçlerine saygısızlık gösterdiği zaman, kendisi de etkilenmeksizin kalmaz. Kendimizinkine olduğu kadar başkalarının yaşamına da duyduğumuz saygı, kendi başına, yaşam sürecinin yardımcısı ve ruhsal sağlığın bir koşuludur. Başkalarına karşı duyulan yıkıcılık, bir bakıma intihara ilişkin içterapilerle karşılaştırılabilecek patolojik bir olaydır. Yıkıcı bireyin, kendi öz varlığını yoketmeye çalışan yıkıcılığının amaçlarına erişmeyi başarmış bile olsa, mutsuz olduğunu görüyoruz.²²³

Örgütlü kitleye veya çevresel olumsuz etkilere direnebilmek, ancak ve ancak insanın bireyliğini o örgütün organizasyonu kadar iyi organize etmesi ile mümkündür. Çünkü insanın dünyayı kucaklayan ve koşullandıran bir ruhu olduğu gerçeği dimdik ayaktadır.²²⁴ Birey kendini sosyal ve ahlakî temel değerlere bağlı kalarak olgun bir karakterle geliştirirse olumsuz çevresel etkilere karşı koyabilir. İşte namaz ibadetini

²¹⁹ Mum

²²⁰ Meş'ale, kandil

²²¹ Önder

²²² Dergah Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu, Yunus Emre Divanı,

²²³ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 215

²²⁴ Jung, Keşfedilmemiş, Benlik, s. 87

TC İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

“hakkıyla yerine getirenlerin en önemli özelliklerden başlıcası kendi değerleri kadar diğer insan ve toplumların değerlerine de saygı duymalarıyla sorumlu tutulmalarıdır.”²²⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi kendimizinkine olduğu kadar başkalarının yaşamlarına, sosyal ve ahlakî değerlerine duyduğumuz saygı hem bireysel hem toplumsal yaşam sürecinin güvencesi ve ruhsal sağlığın bir koşuludur. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Allah dışında varlıklara tapan kimselere sövmeyin; onlar da düşmanca ve cahilce Allah’a söverler”²²⁶ buyrulurken kendi değerlerimiz gibi doğruluğunu onayladığımız değerlere sahip insanların değerlerine bile saygı duymamız beklenmektedir. Aksi takdirde başkalarının değer ve yaşamlarına saygı duymadıkça kendi değerlerimize ve yaşamlarımıza saygı duyulmasını bekleyemeyiz

Kur’an-ı Kerim’de “namaz kılan bireylerin iffetlerini korudukları gibi nikah yoluyla meşru şekilde sahip oldukları dışında isteklerini frenledikleri”²²⁷ ifade edilmiştir. Bu ayette namaz kılan kişilerin iffet, namus gibi sembolik değerlerin yanında ahlakî olduğu düşünülen toplumun devamını sağlayan bütün değerleri korumaya karşı duyarlı oldukları anlaşılmaktadır. Sosyal ve ahlakî değerlerin korunmasında duyarlı olan bireyler kendi değerlerinin korunmasına özen gösterdikleri gibi diğer insanların ve hatta aynı dini ve dünya görüşünü paylaşmadıkları insanların değerlerini korumaya özen göstermekle sorumludurlar. Nitekim “inanan ve bu iki ayete atıfla namaz kılan bireylerin, Allah dışındaki varlıklara tapan kimselere sövmemeleri gerektiği, bu hataya düşüldüğünde onların da düşmanca ve cahilce Allah’a sövecekleri”²²⁸ vurgulanmıştır. Demek ki namaz kılan bireyler insanlığın değerlerine saygı göstermek ve toplumun devamını sağlayan ahlakî değerleri yaşatmakla yükümlüdürler. Aksi takdirde başkalarının değer ve yaşamlarına saygı duymadıkça kendi değer ve yaşamlarımıza gerçek anlamda saygı duymayı öğrenememekle beraber, kendi değer ve yaşamlarımıza da saygı duyulmasını bekleyemeyiz.

Bu durumun aksine namaz ibadetini hakkıyla yerine getirmekten uzak tatminsiz bir tabiata sahip bireyler, aynı zamanda bireysel ve sosyal ahlakî değer ölçülerinden uzak olur. Bu nedenle, ne zaman pozitif bir iman çağrısı ile karşılaşılırsa ruhî bir şaşkınlık

²²⁵ Mearic 70/29,30; Muminun 23/5,6

²²⁶ En’am 6/108

²²⁷ Muminun 23/5-6, Mearic 70/29-30; Bkz. Esed, Kur’an Mesajı Meal Tefsir, s. 1187

²²⁸ En’am 6/108

içinde kendilerini entelektüel olarak haklı çıkarmak için, her tarafa çekilebilir çelişkili kanıtlarla söz konusu iman çağrısını çürütmeye çalışırlar.²²⁹ Fromm, toplumun devamını sağlayan ahlakî değerleri korumayan bireylerin değerler sisteminin ya kişisel zevkleri temel alacaklarını ya da toplumun kendi değerlerini kendisinin yaratacağını savunacaklarını ifade etmiştir. Yine Fromm, toplumun devamını sağlayan ahlakî değerlere uzak bireylerin değerler sisteminde, benciliğin rekabetin ve yıkıcılığın, türlerin yaşamlarını sürdürmesinin koşulu olduğunu düşünmektedir.²³⁰

Namaz ibadeti, yukarıdaki düşüncelerin aksine Allah'a ve insanlara karşı yapılmış olan hataların yol açtığı utanma duygusu diyebileceğimiz "haya" ve her hususta haddini bilerek kendi hak ve özgürlüklerinin bilincinde olma neticesinde başkasının hakkını da çiğnememeyi ifade eden "edeb" özelliklerini geliştirerek bireyi toplumun devamını ve bütünlüğünü sağlayan ahlakî değerleri korumaya yönlendirir.²³¹

Namaz ibadeti sayesinde toplumsal düzenin ayakta kalmasını sağlayan ahlakî değerlerin korunması duyarlılığını kazanan bireyler ruhlarını, ailelerini ve toplumlarını olumsuz her durumdan korurlar. Olumsuz fiillerden, akla, sağduyuya ve ahlakî emirlere aykırı olan tutum ve düşüncelerden, mahrem yerlerini akıl ve duygularını koruyarak temizlenirler. Ve böylece gönüllerini toplumsal bütünleşme ve düzene aykırı düşecek noktalara odaklanmaktan korumuş olacaktırlar. Soyun, ailenin, cemiyetin hesapsız mahvolmasını ve beşeri şehvî güdülerin olumsuz etkilerini önlemiş olacaktırlar.²³²

Kur'an'ı Kerim'de Lokman (a.s.), "oğluna namazını dosdoğru kılmayı tavsiye ettikten hemen sonra doğru ve yararlı olan şeyleri emredip, kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmasını"²³³ emretmiştir. Yani bu ayetle namaz kılan bireyler, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmayla sorumlu tutulmaktadırlar. Demek ki namaz kılan bireyler, toplumu devam ettirecek ahlakî değerleri korumakla beraber; ifade edilen bu değerleri topluma emredip, bu değerlere aykırı durumlardan da onları vazgeçirmeye çalışmakla sorumludurlar.

²²⁹ Esed, a.g.e., s. 1187-1188

²³⁰ Fromm, Umut Devrimi, s.101-102

²³¹ Akseki, A. Hamdi, Ahlak Dersleri, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 169, 170

²³² Kutub, Fizila'l-il Kur'an, C. 10, s. 301; Bkz. Kutub, a.g.e., C. 15, s. 239

²³³ Lokman 31/17

Bu bağlamda maruf kavramı, “Kur’an ve sünnetle gelen emirler, toplumda bilinen her hayır, adalet, hak kavramlarına denk düşen faydalı, güzel, iyi işleri” kapsar. Münker ise “Kur’an ve sünnetle gelen yasaklar, toplumda kötü, zulüm, zararlı, aşağılık kabul edilen durumları” kapsar. Namaz kılan bireyler sadece toplumsal düzenin devam etmesini sağlayan ahlakî değerleri korumakla kalmayıp bu değerleri topluma yaymaya çalışarak toplumu iyiliğe, doğru ve güzel olana yönlendirip kötü, zararlı ve aşağılık durumlardan onu uzaklaştırma duyarlılığına sahip iseler, toplumsal düzende anarşi, başıboşluk ve kaos önlenir; insanlar doğru ve faydalı işlere yönlendirilerek toplumsal düzen ve fayda sağlanmış olur.²³⁴

Aynı zamanda bir ferdin dinî duygu ve davranışları genellikle ona sunulan kültürel formun bir kopyasını taşır. Bu anlamda dindarlığın, ferdi ve sosyal uzlaşma, uyum ve muhafazakarlıkla ve sonuç itibarıyla de sosyal bütünleşme ve istikrarla yakın ilişkisi dile getirilmiştir. Dindar insanın genel olarak daha itaatkâr ve daha az toplum düzenine aykırı, toplumsal ve ahlakî değerleri koruma noktasında duyarlı hareket etmeye eğilimli görülmesi de bu durumdan ileri gelmektedir. Ayrıca ibadetler ahlakî yönleri haricinde, emir ve yasaklarıyla, tavsiye ve yönlendirmeleriyle sosyal bağları kuvvetlendirecek, sosyal bütünleşme ve uyumu sağlayan önemli motivasyonları içermektedir.²³⁵

Bu yönüyle İslam dini müslümanların günde beş defa camide toplanmalarını tavsiye ve teşvik etmiş, haftada bir kere toplanmayı farz, bayram günleri senede iki defa toplanmayı vacib, her sene bütün dünya müslümanlarının bir kere Mekke’de toplanmalarını mecburi kılmıştır.²³⁶ Böylece namaz kılan kişi, toplumsal sorunlara daha duyarlı, toplumu ayakta tutacak ahlakî değerlere daha uyumlu, toplumsal uyum ve uzlaşma yönünden daha olgunlaşmış bir kişi olacaktır.

Toplumsal hayatın devamını sağlayan ahlakî değerleri koruma noktasında duyarlılık gösteren namaz kılan birey, yeniliğe açık olan muhafazakar bir kişilik yapısına sahiptir. Yeniliklere açık ancak toplumsal ve ahlakî değerleri korumaya özen gösteren muhafazakar kişilik yapısına sahip olan bireyler, islamın ve ibadetlerin Kur’an ve sünnete

²³⁴ Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, C. 3, s. 168; er-Razi, Tefsir-i Kebir Mefatihul Gayb, C. 18, s. 159

²³⁵ Hokelekli, Din Psikolojisi, s. 118-119; Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakülteleri Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, s.65

²³⁶ Uludağ, İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti, s. 83

dayandırılarak bu kaynaklar ışığı altında oluşturulan tarihî mirasın, ilmî ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşılması gerektiğine inanırlar.

Aynı zamanda bu kişilik yapısına mensup bireyler, hem bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme yeteneğine sahip hem de apaçık bir doğruya, kesin bilgiye varmak için, sağlam bir dayanak bulana dek, bütün bilgileri gözden geçirerek eleştirme ve sınaama kapasitesine sahip bireylerdir.²³⁷ Bu yönüyle namaz ibadeti eleştiren, üreten, kişisel güvene sahip, irade özgürlüğü yüksek, araştıran, sınavan bireylerin yetişmesi noktasında doğrudan katkıda bulunmaktadır.

c) Namaz-Tevbe İlişkisi:

İnsan, şaşkırmaktan, merak etmekten ve yeni sorular ortaya atmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyecektir. Ancak eğer beşerî durumu, varoluşunda doğadan gelen ikiye bölünmüşlükleri ve güçlerini ortaya koyma konusundaki yeteneğini kabul ederse sorumluluklarını yerine getirmede başarılı olabilecektir. Bu sorumluluk, onun kendi kendisi olması, kendi kendisini savunması ve özellikle kendinin olan akıl, sevgi ve üretici çalışma gibi yetilerini tam anlamıyla gerçekleştirmesi aracılığıyla mutluluğa erişmesidir.²³⁸ Namazda birey kendisinin, ailesinin ve aynı varoluşsal amaca sahip bütün inananların affedilmeleri için bağışlanma dileyerek kendine ait olan akıl, sevgi gibi kuvvetleri geliştirerek ve daha iyiye yönelmeyi sağlayan, üretken, daha ileriye yöneltici motivleri harekete geçirerek mutlu olabilecektir. Namazdaki bu tatmin duygusu sadece suçluluk duygusu ile baş edebilecek bir birey için yenilenme bilincini oluşturan tevbe etme sayesinde mümkün olacaktır.

Ayrıca insanlığın ruhsal dönüşümü bir nesil içinde meyvelerini veremez. Ancak ruhsal dönüşüm, kendi davranışları hakkında içgörü sahibi olan ve dolayısıyla bilinçdışına erişim imkanı bulmuş bireylerin, ister istemez çevre üzerinde de etkili olacakları genel kabulüne bağlıdır.²³⁹ Jung'un ifade ettiği bu ruhsal dönüşüm, namazda kendi hataları için bağışlanma dileyen, hatalarını sorgulamayı öğrenerek hesap gününde hesaba çekilmeden kendi muhasebesini yapabilen, kendini olumlu bir ahlaka yönlendirerek yenileyebilen

²³⁷ Aslan, Nebile, "Kur'an-ı Kerim'le İlgili İnanç ve Tutumlar", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002, s. 35-37

²³⁸ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 54

²³⁹ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 122

insanların günde beş kez tekrarladıkları tecrübe birikimi ile çok daha kolay ve mümkün olacaktır.

Namaz ibadeti sayesinde inanan insanların Allah'ın merhameti ile bağışlanacağı düşüncesi; bireyin gelecek günlerinin geçmiş günlerinden daha iyi olacağına dair umut duygusunu ve yenilenme bilincini artırır. Namaz ibadetindeki tevbe bilincinin önemi, içerisinde umut duygusu ile beraber yenilenme bilincini de içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda umutları güçlü olanlar, yeni yaşamın tüm belirtilerini görür, bundan sevinç duyarlar ve doğmaya hazır olan şeyin varlık kazanmasına yardımcı olmaya her an hazır bulunurlar. Yine umut etmek, bir varolma durumudur. Yoğun, ancak henüz harcanmamış bulunan etkin olma durumunun içsel olarak hazır olmasıdır. Umud, yaşamaya ve büyümeye eşlik eden, onunla birlikte bulunan bir ruhsal öğedir.²⁴⁰ Umud yok olduğunda, yaşam olgusal ya da potansiyel olarak sona ermiştir. Umudluluk hali olmaksızın inanç ayakta duramaz, dayanaksız kalır. Umud, yalnız ve yalnız inanç temeli üzerinde durabilir.²⁴¹

Kur'an'ı Kerim'de, "inançlı namaz kılan bireylerin, gündüzün başında ve sonunda, bir de gecenin erken saatlerinde namazlarını dosdoğru kılarak namazlarında devamlı olmaları" emredilerek bu ayetin gerekçesi hükmüne geçecek bir ifade ile "çünkü iyi eylemler kötü eylemleri giderir"²⁴² denilerek namazın hataların olumsuz etkilerini silerek, bireyi olumlu eylemlere yönlendireceği vurgulanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'e "Her nerede ve her ne halde olursa ol Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket et. Bir kötülük yaptığın zaman hemen arkasından iyilik yap ki yaptığın kötü fiili silsin ve insanlara karşı güzel ahlaklı davran"²⁴³ buyurmuştur. Bu hadis bize göstermektedir ki yapılan kötü fiil ve günahların tevbe bilinciyle iyi fiillere dönüştürme noktasında duyarlı olunabilmeli ki olumlu bir karakter yapısı oluşabilsin. Bu noktada namaz ibadeti, bireyde hatalardan pişmanlık duyup Allah'tan bağışlanma dileme yoluyla kötü fiillerin terkedilerek iyi fiillere dönüşmesini ve böylece kötü fiillerin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılarak olumlu bir karakter yapısı oluşmasında etkili olur.

²⁴⁰ Fromm, Umud Devrimi, s. 29

²⁴¹ Fromm, a.g.e., s. 27-28

²⁴² Hud 11/114

²⁴³ Tirmizî, Birr, 55; Ahmed b. Hanbel, 3, 113-134; Ebu Davud, Rikak, 47

Aynı zamanda birey, “bizi doğru yola ilet”²⁴⁴ diye duada bulunurken Allah’tan doğru bir yönelişe yönlendirilmesini dilemektedir. Bu dua ile bireyin ilk etapta kendisini ve hatalarını keşfetmesi (self-discovery) mümkün olmaktadır. Kişi kendi hatalarını ve aynı zamanda kendi eşsiz varlığını bulması (self-discovery) sonucu²⁴⁵ iyilik yapma kapasitesini kullanamaması sonucu yaptığı hatalardan dolayı alçakgönüllü bir duyarlılık içerisinde Allah’tan bağışlanma dileyerek kendini yenileme arzusu içinde hatalarının olumsuz etkilerini silmek istemektedir.

Namazda birey, hata yaptığında Allah’ın huzurunda durunca hemen bunu anımsar, utanır ve pişmanlık duyar. Bu olay şahsı düşünmeye iter, yanlışlardan el çekmeye yönlendirir.²⁴⁶ Yani vurgulandığı üzere “iyilikler kötülükleri giderir” ayeti ile iyiliklere tevbe yoluyla yönlendirme anlamı taşıyan namaz ibadeti, kötülükleri giderir²⁴⁷ Böylece beş vakit namaza devam edildikçe insanlık icabı yapılan küçük günahların etkisi silinerek, büyük günahların işlenmesi de her namazda iyiliğe motive olan bir kişi için zorlaşır. Bu nedenle Peygamber efendimiz, “büyük günahlardan uzak durulduğu sürece namaz kılmak, iki namaz vakti arasındaki günahlara da keffarettir.”²⁴⁸ buyurmuştur. Bu noktada namaz ibadeti, insanı çirkin fiillerden ve akla, sağduyuya aykırı olan her davranış ve tutumdan uzaklaştırdığı²⁴⁹ için namaza devam edildikçe, genellikle namaz kılan bireylerde kötülüklerle ve günahlara karşı nefret duygusu gelişir.²⁵⁰

Namaz ibadeti esnasında, tevbe’nin hem bilinç hem davranış boyutu yaşanır. Bu iki boyutun yaşanması nedeniyle davranış değişimi gerçekleşir. Davranış değişiminin gerçekleşmesiyle olumlu karakter özellikleri gelişir. Tevbe’nin ifade edilen bu üç boyutu üzerinde namaz ibadetinin etkisi şu şekilde ifade edilebilir :

- **Bilinç Boyutu:** Kişi işlediği fiilin kötü bir fiil olduğunu farkederek, bir daha bu fiili yapmaması gerektiği sonucunu çıkardığı andan itibaren tevbe kişinin zihninde başlamış olacaktır.

²⁴⁴ Fatıha 1/5

²⁴⁵ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 444

²⁴⁶ Derveze, et-Tefsiru'l Hadis, C.3, s. 492

²⁴⁷ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili., C., 5, s. 20

²⁴⁸ Müslim, Taharet, 16; Ahmet b. Hanbel, II, 359-404

²⁴⁹ Ankebut 29/45, Bkz. Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, s. 812

²⁵⁰ Kutub, Fizila'l-il Kur'an, C.8, s. 277

- Fiil Boyutu: Kişinin işlediği hatayı farketikten sonra, hatasını bir daha uygulamama noktasındaki azmi ve bu fiili tekrarlamama noktasındaki sebatı fiil boyutunu oluşturur.
- Davranış Değişimi: Kişinin hatalı olan bir fiil yerine iyi bir fiili gerçekleştirme azmi kötü fiilin olumsuz etkilerini ortadan kaldırır. Böylece bireyin olumsuz duygu, düşünce ve fiillerini iyiye yönlendirmesi sonucunda oluşan davranış değişimi boyutuyla tevbe sonuçlanmış olur.²⁵¹

Kur'an'ı Kerim'de öncelikli olarak "namaz kılan bireylerin Allah tarafından günahlarının örtüleceği"²⁵² ifade edilmektedir. Bu ayet-i kerime'de "namaz kılanlarla beraber zekat verenlerin, elçilere inanıp onları destekleyenlerin, Allah için, yoksullara sadaka ve ihtiyacı olanlara ödünç para verenlerin de günahlarının örtüleceği" vurgulanmaktadır.²⁵³ Bu ayet-i kerime'de öncelikli olarak namaz kılan bireylerin günahlarının örtülmesinin sebebi, namaz ibadetinin motive ettiği tevbe bilinci ile Allah tarafından bağışlanma ve iyiliğe yönlendirilmeleri nedeniyledir.

Kıldıği namaz sayesinde günahlarının örtüleceği ve ettiği dualar ile bağışlanacağı umudunu taşıyan bir insan, ruh hastalıklarının oluşmasında esas sayılan, strese sebep olan günahkarlık duygusunun yıkıcı etkileri ile başa çıkma noktasında önemli bir güç kazanacaktır. Çünkü namaz sebebiyle günahlar affedilir, nefis hata kirlerinden temizlenir. Allah'ın bağışı ve rızası konusunda bağışlanma umudu her namazda dirilir.²⁵⁴ Bu nedenle "Rasul (s.a.s.): Ne dersiniz, birinizin evinin önünden bir ırmak aksa, günde beş kere onda yıkansa, o kişide kir kalır mı? Kir diye bir şey kalmaz" cevabını verdiler. İşte beş vakit namaz böyledir; Allah onunla bütün hataları siler"²⁵⁵ buyurdu. Bu hadiste peygamber efendimiz bireyi bağışlanma ve doğru bir istikamete yönlendirmeye motive eden namaz ibadetinin hataların olumsuz etkilerini gidererek bireyi olumlu duygu, düşünce ve karakter özelliklerine yönlendirişini vurgulamıştır.

²⁵¹ Alewneh, "Human Motivation: An İslamic Perspective", s. 15

²⁵² Maide 5/12

²⁵³ Derveze, a.g.e., C.3, s. 55

²⁵⁴ Necati, Muhammed Osman, Hadis ve Psikoloji, (çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınevi, Ankara, 2000, s. 325,326

²⁵⁵ Müslim, Mesacid,51, 666; Buharî, Mevakit, 6; Tirmizi, Emsal 5, 268

Namaz ibadetinin motive ettiği tevbe ile kişinin kendini kabullenmesi; kaygı ve endişeye düşmeden, suçluluk duygusuna kapılmadan kendisinden emin bir şekilde yaşaması, kendi kişilik özelliklerini bilmesi ve bunlarla yaşamayı severek kendi kendisiyle çatışmaya düşmemesi mümkün olmaktadır²⁵⁶ Bunun sonucunda da insan, çatışmalarına çözüm bularak kendisiyle ve çevresiyle barışmakta, umut içerisinde ve herhangi bir endişeye düşmeden hayatını sürdürebilmektedir.

d) Namaz-Sabır İlişkisi

Kötü etkiler ve güdülerle uğraşmanın daha iyi ve etkili yolu, onların bilince çıkmalarına engel olmak gibi görünmektedir. Böylece bilinçli bir günaha itilme söz konusu olamaz.²⁵⁷ Kendine güvenen, yaşamı seven, tam anlamıyla gelişmiş bir insan hırs ve dünyevî tutkularını kontrol altında tutulabilir. Doymakbilmezliği irade gücüyle yenmiş kişinin, yitirecek hiçbir şeyi yoktur. O, zengindir, güçlüdür. Çünkü arzularının esiri değildir. Akıldışı isteklerden ve fantazilerden kopabilir. Çünkü kendi içindeki ve dışındaki gerçeklikle tam bir ilişki içindedir. Böyle bir insan tam “aydınlanmışlığa” ulaşmışsa, tümüyle irade gücünün etkisiyle güçlüdür. Bununla beraber kişinin kaygılı, huzursuz vb. durumları giderilmediği, ya da büyük ölçüde azaltılmadığı sürece bu tür hırs ve tutkular kontrol edilemez.²⁵⁸

Bu bağlamda namaz ibadeti, olumsuz duygu düşünce ve hareketleri irade gücünü kuvvetlendirme yoluyla ortadan kaldırır. Ayrıca namaz ibadeti, iradeyi Allah huzurunda namaza odaklamayı²⁵⁹ teşvik etmesi yoluyla hırslarını, dünyevi tutkularını, akıl-ahlak dışı istek, fantezi ve davranışlarını kontrol altına alabilen, hatalarını bilinç düzeyine çıkmadan onları ortadan kaldırabilen güçlü bir birey oluşturma çabasındadır.

Kur'an-ı Kerim'de “namaz kılan inanan bireylerin, yakınlarına da namazı emretmeleri ve yine namaz kılanların namazlarında devamlı, sebat içerisinde”²⁶⁰ olmaları teşvik edilmiştir. Yani namaz kılan bireyler bütün insanlık ailesine namazın anlam ve güzelliklerini anlatacaklardır. Böylece şuurlu ve namazı özümseyen bir toplumun oluşması noktasında bütün namaz kılanlar sorumlu tutulmaktadır.

²⁵⁶ Armaner, Neda, Din Psikolojisine Giriş, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, C.I, s. 110

²⁵⁷ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 219

²⁵⁸ Fromm, Umut Devrimi, s. 30, 90

²⁵⁹ Mü'minun 23/1-2

²⁶⁰ Taha 20/132

Allah'ın "namaza sebat ederek devam eyle" buyruğuna gelince, namaz kılan bireylerin namazı anlatıp telkin etmeleri kadar namaz ibadetini bilfiil tecrübe etmeleri, kararlılık içerisinde devam etmeleri çok önemlidir.²⁶¹ Çünkü namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerinde olumlu bir etki göstermesinde etkili olan en önemli şart, namaza kararlılık içerisinde devam etme ile mümkün olacaktır. Namaz ibadetinin olumsuz duygu ve düşüncelere (nefsanî isteklere) ya da isteksizlik, yorgunluk gibi irade gücünü zayıflatan unsurlara rağmen yerine getirilmesi, bireyin olumlu karakter özelliklerini namaz vasıtasıyla kazanmasında çok önemlidir.

Ayrıca namaza sebat etmenin günlük hayata getireceği birtakım pratik faydaları ve olumlu psikolojik etkileri vardır:

- Bir işte sebat eden insan, yapacağı şeyi iyice düşünür; lehinde ve aleyhinde olan bütün sebepleri tespit eder. Öncelikli sebebi veya durumu bularak kararını verir, bu şekilde vermiş olduğu karardan artık bir daha dönmez.
- Anlık hazlar, menfaatler ve heyecanlar kararlı olan insanı kararından vazgeçiremez. Bireyin harcanılan zamanının güzel bir sonuca ulaşması, başladığı birçok işte başarıya ulaşması ancak sebat ve azim gücünü günde beş vakit motive eden namaza kararlılık içerisinde devam etmesiyle mümkün olur.
- Aksine bir işte sebat göstermeyen, hiçbir kararı benimsemeyen bireyler zayıf irade sahibidirler. Bu yapıda olan insanların düşündükleri sonuçsuz, başladıkları her iş eksik kalır. Azim ve sebat sahibi insanlar hedeflerini tayin etmiş oldukları için en güç işleri bile metanetle ve umutsuzluğa düşmeden gerçekleştirirler. Bu duruma göre namaz ibadeti sebat ve azim gücünü motive ettiği için hedeflerine ulaşmak üzere harekete geçmiş, en güç işlerinde bile umutsuzluğa düşmeden onların üstesinden gelen, verdiği makul karardan dönmeyen başarılı, anlık heyecanlarla verdiği karardan vazgeçmeyen tutarlı bir şahsiyete sahip bireylerin gelişmesine destek olur.
- Sebat sahibi insanlar, kuvvetli bir irade sahibi oldukları için başka insan ve toplumların esiri olmayacaklardır. Kuvvetli şahsiyet yapıları ile pasif değil, güç

²⁶¹ Yazır, a.g.e., C. 6, s. 16

sahibi birey ve toplumlar olacaklardır.²⁶² Bu nedenle sebat ve azim gücünü günde beş defa motive eden namaz ibadeti, kuvvetli bir irade gücü ile beraber bütünleşmiş bir şahsiyet yapısının oluşmasında da etkin olacaktır.

- Gelmesi elde olmayan, kaldırılması mümkün olmayan belaları sükûnet içerisinde karşılamak, ibadetlerde devam göstermek, isyan ve hatalara dönmek, hata ve isyanın vermiş olduğu geçici tatmin duygusuna aldanmamak namaz ibadetine sebat göstermek ile mümkün olmaktadır.

Böylece kişi namaz ibadetinin sabır ve irade gücünü motive etmesi sonucu kendi davranışlarını, duygularını, düşünce ve isteklerini denetleyebilir. Başka bir deyişle öz-denetim (self-control) kavramıyla ifade edilen kişinin kendi davranışlarına hükmedebilmesi, kendi dürtülerini (örneğin cinsellik, saldırganlık, yeme içme vb.) dizginleyebilmesi yetisi gelişebilir.²⁶³

Birçok kişi hayatı boyunca dürtülerinin kölesi olarak yaşar. Halbuki kendini denetleyip davranış ve düşüncelerini kontrol etme, bireye anlık bir rahatlama sağlayacak; hatta zevk verecek; ama aynı zamanda karşısındaki insana acı verebilecek, onun aklını karıştırabilecek ya da öfkelenmesine yol açacak bir şeyi söylemekten bireyi alıkoyacaktır. Kendini tutma ve davranış, düşünce, duyguları kontrol (self-control) sevginizi ifade etmeye yarar ya da başka insanların hayatlarının sizin hayatınız kadar değerli olduğunu görmeye ve içinde böyle bir içgörünün gelişmesine fırsat tanır.²⁶⁴

Bireye kendi davranış ve dürtülerini kontrol etme imkanı veren namaz, kul ile Allah arasında bir bağ ve buluşmadır. Namaz kalbin kuvvet aldığı, ruhun Allah'a bağlılığını hissettiği, nefsin dünya hayatının değerlerinden daha üstün değerler bulduğu bir bağıdır. Rasulullah zor bir işle karşılaştığı zaman hemen namaza dururdu. Bu, vahiy ve ilhamla Allah'a bağlı bulunan bir kalbin yine O'na yönelişi demektir.²⁶⁵ Ayrıca namaz insanı Allah'ı anmaya, O'nun sevgisini kazanmak uğruna sabır özelliğine sahip olmaya

²⁶² Akseki, Ahlak Dersleri, s. 160-161,168

²⁶³ Budak, a.g.e., s. 576

²⁶⁴ Dowrick, Stephanie, Sevginin Halleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 142, 148, 150.

²⁶⁵ Kutub, Fizilâ'l-il Kur'an, C. 1, s. 144

yönelmektedir. Bu ise ruhun huzura, doyuma kavuşmasının, insan tabiatının yumuşamasının ve olumlu karakter özellikleri geliştirmesinin başlıca etkenidir.²⁶⁶

Bir bütün olarak özellikle namaz ibadeti her türlü sıkıntıya neden olan güçlüklerle katlanma, zorluklarla başa çıkma, sıradan benliği aşarak geliştirme ve kendini yenileme ile sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın itici güçleri olarak değer kazanmaktadır. Bu noktada namaz ibadeti kişiye kazandırdığı psikolojik olgunlaşmanın yanısıra içsel bir gelişim, sabır ve irade eğitimi olma özelliğine sahiptir. “Namaz ibadetinin Kur’an’da sabırla beraber”²⁶⁷ ifade edilmesi bu gerçeğe işaret etmektedir. Böylece insan sabrederek iradesini güçlendirir, arzularını engeller ve düzene koyar, alçakgönüllü bir kişiliğe sahip olur. Bu yönüyle insan namaz ibadeti sayesinde güzel bir ahlak için gerekli olan gelişmiş bir şahsiyet ve irade gücünü elde edebilecek; kötü sayılan davranışlardan uzaklaşabilecektir.²⁶⁸

Yapılan araştırmalarda insanların %45’inin stresli zamanlarında birtakım dinî davranışları gerçekleştirerek sorunu aşmaya çalıştıkları; hastalık, ölüm vb. olumsuz bir durum karşısında ise insanların %78’inin dinî değerler ve ibadetlere yöneldikleri tespit edilmiştir.²⁶⁹ Bu yönüyle namaz ibadeti hem sabır eğitimi niteliği taşıırken hem de güçlüklerle direnç noktasında bireye güç ve dayanıklılık sağlayan bir ibadettir. Namaz sabır ve irade gücünü geliştirmesi yönüyle bireyin otokontrol dediğimiz özdenetim yeteneğini harekete geçirmektedir. Bu bağlamda otokontrol ile bireyin duygu, düşünce, heyecan ve davranışları denetlenmiş tepkiler haline gelirler.²⁷⁰

e) Namaz-Diğerkâmlık İlişkisi:

İnsan yalnız başına olmaya, türdeşleri olan insanlarla ilişki kurmamaya katlanamaz. Mutluluğu, türdeşleri, geçmiş ve gelecek kuşaklarla kendisi arasında bulunduğunu duyumsadığı dayanışma ve yardımlaşma duygusuna dayanır.²⁷¹ Bu durumun aksine kişi yıkıcılığını yalnızca başkalarına karşı gösterse bile başkalarınınkine kadar kendisinin yaşam ilkesini de bozmaktadır. Başka insanlara yaptığımız her kötülüğü

²⁶⁶ Derveze, et’Tefsiri’l Hadis, C.1, s. 70

²⁶⁷ Bakara 2/45

²⁶⁸ Bayrakdar, İslam İbadet Fenomenolojisi, s. 22- 23

²⁶⁹ Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, s. 240

²⁷⁰ Mehmedoğlu, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, s. 106

²⁷¹ Fromm, Kendini Savunan İnsan, s. 52

de her iyiliği de kendimize yaptığımız söylenebilir.²⁷² Bu bağlamda namaz ibadeti ile Allah'a karşı sorumluluğunu hatırlayan insana hemen akabinde insana iyilik etme, onlarla dayanışma, sevgi, yardımlaşma ve paylaşma içerisinde olması emredilerek insanlara karşı olan sorumlulukları da hatırlatılmıştır.²⁷³

Ayrıca toplumsal yaşantının olmadığı yerde, benlik bilincinin oluşacağını düşünemeyiz. Benlik bir kez oluştuktan sonra, bireyler uzun yalnızlık sürelerine dayanabilirler. Çünkü birey bir arkadaş olarak kendini kullanabilir. Benlik oluştuktan sonra kişi, diğerleriyle olduğu gibi, kendisiyle de iletişim kurabilir. Kendisiyle kurulan iletişim sonsuza dek sürmez, mutlaka bir süre sonra bu iletişimin başkalarıyla kurulan toplumsal iletişim biçimine dönüşmesi gerekir. Yoksa kişilerde akıl hastalığı belirtileri ortaya çıkar.²⁷⁴ “Bu nedenle bireylerin, namaz ibadetini olması gerektiği şekilde kıldıkları takdirde hemen akabinde insanlara iletişim, dayanışma, paylaşım, yardımlaşma duyguları içerisinde davranışta bulunmaları teşvik edilmiştir”.²⁷⁵ Böylece namaz kılan insan hem Allah'a hem insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirme duyarlılığı içerisinde olacaktır.

Güven, sevgi ve yalnızlaşma bunalımını göğüsleyebilmek için, özgür toplumun etkili bir birleştirici bağa ihtiyacı vardır. Bu bağ, güven, sevgi, dayanışma ve en önemlisi fedakarlık merkezli bir paylaşma (infak) dayanmaktadır. Sevgi ve paylaşımın bittiği yerde, güç savaşları, şiddet ve terör başlar.²⁷⁶ Bu bağlamda insanoğlunun tarihi boyunca yarattığı bütün duygular arasında, yalnızca insan olmanın katışıksız niteliğini yansıtmaya açısından diğerkâmlık (infak) duygusunu aşan hiçbir duygu yoktur.²⁷⁷

Bu nedenle namaz kılan insanların namaza devamlarının akabinde en önemli özelliklerinden ikincisi, “mallarında dilenen ve dilenmekten utanan fakir insanlar için hak olduğuna”²⁷⁸ inanmalarıdır. Böylece namaz kılan bireyler, Allah'ın nimet olarak kendilerine ikram ettiği mal, para ve malî güçler gibi maddi nimetleri ihtiyaç sahibi olan isteyen ya da istemekten çekinen insanlarla paylaşmak zorunda olduklarını hissederek

²⁷² Fromm, a.g.e., s. 217

²⁷³ Maun 107/5-7

²⁷⁴ Cüceloğlu, Yeniden İnsan İnsana, s. 99

²⁷⁵ Mearic 70/24,25

²⁷⁶ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s 118

²⁷⁷ Fromm, Umut Devrimi, s. 92

²⁷⁸ Mearic 70/24-25, Müminun 23/4

Namaz kılan kişiler, duygusal, zihinsel ve ruhsal dayanışmayı sağlayacak sevgi ve saygı paylaşımı gibi manevi nimetleri, duygusal zihinsel ve ruhsal yetersizliğe sahip, ihtiyaç sahibi olan isteyen ya da istemekten çekinen insanlarla paylaşma ve kendilerini onların yerine koyarak onları anlama duyarlılığına sahiptirler

“Namazlarında dikkatli ve devamlı olan bireylerin kendilerine verilen nimetlerden Allah yolunda başkaları için harcamaları gereği”²⁷⁹ Kur’an’da yetmiş yakın yerde emredilmektedir. İnsanlar kendilerine verilen bütün nimet ve yetenekleri paylaşma yoluyla daima başkasını kendisine tercih edecek derecede paylaşımda ve yardımda bulunmayı tecrübe edebileceklerdir.

Namaz bize bütün insanlık için en güzel nimet paylaşımı olan, dua etmeyi öğretmektedir. Biz namazda bütün insanların en doğru yola hidayet edilmesi; dünya ve ahirette iyiliklere mazhar olmaları, temizlenip, arınmaları; Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed’in şahsında bütün peygamber ve peygamber ümmetlerinin sevenlerinin, yakınlarının yüceltilmeleri ve bağışlanmaları için dua ederek kendimizin ötesinde geçmiş ve gelecek insanlık için sevgi, saygı, temizlenme, arınma, istikamet bulma, yüceltilme, bağışlanma nimetlerini fedakarca diğer insanlarla paylaşma yeteneğini kazanıyoruz. Ayrıca “Alemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun”; “Rabbimiz hamd sanadır” diyerek Allah’ı överken Allah’ın övgü ve sevgisini kazanarak insanlığın övgüye değer bir duruma yükseltilmesini, “namaza dosdoğru devam eden nesiller dilerken” nesiller boyunca Allah’ın bize sunduğu fedakarlık merkezli paylaşım ilkesinin namaz yoluyla sürmesini diliyoruz. Bu yönüyle namaz, bütün unsurlarıyla fedakarlık merkezli bir paylaşım, arınma ve gelişmeyi²⁸⁰ motive eden bir ibadettir.

Böylece namaz ibadeti bireyin kendini aşma (özaşkınlık-self-transcendence) tecrübesini düzenli olarak yaşamasını sağlar. Kendini aşma, Victor Frankl’in ifadesiyle, kişinin sadece kendisiyle meşgul olmayı bırakıp kendini başkalarına, işine, bir davaya veya başka bir etkinliğe adayabilmesi demektir. Eric Fromm’a göre de ibadet, kişinin kendisini daha aşkın bir varlığa adanmasının bir sonucudur. Frankl’a göre kişinin kendini

²⁷⁹ Bkz. Bakara 2/43, Bakara 2/3

²⁸⁰ Bkz. Bakara 2/45, Bakara 2/3, Müzzemmil 73/20, Ra'd 13/23,24

unutabilmesi, kendi dışındaki bireyler veya daha üst amaçlarla meşgul olabilmesi ruh sağlığı için temel bir önem taşır.²⁸¹

Bir başka yönüyle namaz esnasında, “hesap gününün, bütün mülkün ve nimetlerin sahibinin Allah olduğunu” düşünen birey, gerçekte kendisinin sahip olmadığı nimetleri harcama noktasında cimrilik edemez. Dolayısıyla kendisine emanet edilen mülkü Allah’ın yarattığı bütün varlıklarla harcayabilir. Nitekim bu durum “namaz kılan bireylerin emanet ve sözlerine riayet edecekleri”²⁸² gerçeğine de ışık tutmaktadır. Ayrıca cemaatle namaz kılma kişideki kibri ortadan kaldırıp bireyi fedakarlık ve sevgi merkezli bir paylaşıma yönlendirir.

Bununla beraber namaz ibadetinin motive ettiği fedakarlık ve sevgi merkezli paylaşım unsurları olan zekat ve infak sayesinde insandaki cimri ve bencil ruh hali etkisini yitirip insanda iyi, cömert, diğerkâm bir ruh hali gelişecektir. Aynı zamanda bu tarz bir psikolojik yapı, hayatı çatışma ve ihtiraslardan uzaklaştırıp sevgi ve yardımlaşmaya sevkeder. Zayıf ve çaresizlere tam bir emniyet ve güven telkin eder.²⁸³ Ayrıca paylaşım sayesinde bireyler, sevgi bağları kurarlar, toplumsal dengeyi sağlarlar, kıskançlığı, düşmanlığı, başkasının elindeki göz koymayı, hırsızlığı, rüşveti haksızlığı azaltmaya çalışırlar; dünya kazancı karşısında küçülmezler, bilakis yücelirler.²⁸⁴

Her paylaşım zamanınızı, ilginizi, dikkatinizi, anlayışınızı içtenlikle vermek; mizah duygunuzu, sadakatınızı, dürüstlüğünüzü paylaşmak, anlamına gelir. Bu durum da sevgiyi ifade eder ve sevgiyi doğurur. Kaçırılan her cömertlikte bulunma fırsatı, sevgi ve bağlılık anlayışınızı ve ruhunuzu aşındırır. Tanıdığınız ya da tanımadığımız her insanla birşeyleri paylaşmak, başka insanların hayatlarının sizin için önemli olduğunun; onların sizin için önemli oluşunun sadece size olan yakınlıkları, size yararlı oluşları ya da onlarla yakın ilişkide oluşunuzla belirlenmediğinin farkında olduğunuzu vurgular.²⁸⁵

Toplumda psikolojik açıdan en sağlıklı kişiler kendilerinden bir şey eksildiğini düşünmeden veren kişilerdir. Bu kişiler, kendinden bir şey vermenin insanı eksik

²⁸¹ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 575

²⁸² Mearic 70/32, Müminun 23/8

²⁸³ Kutub, a.g.e., C. 1, s. 81; Bkz. Kutub, a.g.e., C. 10, s. 300

²⁸⁴ Ece, İslam’ın Temel Kavramları, s. 305

²⁸⁵ Dowrick, Sevginin Halleri, s. 171-172

bırakacağı yanılığısına kapılmazlar.²⁸⁶ Bu bağlamda, sevgi ve fedakarlık merkezli bir paylaşımı (zekat, infak) motive ettiği, namaz kılan bireyler paylaşımına teşvik edildiği.²⁸⁷ için namaz ibadeti psikolojik açıdan en sağlıklı kişilerin gelişimini sağlama noktasında katkıda bulunur.

Namaz esnasında rükû ve secde ile bencil karakterini bir kenara bırakma tecrübesini yaşayan birey, bütün insanlık için iyilik; bağışlanma; yüceltilme; hidayet; övgü, sevgi, saygı ve minnete layık olma; ibadetleri ve özellikle namazı sevme ve onlara devam etme şuurunu Allah'tan istemektedir.

f) Namaz-Doğruluk ve Dürüstlük İlişkisi

Doğruluk, insan ilişkileri alanında, bir başka kişiye “inanç duymak”, onun özünden, yani temel davranışlarının güvenilirliğinden ve değişmezliğinden emin olmak anlamına gelir. Bu bağlamda, kendimizin doğruluk ve güvenilirliğimize dair de inanç duyabiliriz. Ayrıca görüşlerimizin değişmezliğine değil, kişilik yapımıza şekil veren kalıba, yaşama karşı temel yönelimimize karşı da inanç besleyebiliriz. Bu türden inanç, kişinin kendi deneyimleriyle, mantıklı olarak, rahat rahat “ben” deme yetisiyle, kimlik duygusuyla biçimlenir.²⁸⁸ Bu noktada kimlik, insanın çabalarına, değer yargılarına ve sonuçta kişinin bu değer yargılarıyla davranışlarının birbirine ahenkli uymasına” dayanır.²⁸⁹

Namaz ibadeti bireyin başkalarına ve kendisine duyduğu inanç duygusu ile sınırlı değildir. Aynı zamanda birey sadece Allah'tan yardım dileyilebilip O'na güvenileceğine; Allah'tan başka inanç duyabileceği bir ilah olmadığına; O'nun kendisini işiterek şükrüne takdir ve minnetle karşılık verdiğine inanmaktadır yani özetle kişi O'nun doğruluk ve hakikatine dair bir inanç beslemektedir. O'nun hakikat ve doğruluğuna dair inanç beraberinde bir başka kişinin temel davranışlarının güvenilirliği, değişmezliğinden emin olarak değer yargılarının ve inançlarının davranışları ile bir bütünlük ve ahenk arzettiğine dair inancımızı da artırır. Diğer bir yönüyle Allah'ın hakikat ve doğruluğuna inanç, kişilik yapımıza şekil veren karakter yapımızın ve yaşama

²⁸⁶ Dowrick, a.g.e., s. 173

²⁸⁷ Bkz. Bakara 2/45, Bakara 2/3, Müezzemmil 73/20, Rad 13/23-24

²⁸⁸ Fromm, Umut Devrimi, s. 29

²⁸⁹ Kula, Kimlik ve Din, s. 44

karşı temel yönelimimizin doğru olana yönelmesine; söz, değer yargılarımız ile davranışlarımızın uyumlu olmasına neden olur.

Kur'an-ı Kerim'de "namaz ibadetini yerine getiren bireylerin emanetlerine ve ahidlerine riayet edecekleri"²⁹⁰ vurgulanmıştır. Yani namaz kılan bireyler, kendilerine emanet edilen söz, hâl, fiil, mal, evlad, görev, sorumluluklara Allah haklarına ve kul haklarına riayet ederler. Onlar Allah'a, Rasulüne, insanlara, ailelerine, çocuklarına, komşularına, yabancılara ve yakınlarına vermiş oldukları ahit ve sözlere uyarak onları tutarlar; ahit ve sözlerini bozmaktan onlara ihanet etmekten sakınırlar. Çünkü her namazda Allah'a ve insanlara karşı vermiş oldukları sözleri Allah huzurunda iken hatırlama imkanları vardır. Allah ve Rasulu'nun emrettiği bütün emirler ve O'nların bizim üzerimizdeki hakları birer emanet olduğu gibi, Allah'ın kullarına vermiş olduğu uzuv, mal, çocuk, makam, mevkî, akıl ve duygu gücü ve diğer nimetlerin hepsi de emanettir. Emanetlerini kullanılması gereken yerin dışında kullananlar, tutarlılık ve doğruluk ilkelerine uymayanlar emanete hainlik etmiş olurlar.²⁹¹

Doğruluğun bir diğer göstergesi, şahitlikte dürüst davranmaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "namaz kılan bireylerin şahitliklerinde dürüst olacakları"²⁹² ifade edilmiştir. Yani namaz ibadetini hakkıyla yerine getiren bireyler doğru, dürüst, adaletle şahitlik yaparlar, şahit oldukları hususun hiçbir noktasını gizlemeden, hakikatı saklamadan dosdoğru şahitlik ederler, gördükleri şey ile ifade ettikleri şeyin tutarlılık göstermesine dikkat ederler.²⁹³ Demek ki doğruluk, sözün, fiillerin, yaşanan gerçeklerin birbiri ile çelişkiye düşmeden, tutarlılık içerisinde korunmasıdır.

Bireyin emanet ve ahitlerine riayet etme bilincini harekete geçiren namaz ibadeti Allah'a verilen kul olma, insanlara insanca davranma sözünü yenilememizi sağlar. İster maddi ister manevi bir emanet olsun, emanete riayet etmemek toplum hayatını altüst edecek kadar büyük dengesizlik ve kaos meydana getirecektir. Doğruluk, toplumsal anlamda sırları, vazifeleri, makam ve konumları, emirleri, insanların can, mal, nesil, akıl din hürriyeti emanetlerini riayete duyarlı olmak anlamına gelir. Doğru söz de doğru olmanın bir gereğidir. Doğru sözlü olmayan insanların oluşturduğu bir toplumda

²⁹⁰ Mearic 70/32

²⁹¹ er-Razi, Tefsir-i Kebir Mefatihul Gayb, C. 22, s. 136

²⁹² Mearic 70/33

²⁹³ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, C. 8, s. 341

yalancılık sonucu oluşan iftiralar, haksızlıklar, bölünmeler gibi toplumsal kaosa neden olan olaylar olacaktır.²⁹⁴

Doğruluk egemen olunca, toplumun bireyleri arasında güven duygusu pekişir, ilişkiler ve işler hak, kolaylık ve hayır çizgisinde gelişme gösterir. Ama yalan egemen olunca bireyler arasında güven kaybolur, toplumsal bünyede çatlama, çökmeler meydana gelir.²⁹⁵ Bireyin emanet ve sözlerine riayet etmemesi yalancı bir tabiata sahip olması, inanılan değerler ile davranışlar arasında bir tutarsızlık oluşturur. Bu inanç-davranış tutarsızlığı kişilik bölünmesine neden olur. Bu noktada namaz ibadeti emanetlere, yapılan şahitliklere ve verilen sözlere duyarlılık, inanç-davranış bütünlüğü oluşturacağı için bütünleşmiş kişilik özelliklerine sahip birbirlerine güven duyan şahsiyetlerin gelişmesinde etkili olabilecektir.

Ayrıca namaz ibadeti esnasında, her vakit namaz için tekrarlanan niyet vasıtasıyla, insanın Allah'a söz vermesi ile insanın bu sözüne sadık kalarak namaz kılması ve her namazında Allah'ın kendisini doğru yola iletmesini dileyerek duada bulunması bireyi yalancılıktan uzaklaştırarak şahsiyet bütünlüğünden doğan bir doğruluk ve dürüstlük anlayışına götürür.²⁹⁶

g) Namaz-Alçakgönüllülük İlişkisi

İdeal olmak imkansızdır, dolayısıyla hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir önerme olarak kalır. Bu nedenle bize vaad edilen ve önümüzde resmî geçit yapan idealizmlerin çoğu boş ve sahte gelir. Diğer yandan, gölge yönümüzü tanımak, kusursuz olmadığımızı kabul etmemiz için bize gereken alçak gönüllülüğü sağlar. Ve insanî bir ilişkinin kurulabilmesi için tam da bu bilinçli kabullenmeye ve saygıya ihtiyacımız vardır. İnsanî bir ilişki ayrımlara ve kusursuzluğa dayanmaz; zira bunlar sadece farklılıkları vurgularlar veya tam karşının ortaya çıkmasına neden olurlar.

İnsanî bir ilişki, daha ziyade mükemmel olmamaya, zayıf, çaresiz ve desteğe muhtaç olmaya dayanır. Ki bağımlılığın bizzat temelini ve itici gücünü oluşturan budur. Kusursuz olanın başkasına ihtiyacı yoktur, ama zayıf olanın vardır çünkü o kendisine bir destek arar ve partnerini daha aşağı bir konuma düşüren, hatta aşağılayan herhangi bir

²⁹⁴ Akseki, Ahlak Dersleri, s. 172, 173

²⁹⁵ Derveze, et'Tefsiru'l Hadis, C. 4, s. 319; Kutub, Fizila'l-il Kur'an, C. 10, s. 304

²⁹⁶ Bayrakdar, a.g.e., s.22-23

şeyle yüzleşmez. Bu aşağılama ancak idealizmin çok önemli bir rol oynadığı durumlarda çok kolaylıkla gerçekleşebilir.²⁹⁷

Birey namazda Allah'ın huzurunda durup O'nun hesap gününün sahibi olduğunu tasdik ederken, Allah hesaba çekmeden kendisini hesaba çeker; kendi hata ve eksiklerini sorguya çeken insan kendi hata ve eksiklerini görerek kusursuz olanın sadece Yüce Yaratıcısı olduğunun farkına varır. Bu anlayışla birey, Allah'ın huzurunda rükû'ya eğildiği zaman "O'nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği kavradım; kendi kusurlarımın, eksiklerimin farkına vararak O'nun eşsizliğini tasdik ederim" demektedir. Bu nedenle birey yine kusurlarının farkına vararak ideal olmadığını anlar. Ve Allah huzurunda alçakgönüllü olmayı öğrenir. Secde noktasında da birey alnını yere koyarak "O'nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği farkederek Allah huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş (huşu) içerisinde bulunmaktayım" diyerek tevazusunu ifade eder.

Namaz ibadetinde Allah'ın huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş (huşu) ile tevazuyu öğrenen birey insan ilişkilerinde de kibir ve gururdan arınmayı başaracak; namazda Allah huzurunda geliştirdiği tevazu sayesinde insâni ilişkileri de bu durumdan etkilenecektir. Nitekim Jung'un da ifade ettiği gibi insan ilişkileri ayrımlara ve kusursuzluğa dayanmaz. Aksine insanî bir ilişki daha ziyade mükemmel olmamaya zayıf, çaresiz ve desteğe muhtaç olmaya dayanır. Kusursuzluğuna inanan insanın desteğe ve insan ilişkilerine ihtiyacı yoktur. Kibirli, kusursuzluğuna inanan birey asla sağlıklı bir insanî ilişki kuramaz. Demek ki Allah huzurunda alçak gönüllü duruşumuz bize sağlıklı bir insanî ilişkinin de kapılarını açmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de "namaz kılan inançlı bireylerin, namazlarını huşu içerisinde yerine getirdikleri"²⁹⁸ ifade edilmiştir. Namazında huşu içinde olan kimsenin Allah'a karşı sevgi merkezli korku ve ürperti ile beraber nefsini hor ve hakir görerek son derece itaatkar bir ruh hali içerisinde tevazu ile boyun eğmiş olması beklenmektedir.²⁹⁹ Huşu duyan kişi, kalbi ve bedeni Allah'a tevazu içerisinde boyun eğmiş, Allah'ın yüceliğini düşünme anında ürperti, korku, umut ve sevgi kalbine hakim olmuş bir kimsedir. Huşu, Allah korkusuyla beraber tevazu duyguları içerisinde insanın kendini oluşturan maddi-

²⁹⁷ Jung, Keşfedilmemiş Benlik, s. 118

²⁹⁸ Mûminun 23/1-2

²⁹⁹ er-Razi, a.g.e., C. 16, s. 386-387

manevî bütün unsurlarıyla sükûnet bulmasıdır.³⁰⁰ Yani huşu, bedenle beraber insanı oluşturan tüm unsurların kalbin, ruhun, düşüncelerin ve fikirlerin tevazu ve sükûnet içerisinde boyun eğerek Yüce'ye Yaratıcı'ya secde etmesidir. Eğer kalp namaz esnasında ifade edilen ruh halini gerçekleştiremezse, ruh, beden ve düşünceler canlanamayacak huşu elde edilemeyecektir.

Kur'an-ı Kerim'de Lokman (a.s.) oğluna, "namazı emrettikten hemen sonra yersiz gurura kapılarak insanlara üstünlük taslamamasını ve yeryüzünde küstahça gezip dolaşmamasını"³⁰¹ öğütlemiştir. Çünkü kibir, gurur ve büyülenme hali, hata ve eksiklikleri görme gücünü tamamen zayıflatır; hatasını düzeltme, eksikliklerini giderme yolundaki bir birey için haddini bilme ve tevazudan başka kendisini amacına ulaştıracak hiçbir vasıta bulunmamaktadır.³⁰²

Aynı zamanda birey, övgü, minnet, takdir ve şükran'ın her çeşidinin Allah'a layık olduğunu; hesap gününün ve herşeyin sahibinin Allah olduğunu ifade ettiği için kendisine verilen bütün nimetlerin sahibinin Allah olduğunu hatırlayarak, kendisine ikram edilen nimet, imkan, güç ve mal ile kibir ve gurura kapılmayacaktır. Ayrıca namaz esnasında birey, "alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun"; "hamd senin içindir" diyerek hamdini Allah'a sunduğu için kendisine sunulan nimetlerin Allah tarafından kendisine verildiğini idrak ederek başka insanların elindekilere göz dikmemeyi, insanlara verilen nimetler nedeniyle onlara kıskançlık ve kin duyguları beslememeyi tecrübe edebilecektir.

h) Namaz-Şükür ve Vefa İlişkisi

Şükür, Allah'ın nimetinin etkisinin kulun dilinden "itiraf ve övgü", kalbinde "şahitlik ve muhabbet", organlarında da "itaat etme ve boyun eğme olarak" ortaya çıkmasıdır. Şükür, nimet sahibini bilip onu övmek demektir.³⁰³ Bu yönüyle namaz ibadeti, şükürün her çeşidini içine almakla beraber, nimet sahibinin bilinip O'nun övülmesi anlamına gelen hamdı da kapsamaktadır.

³⁰⁰ Tabbare, Ruhu's-Salati fi'l-İslam, s. 28-29; Yazır, a.g.e., C.5, s.508-509

³⁰¹ Lokman 31/18

³⁰² er-Razi, a.g.e., C.18, s. 160; Derveze, a.g.e., C 3, s.165 Yazır, a.g.e., C.6, s. 274; Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, C.7, s.68

³⁰³ Gazali, Kimya-ı Saadet, s. 730; Gazali, Mizanu'l Ahlak, Ahlak Ölçüleri, (H.Ahmet Aslantürköglü), Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1974 s. 232, 233; Gazali, İhya-ı Ulum'id-din, C. 4, s. 642, 643; Ece, a.g.e., s.643

Kur'an'dan anladığımızı göre müminler Allah'a üç şekilde şükredebilirler:

- Kalbin Sözcüsü Dil ile Şükür: Nimet sahibini anmak, O'nu övmek, O'nun nimet sahibi olduğuna iman etmekle ve bunu tevhid, övgü, takdir ifadeleri ifadeleriyle ilan etmekle olur.
- Kalp ile Şükür: İmanı kalbe yerleştirdikten sonra nimet sahibinin Allah olduğuna içtenlikle inanarak, yüreğe Allah'tan başkasının sevgisini koymamaktır. Allah'ın nimet sahibi olduğuna içtenlikle inanan birey, minnet, şükür, övgü ve sevgisini kalben sadece O'na sunmaktadır.
- Fiil (Aksiyon-Eylem) ile Şükür: Bedenin organlarıyla, nimet verene itaat ederek ibadetleri yerine getirmek ve O'nun emirlerine itaat etmektir. Fiil ile şükür, Allah'a hakkıyla ibadet etmekle beraber O'nun verdiği nimetleri diğer kulların da istifadesine sunmaktır.³⁰⁴

İşte bu yönüyle beş vakit namaz ibadeti, kişiyi sadece beş vakitle sınırlı kalmaksızın onu, Allah'ı minnet, övgü, şükür ve vefa duyguları içerisinde her an anmaya motive etmektedir.³⁰⁵

Şükür, nimetin sahibinin Allah olduğunu bilip O'nu yüceltmek; Allah'ın bir ve ortaksız olduğuna inanmak; var olan herşeyin Allah'tan olduğuna samimiyetle inanç duymaktır.³⁰⁶ Bu noktada namaz ibadeti, minnet, övgü, şükür ve vefa duyguları içerisinde Allah'ın yaratılmışlara ait bütün noksan sıfatlardan uzak kılmak ve O'nun ismini, adını ve şanını yüceltmek; O'ndan başka ilah olmadığını ifade etmek ve O'nu hamd, övgü, minnet duyguları içerisinde anmayı mümkün kıldığı için şükürün özüne bireyi yaklaştırır.

Kur'an-ı Kerim'de "namaza bilinç içerisinde devam eden inananların, güneşin doğmasından ve batmasından önce gecenin bazı saatlerinde ve gündüzün belli vakitlerinde de yine Rableri'nin sınırsız kudret ve yüceliğini övgü, minnet, takdir ve şükür ifadeleri içerisinde tesbih etmeleri"³⁰⁷ emredilmektedir.

³⁰⁴ Gazali, Kimya-ı Saadet, s. 729; Gazali, İhya-ı Ulumi'd-din, C. 3, s. 529; Ece, a.g.e., s.643,648

³⁰⁵ Gazali, Mizanu'l Ahlak, s. 239

³⁰⁶ Gazali, Kimya-ı Saadet, s. 729

³⁰⁷ Taha 20/130; Bkz. Esed, a.g.e., s. 644

Bu ayetle Allah'ı hamd ile tesbih etme ifadesinden kastedilen beş vakit namazdır.³⁰⁸ Nitekim namaz ibadeti kıyam duruşunda "Allah'ı hamd ile tesbih etme" "alemlerin Rabbi Allah'a hamd etme"; rükû'da "hamdi Allah'a ait kılmak"; secde duruşunda "en yüce Rabbi yaratılmışlara ait noksan sıfatlardan tenzih etme yoluyla hamd ile tesbih etme"; ifadeleri sebebiyle hamd ile tesbih etme ifadelerinin bir özüdür.

Allah'ı hamd ile tesbih etmek, O'na bağlılığın ifadesidir. Allah'a bağlanan ruhlar güven duyar, huzur bulur.³⁰⁹ Özellikle zor ve sıkıntılı anlarda Allah'ın anılmasının bireyi güvene, kalbi huzura, vicdanı rahatlığa kavuşturacağı, maddî ve manevî sıkıntılara direnç gücü vereceği söylenebilir.³¹⁰

İsmail Hakkı Bursevî, namaz kılan bireyin hamdine Allah'ın da hamdedeceğine işaret ederek her durumda hamdin Allah'a mahsus olduğunu takdir etme neticesinde kişinin, Allah tarafından övgü, minnet, şükür ve takdir duyguları içerisinde hamd edilen bir kul olacağını belirtir.³¹¹ Başka bir ifadeyle Kur'an nazarında şükür ve hamd tek yanlı olmayıp karşılıklıdır. Allah'ın ikramlarına karşılık şükretmek görevi insana düşüyorsa, Allah'ın da bu şükran, minnet ve övgüye; şükran ve övgüyle karşılık vermesi beklenmektedir. İşte bu tür karşılıklı şükür alışverişi, Allah ile insanlar arasındaki ideal ilişki biçimidir.³¹²

Allah'a duyduğumuz saygının sonucu gelişen öz-saygı, hayat planlarımızı yönetirken bize gerekli olan psikolojik bir değer olarak kabul görür. Bunun yanısıra başka değerleri de koruyan bir bekçi gibi, ahlakî bir değer olarak anlaşılabilir.³¹³ Bu yönüyle namaz ibadeti esnasında karşılıklı saygı ve övgü içerisinde anı ş fiili, kendi yeteneklerini geliştiren, zor zamanlarda kendine saygısını kaybetmediği için direnç gücü yüksek olan, hayat planlarını düzenlerken Allah'a ve kendine duyduğu saygı ölçüsünde amaçlarını oluşturan, sağlıklı bir ahlakî değerler sistemi kurabilen bir kişilik yapısının oluşmasına katkıda bulunur.

³⁰⁸ er-Razî, a.g.e., C. 16, s. 76,77; Derveze, a.g.e.,C.4,s.189; Yazır, a.g.e., C. 5, s. 437

³⁰⁹ Kutub, a.g.e., C. 10, s. 89

³¹⁰ Derveze, a.g.e., C. 4, s. 190

³¹¹ Bursevî, Kitabu'n Netice, C. 2, s. 95; Ece, a.g.e., s. 642

³¹² İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul,1997, s. 267

³¹³ Mehmedoğlu, a.g.e., s. 102

Ayrıca temel güven ihtiyacının(safety motive) da Allah tarafından karşılıklı anış sayesinde tutarlı bir şekilde giderilmesi sonucu, etkileştiği sevgi, güven ve saygı duyguları içerisinde uyarım alması durumunda, namaz kılan birey başta Yüce Yaratıcı'ya olmak üzere hem başkalarına, hem de kendine yönelik temel bir güven duygusu geliştirecektir. Aksi takdirde ilgiden, tutarlılıktan, sevgiden yoksun kalması halinde temel bir güvensizlik geliştirecektir.³¹⁴

Vefa duygusu, yapılan bir iyilik karşılığında minnet duymayı, yapılan iyiliği unutmuyarak, iyiliğe yine iyilikle karşılık vermeyi motive eden ahlâki bir erdemdir. Vefa duygusunu hisseden, vefa erdemini karakter özellikleri içerisinde taşıyan birey, teşekkür ve takdir etmeyi görev sayan, kendisine yapılan iyiliğin değerini anlayan ayrıca iyilik yapana karşı saygı ve memnuniyet duygusu taşıyan bir insan demektir³¹⁵. Nitekim Hz. Peygamber "insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez"³¹⁶ buyurmuş; yapılan iyiliğe teşekkür ve takdirle karşılık vererek, yapılan iyiliği unutmuyarak karşılıklı bulunmanın önemine değinmiştir. Birey namaz ibadetine Allah'ı nimetlerin sahibi olarak tanıyarak, O'nun sunduğu nimet ve iyiliklere karşı övgü,minnet,teşekkür, hislerini sunmayı tecrübe ettiği için insanların iyiliklerine de teşekkür, takdir ve övgü ifadeleri içerisinde karşılık vermeyi öğrenecek; kendisine yapılan iyilikleri, iyiliklerin gerçek sahibi Yüce Yaratıcı'yı her namazında hatırladığı için unutmayacaktır.

> Namaz ibadeti esnasında insanlık ailesine sunulan sevgi,rahmet,vefa ve dua ifadeleri olarak değerlendirebileceğimiz salli-barik duaları bize göstermektedir ki İslam dinî özellikle namaz ibadeti sayesinde kavimler arası bir hadise olarak görülen vefa erdemini evrensel bir erdem anlayışına dönüştürdü. Böylece İslam toplumun kavmiyetçi ilişkilerine bağlı her türlü sınırı ortadan kaldırırken, islama bağlılık erdemini daha geniş bir temele oturttu. Vefa duygusunu, kavimler üstü, gerçek anlamda insanî bir erdem haline dönüştürdü. Bu suretle vefa, toplumlararası ilişkilerde de işlerliğini icra edebilecek ahlâkî bir güç oldu.³¹⁷

³¹⁴ Budak, a.g.e., s. 349,739; Lidenfield, Gael, Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme, (çev. Gülden Tümer); Hyb Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 19, 20

³¹⁵ Çağrı, Mustafa, "Vefa Maddesi", Dönmez, İbrahim Kafi, İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi", C.4, s. 217

³¹⁶ Ebu Davud, Edeb, 12

³¹⁷ İzutsu, a.g.e., s. 127, 128.

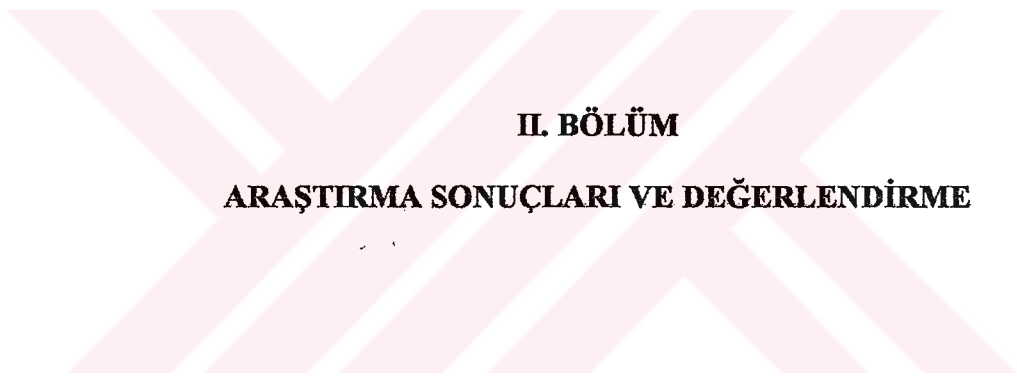
Kur'an'ı Kerim'de Lokman(a.s) oğluna, "namazı dosdoğru kılmasını emretmeden hemen önce Allah'ın, insana ana-babasına iyilikle davranmasını emrettiğini çünkü annesinin onu nice acılara katlanarak karnında taşıdığını ve iki yıl emzirdiğini bunun sonucunda insanın Allah'a, annesine-babasına şükretmesi gerektiğini"³¹⁸ öğütler. Demek ki Kur'an-ı Kerim, namazı dosdoğru kılma ile beraber Allah'a hemen akabinde ana-babaya da şükretme prensibini getirmiştir. Yani, kişinin hayata gelişinin sebebi olan anne babasına şükran duyması, burada, varlığının nihai sebebi ve kaynağı olan Allah'a şükretmesinin bir benzeri olarak zikredilmiştir³¹⁹ Böylece namaz kılması emredilen bireylerin anne-babalarına da iyilikte bulunmaları ve anne-babalarının haklarına karşı sorumlu davranmaları da beklenmektedir.³²⁰

Sonuç itibariyle ana-babaya şükür, haklarını gözetmek, itaat ve iyilikte bulunmak ve dua etmektir Nitekim namaz ibadeti esnasında, namaz kılan bir birey, "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver; ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" "Rabbimiz beni, anne-babamı ve bütün inananları hesap gününde bağışla" "Bizi doğru yola hidayet et" diyerek anne-babası öncelikli olmak üzere kendisine hakkı geçen iyiliği dokunan bütün insanlara, aynı inanç ve amaç birliğini paylaşan, Allah'ın varlığı ve birliği inancını taşıyan ve inancını hayırlı işlerle güçlendiren insanlık ailesine vefa, şükran, sevgi duyguları içerisinde duada bulunmakta; hakları geçen insanların haklarını hatırlayıp; haklarına riayet etmeye motive edilmekte; hayatları boyunca ve ölümlerinden sonra da yapılan bu dualar sayesinde emeği geçen kişiler öncelikli olmak üzere bütün insanlık ailesine yapabileceği en büyük iyilik olan dünya-ahiret mutlulukları, bağışlanmaları, doğru yola iletilmeleri duasında bulunmaktadır.

³¹⁸ Lokman 31/14

³¹⁹ er-Razî, a.g.e., C. 18, s. 156; Esed, a.g.e., s.837

³²⁰ Kutub, a.g.e., C. 11, s. 471; Ateş, a.g.e, C.7, s.65

II. BÖLÜM
ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

I. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Herhangi bir araştırmada gözlem alanına giren obje ve fertlerin tümü “ana kütle” oluşturur.³²¹ Araştırmamızın evreni (ana kütle) Türkiye’de yüksek öğrenim gören bütün üniversite öğrencilerini kapsamaktadır. Öğrenim görmeyen gençler araştırmamızın dışında kalmaktadır. Ancak survey tipi araştırma metotlarıyla bu kadar geniş bir ana kütleyle tam sayımla tasvir etmek imkansız denecek kadar zordur. Bu nedenle “ana kütle” ana kütleyle temsil etme yeteneğine sahip daha küçük sayıda bir “örneklem modeli”³²² seçilerek araştırmamız yürütülecektir.

Bu bağlamda araştırmamızın örneklemini Konya Selçuk Üniversitesine mensup Eğitim Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Tıp Fakültesi, Mühendislik Fakültesi öğrencilerinden seçilen 500 kişilik bir örneklem grubu oluşturmuştur. Sonuç itibariyle seçilen 500 kişilik bir örneklem grubumuz esas alınarak, namaz ibadetinin karakter gelişimi üzerindeki olumlu ve geliştirici etkisi üniversitede okuyan farklı fakültelerdeki gençler baz alınarak tespit edilmiştir.

II ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmamızda şu hipotezler test edilmeye çalışılacaktır:

Temel Hipotez:

Bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin, karakter gelişim düzeyi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisi vardır. Namaz ibadetinin bilinç ve duygu düzeyi yükseldikçe, karakter gelişim düzeyi de olumlu yönde gelişecektir.

Alt Hipotezler:

1. Dindarlık düzeyi değişkeni ile karakter gelişimi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin, karakter gelişim düzeyleri de yüksek olmaktadır.

³²¹ Arslantürk, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri, İ.F.A.V. Yay., İstanbul 1999, s.101-102

³²² Kaptan, Saim, Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, Tekışık Matbaası., Ankara 1995, s. 121; Arslantürk, a.g.e., s. 90

2. Namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; namaz kılma sıklığı yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyleri de yüksek olmaktadır.

3. Namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Namaz tecrübesini uzun yıllar yaşayan öğrencilerin karakter gelişimleri, kısa süreli yaşayanlara göre daha yüksektir.

4. Namaz kılmadaki niyetin saflığı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; niyet bilincindeki samimiyet yükseldikçe karakter gelişim düzeyi de olumlu yönde yükselecektir.

5. Namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

6. Dindarlık düzeyi değişkeni ile namaz kılma sıklığı arasında anlamlı ve önemli bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin namaz kılma sıklıkları da yüksek olmaktadır.

7. Dindarlık düzeyi ile namaz kılma nedenini oluşturan niyet bilinci arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin namaz kılma nedenini oluşturan niyet bilinci de olumlu yönde gelişecektir.

8. Dindarlık düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yükseldikçe dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi de yükselecektir.

9. Fakülte dağılımları ile namaz kılma sıklıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır; yani fakülte dağılımlarına göre namaz kılma sıklığında farklılaşmalar görülmektedir.

10. Mezun olunan lise dağılımları ile namaza başlama zamanı arasında anlamlı bir ilişki vardır; yani mezun olunan lise dağılımlarına göre namaza başlama zamanı arasında farklılaşmalar görülmektedir.

11. Namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedenini oluşturan niyet bilinci arasında anlamlı bir ilişki vardır; namaz kılma sıklığı yükseldikçe namaz kılma nedenini oluşturan niyetteki samimiyet oranı da yükselecektir.

12. Namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; Namaz kılma sıklığı yükseldikçe dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi de yükselmektedir.

13. Namaz kılma nedenini oluşturan niyetteki samimiyet düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; niyet bilincindeki samimiyet yükseldikçe namaz bilinç düzeyi de yükselmektedir.

14. Namaz kılma nedenini oluşturan niyetteki samimiyet düzeyi ile namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; niyet bilincindeki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi de yükselmektedir.

15. Namaz kılma nedeninin oluşturduğu niyet bilinci ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; niyet bilincindeki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz kılma sonrasındaki duygu düzeyi de yükselmektedir.

16. Dua ve sureleri anlama düzeyi ile dua ve sureleri anlamanın namaza olumlu etkisi olduğu gerçeği arasında anlamlı bir ilişki vardır; dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi yükseldikçe, namazdaki dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına “katılıyorum” onayını verenlerin sayısı ve oranı da artmaktadır.

17. Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedenini oluşturan niyet bilinci arasında anlamlı bir ilişki vardır; dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi yükseldikçe namaz kılma nedenini oluşturan niyetteki samimiyet derecesi de yükselmektedir.

18. Namazda hissedilen duygu düzeyi ile namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; namaz esnasında hissedilen duygu düzeyinin önem derecesi arttıkça namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyinin de önem derecesi artacaktır.

19. Namaz kılma sıklığı ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; namaz kılma sıklığı arttıkça dindarlık düzeyi de aynı oranda yükselecektir.

20. Dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi ile namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; dua ve sureleri anlama düzeyini belirleyen namaz bilinç düzeyi yükseldikçe namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi de yükselmektedir.

III. METOD-TEKNİK VE UYGULAMA

Üniversite öğrencilerinin namaz ibadetlerinin karakter gelişim düzeyleri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada teorik bölüm dokümantasyon metot ve teknikleriyle, ampirik bölüm ise, survey (tarama) modelleri içerisinde yer alan anket survey tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızın istatistiksel analiz aşamasında ise parametrik olmayan betimsel istatistik³²³ teknikleri kullanılmıştır.

a. Verilerin Toplanması

Bilindiği üzere anket, sosyal bilim araştırmalarında oldukça sık kullanılan ve bireyin ya da grubun kendisi hakkında yazılı olarak bilgi verme yollarından birisidir.³²⁴ Bu nedenle, araştırmamızın hazırlık aşamasında, araştırma konumuzla ilgili literatür dikkatli bir şekilde incelenerek öğrencilerin namaz ibadetlerinin karakter gelişimleri üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir bilgi toplama aracı olarak “anket” geliştirilmiştir.

Anketi hazırlarken namazın bilinç ve duygu düzeyini ölçmeye yönelik ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek hazırlanırken “Hacettepe Kişilik Envanteri”³²⁵ esas alınarak namazın psikolojik etkilerine işaret eden kavram ve ifadeler oluşturulmuştur.

Anket çalışmasının ikinci bölümü sınıflayıcı ve sıralayıcı tarzda olmak üzere Likert ölçeği³²⁶ formatında hazırlanmıştır. Bu bağlamda esas uygulamaya geçmeden önce Konya Selçuk Üniversitesinin Eğitim, İlahiyat, Tıp, Hukuk ve Mühendislik Fakültesi öğrencileri üzerinde 70 kişilik bir örneklem grubuna ön-uygulama yapılmıştır. Ön-uygulama sonuçları, konuyla ilgili bilim ve istatistik uzmanları tarafından değerlendirildikten sonra, geçerlik ve güvenilirliğe ilişkin yöntem ve içerik açısından

³²³ Bkz. Gürsakal, Necmi, Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I, Marmara Yay., Bursa,1997, s. 16

³²⁴ Kaptan, a.g.e., s. 138

³²⁵ Özgüven, İbrahim Ethem, H.K.E., Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 1992

³²⁶ Bkz. Tezbaşaran, Ata A., Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu, Türk Psikologlar Derneği Yay., Ankara,1996

gerekli görülen düzeltmeler yapılarak son şekli verilen anket metni, çoğaltılarak 500 adet olarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Anketimiz iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde, bağımsız değişken konumundaki sorular yer almaktadır. Bunlar 1., 2., 3., 4., 5. sorular (toplam 5 soru) öğrencilerin kendisiyle ilgili; 6., 7., 8., 9., 10., 11. ve 12. sorular (Toplam 7 soru) ankete katılan öğrencilerin namaz kılma ve anlama düzeyine ilişkin bilgiler ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Anketimizin ikinci bölümünde ise öğrencilerin karakter gelişim düzeyini ölçmeye yönelik, sekiz ana boyuttan müteşekkil toplam 29 tutum cümlesini içeren “Likert” tipi bir ölçek yer almaktadır. Bu bölümde tutum cümleleri esas olarak namaz ibadetinin yüksek karakter gelişim düzeyini içeren yaklaşımlar doğrultusunda oluşturulmuştur; ancak öğrencilerin evet deme eğilimine engel olmak üzere söz konusu cümlelerin arasında eşit oranda ve sayıda düşük karakter düzeyini ortaya koyacak olan önermeler de serpiştirilmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin, karakter gelişim düzeyini ölçmeye yönelik tutum cümleleri şu şekilde düzenlenmiştir.

Sorumluluk Duygusu Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 1, 4, 7, 16, 18, 22, 27. cümleler

Sosyal ve Ahlakî Değerleri Koruma Boyutuna İlişkin Cümleler

II. Bölüm; 3, 10, 20. cümleler

Sabır Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 2, 19, 23, 28. cümleler

Tevbe Boyutuna İlişkin Cümleler

II. Bölüm; 8, 15, 26. cümleler

Diğerkâmlık Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 5, 12, 21. cümleler

Doğruluk ve Dürüstlük Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 14, 24, 29. cümleler

Alçakgönüllülük Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 9, 13, 17. cümleler

Şükür ve Vefa Boyutuna İlişkin Cümleler:

II. Bölüm; 6, 11, 25. cümleler

Ayrıca uygulama sonrası anket formları bazı fakültelerden tam, bazılarında biraz eksik, bazılarında ise biraz fazla sayıda geri gelmiştir. Soruları cevapsız bırakan veya atlayan bireylerin anketleri iptal edilerek bu durumu telafi etmek amacıyla başka öğrencilere anket uygulaması yaparak toplam örneklem sayımız 500 anket formuna tamamlanmış ve bu 500 anket formu, araştırmamızın veri tabanını oluşturmuştur.

b. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırmamızın bu aşamasında anket formatlarındaki cevaplar kodlanarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Anketin ikinci bölümünde yer alan tutum cümlelerinin cevap şıkları; katılıyorum (3 puan) kararsızım (2 puan), katılmıyorum (1 puan) şeklinde kodlanmıştır. Ancak tutum cümleleri arasında yer alan ve hipotezimiz açısından olumsuz ifadeler için kodlama işlemi, puanlar tersine çevrilerek yapılmıştır. Ayrıca karakter gelişim düzeyini belirlemeye yönelik toplam puan aralıkları da;

- 1-29 arası puan alanların karakter gelişim düzeyi, düşük seviye
- 30-58 arası puan alanların karakter gelişim düzeyi, orta seviye
- 59-87 arası puan alanların karakter gelişim düzeyi, yüksek seviye olarak belirlenmiştir.

Verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde parametrik olmayan istatistik metotlarının uygulanabileceği programlardan biri olan SPSS/win 6.00 programı kullanılmıştır. Ayrıca gerek bu programla gerçekleştirilen analizlerin tablo ve grafiklerinin düzenlenmesinde ve gerekse puan düzeylerinin belirlenmesinde yardımcı program olarak Microsoft Excel XP'den yararlanılmıştır. Microsoft Word XP ortamında ise, verilerin sözel değerlendirmeleri yapılmıştır.

Araştırmada betimsel (parametrik olmayan) istatistik teknikleri içerisinde yer alan "ki-kara (chi-square) hipotez test etme tekniği³²⁷ kullanılarak 0,05 (%05) anlamlılık düzeyine göre anlamlılık sınamaları yapılmış, elde edilen veriler tablo ve grafikler halinde düzenlenmiştir.

Araştırmanın son aşamasında ise, elde edilen veriler, araştırmanın teorik çerçevesi ve yararlanılan kaynaklar ışığında, hipotezlerin yaklaşık doğrulama düzeylerine göre sözel olarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

³²⁷ Bkz. Arslantürk, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri, s. 124

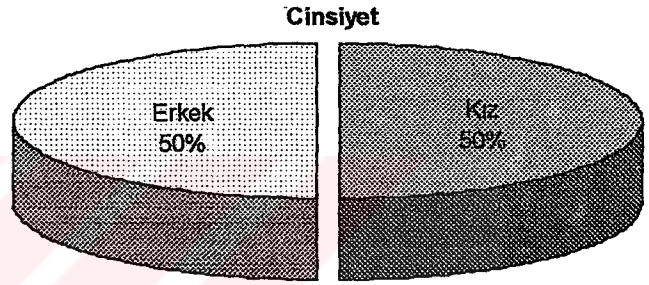
IV. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A. ÖĞRENCİLERİN KENDİLERİYLE İLGİLİ BİLGİLER

Araştırmamızın sonuçlarına yönelik bulgulardan önce, ankete katılan öğrencilerle ilgili genel bilgiler vermemizin, değerlendirme ve anket sonuçlarının daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu bilgiler araştırmamızda açıklayıcı (bağımsız) değişkenler olarak kullanılmışlardır.

Tablo 1a. “Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımları”

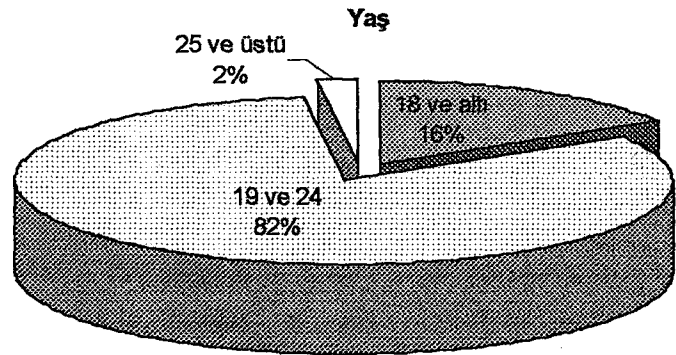
Cinsiyet	Sayı	%
Kız	250	50
Erkek	250	50
Toplam	500	100

Tablo 1 a ve grafikte görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlere göre dağılımlarının eşit durumda oldukları anlaşılmaktadır. Ankete katılan kız öğrenci sayısı 250 kişilik sayı ve %50 oranında, erkek öğrenci sayısı ise 250 kişi olup %50 oranındadır.

Tablo 1b. “Ankete Katılan Öğrencilerin Yaşa Göre Dağılımları”

Yaş	Sayı	%
18 ve altı	81	16,2
19 ve 24	409	81,8
25 ve üstü	10	2,0
Toplam	500	100

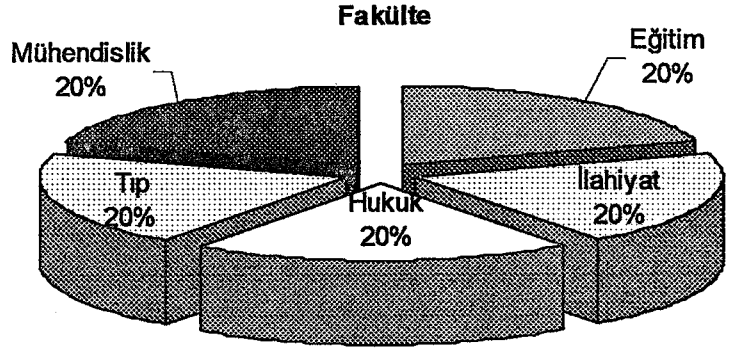

Ankete katılan öğrencilerin yaşa göre dağılımlarında, 19-24 yaş arası öğrencilerin %81,8 oranı ile çoğunlukta olduğu görülmektedir. 18 ve altı yaş grubuna denk düşen öğrenciler %16,2 oranındadır. Ankete katılan öğrencilerin 25 ve üstü yaş grubuna giren grubunun oranı %2'ye tekabül etmektedir. (Bkz. Tablo 1b.)

Tablo 1c. “Ankete Katılan Öğrencilerin Fakülteleere Göre Dağılımları”

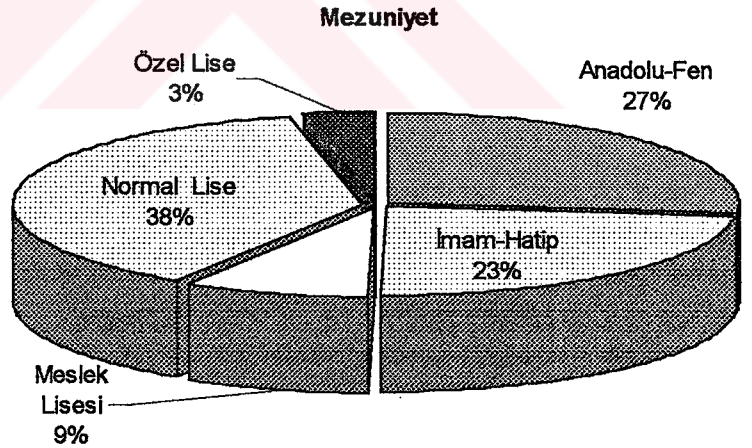
Fakülte	Sayı	%
Eğitim	100	20
İlahiyat	100	20
Hukuk	100	20
Tıp	100	20
Mühendislik	100	20
Toplam	500	100

Tablo 1c ve grafikte görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin fakülteleere göre dağılımları eşit durumdadır. Eğitim, İlahiyat, Hukuk, Tıp, Mühendislik Fakültelerinin her birinden 100 kişilik bir grup öğrenci ankete katılmış olup, eşit sayıdaki öğrencilerin toplamı ise 500'dür. Eğitim, İlahiyat, Tıp, Mühendislik ve Hukuk Fakültesinin yüzdelik oranı ise %20'dir.

Tablo 1d. “Ankete Katılan Öğrencilerin Mezuniyete Göre Dağılımları”

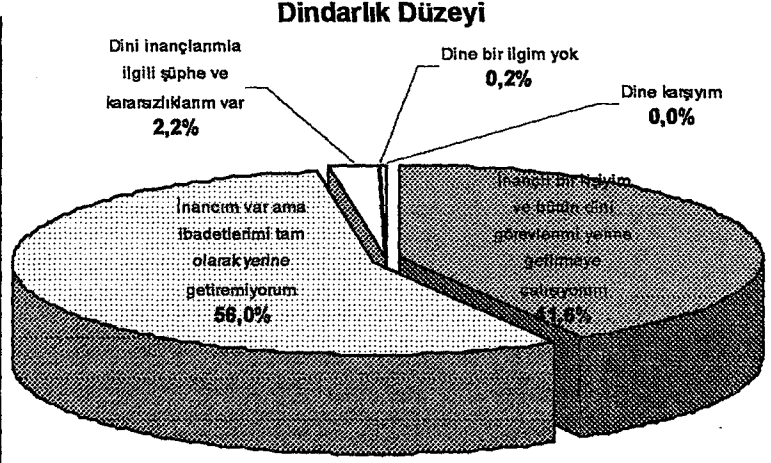
Mezuniyet	Sayı	%
Anadolu-Fen	134	26,8
İmam-Hatip	117	23,4
Meslek Lisesi	44	8,8
Normal Lise	188	37,6
Özel Lise	17	3,4
Toplam	500	100

Ankete katılan öğrencilerin mezuniyete göre dağılımlarında, normal lise öğrencilerinin %37,6 oranı ile çoğunlukta oldukları görülmektedir. Normal liseyi, %26,8 oranı ile Anadolu-Fen lisesinden mezun olan öğrenciler izlemektedir. Üçüncü sırayı %23,4 ile İmam-Hatip Lisesi mezunları teşkil etmektedir. Ankete katılan öğrencilerden meslek lisesi mezunlarının oranı ise %8,8 olmaktadır. Özel liseden mezun olan öğrencilerin oranı 3,4 tür (bkz. Tablo 1d).

Tablo 2a “Ankete Katılan Öğrencilerin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımları”

Dindarlık Düzeyi	Sayı	%
İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getiriyorum	208	41,6
İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum	280	56,0
Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var	11	2,2
Dine bir ilgim yok	1	0,2
Dine karşıyım		
Toplam	500	100

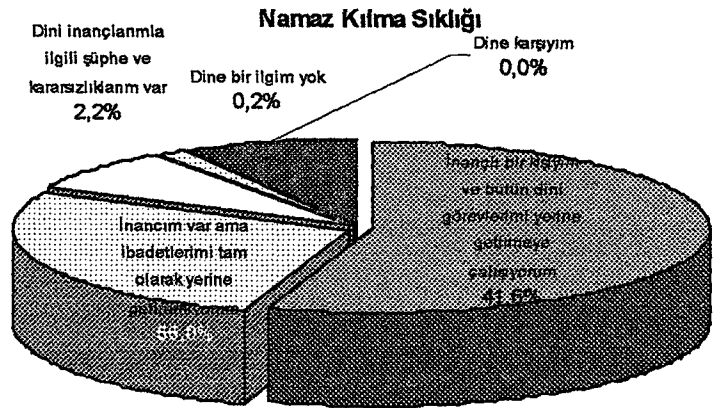

Tablo 2a ve grafikte görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin dindarlık düzeyine göre dağılımlarına bakıldığında, “inancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum” diyenlerin oranı %56 ile çoğunluktadır. “İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diyenlerin oranı %41,6’dır. “Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diyenlerin oranı %2,2 olmasına karşın “dine ilgim yok” diyen 1 kişi olup, oranı %0,2’dir. Görüldüğü üzere ankete katılan öğrenciler arasında “dine karşıyım” diyen herhangi bir kişi yoktur.

B. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN NAMAZ KILMA VE ANLAMA DÜZEYİNE İLİŞKİN BİLGİLER

Tablo 2b. “Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Sıklığına Göre Dağılımları”

Namaz Kılma Sıklığı	Sayı	%
Beş vakit namazı düzenli kılanlar	275	55,0
Beş vakit namazı arasıra kılanlar	136	27,2
Sadece Cuma namazı kılanlar	41	8,2
Sadece bayram namazı kılanlar	6	1,2
Hiç kılmayanlar	42	8,4
Toplam	500	100

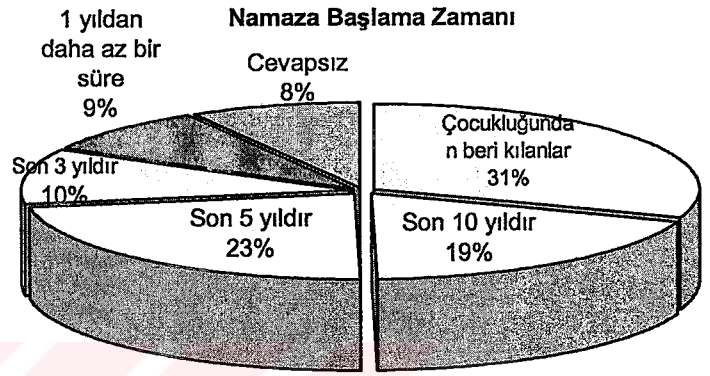
Ankete katılan öğrencilerin “namaz kılma sıklığına göre dağılımlarına bakıldığında, “beş vakit namazı düzenli kılanların” oranının %55 ile çoğunlukta olduğu

anlaşılmaktadır. Ankete katılan öğrenciler arasında “beş vakit namazı arasına kılanların” oranı %27,2’dir. “Sadece Cuma namazı kılanlar” %8,2 oranında; “sadece bayram namazı kılanlar” %1,2 oranındadır. “Hiç namaz kılmadıklarını” ifade edenlerin oranı da %8,4’e denk düşmektedir. (Bkz. Tablo 1f)

Tablo 2c. “Ankete Katılan Öğrencilerin Namaza Başlama Dönemlerine Göre Dağılımları”

Namaza Başlama Zamanı	Sayı	%
Çocukluğundan beri kılanlar	153	30,6
Son 10 yıldır	95	19,0
Son 5 yıldır	115	23,0
Son 3 yıldır	52	10,4
1 yıldan daha az bir süre	44	8,8
Cevapsız	41	8,2
Toplam	500	100

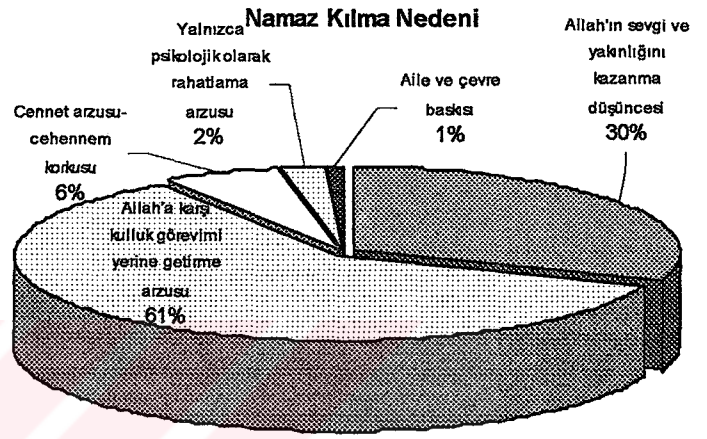

Tablo 2c ve grafikte görüldüğü üzere, ankete katılan öğrencilerin namaza başlama dönemlerine göre dağılımlarına baktığımızda, “çocukluğundan beri namaz kılanların” oranının %30,6 ile çoğunlukta oldukları görülmektedir. İkinci sırayı “son 5 yıldır” namaz kıldıklarını ifade eden öğrenciler %23 ile teşkil etmektedir. Buna karşılık üçüncü sırayı “son 10 yıldır namaz kıldıklarını” ifade eden öğrenciler %19’luk bir yüzde ile oluşturmuştur. Bu durum öğrencilerin önemli bir bölümünün (yaklaşık %41) üniversite yıllarında namaza başladıklarını göstermektedir. Öğrencilerin üniversite yıllarında namaza başladıklarını veya namaza ilgi duyduklarını gösteren bir başka delil ise “son üç yıldır” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %10,4’lük bir oranda; “bir yıldan daha az bir süredir” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %8,8’lik bir oranda bulunmuş olmalarıdır. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı %8,2’dir. Dikkatimizi çeken en önemli husus, verileri bilgisayara girerken ortaya çıkmıştır. Cevap vermeyenlerin hepsini, namaz kılmadıklarını ifade eden öğrenciler oluşturmuştur. Böylece anketimizde üç ayrı kategori oluşmuştur. Birinci kategori, “namaz kıldıklarını ifade eden ve sorularımızın hepsine cevap veren”; ikinci kategori, “namaz kılmadıklarını ifade eden ve eğer namaz kılsaydım varsayımına dayanarak sorularımızı cevaplandırılanlar”; üçüncü kategori ise, “namaz

kılmadıklarını ifade edip namaz ile ilgili soruları boş bırakma hakkını kullananlardır”. Bu durumdan anlaşıldığı üzere bu sorumuzu cevapsız bırakan 41 kişinin üçüncü kategoriye dahil oldukları görülmektedir.

Tablo 2d. “Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Nedenlerine Göre Dağılımları”

Namaz Kılma Nedeni	Sayı	%
Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi	146	29,2
Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu	295	59,0
Cennet arzusu-cehennem korkusu	28	5,6
Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu	11	2,2
Aile ve çevre baskısı	4	0,8
Cevapsız	16	3,2
Toplam	500	100

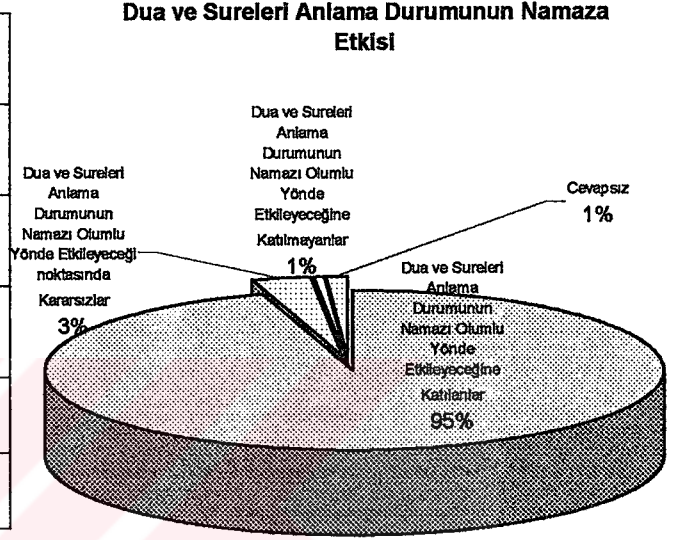

Tablo 2d ve grafikte de görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin namaz kılma nedenlerine göre dağılımlarını incelediğimizde, “Allah’a kulluk görevimi yerine getirme arzusu nedeniyle namazımı kılıyorum” diyenler %59’luk bir oranla ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunu teşkil etmektedir. Böylece namaz kılan öğrencilerin büyük bir kısmının, Allah’a karşı duydukları sorumluluk duygusunun etkisinde namaz ibadetini yerine getirdikleri ortaya çıkmaktadır. “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi nedeniyle namazımı kılıyorum” diyenlerin oranı yüz delik dilimde %29,2’ye karşılık gelmektedir. Fonksiyonel dış güdümlü dindarlık anlayışının en canlı örneği olan “cennet arzusu-cehennem korkusu nedeniyle namazımı kılıyorum” diyenlerin oranı da %5,6 dır. Yine fonksiyonel, dış güdümlü dindarlık anlayışının diğer örnekleri kabul edilen “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu nedeniyle namaz kılıyorum” diyenlerin %2,2 oranında; “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılıyorum diyen öğrencilerin %0,8 oranında oldukları görülmektedir. Cevap vermeyen öğrenciler ise daha önceden ifade edildiği üzere üçüncü kategoriye giren “namaz kılmadıklarını ifade ederek

cevap vermeme hakkını kullanan kişileri” oluşturmaktadır. Bu kategoriye mensup kişilerin oranı ise %3,2’dir.

Tablo 2e. “Ankete Katılan Öğrencilerin Dua ve Sureleri Anlama Durumlarının Namaza Etkisine Göre Dağılımları”

Dua ve Sureleri Anlama Durumunun Namaza Etkisi	Sayı	%
Bilinç düzeyinin namazı olumlu yönde etkileyeceğine katılanlar	476	95,2
Bilinç düzeyinin namazı olumlu yönde etkileyeceği noktasında kararsızlar	15	3,0
Bilinç düzeyinin namazı olumlu yönde etkileyeceğine katılmayanlar	3	0,6
Cevapsız	6	1,2
Toplam	500	100

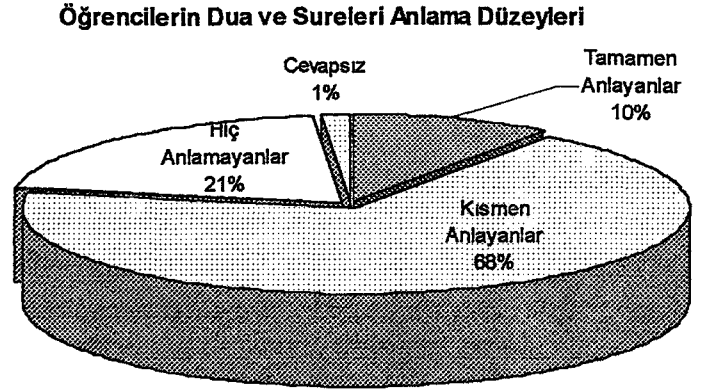

Tablo 2e ve grafikte görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin dua ve sureleri anlama durumlarının namaza etkisine göre dağılımlarını incelediğimizde, “namaz kılarken okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatine sahip kişilerin” %95,2’lik bir oranla büyük bir çoğunlukta oldukları anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre, namazın duygusal, zihinsel ve ruhsal açıdan daha tatmin edici ve karakteri geliştirici yönde bir etki meydana getirmesinin, namazda okunan dua, sure ve ifadelerin anlaşılmasıyla mümkün olduğunu bir kez daha görmekteyiz. “Namaz kılarken okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına kararsızım cevabı verenlerin” oranı, %3’tür. “Namaz kılarken okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatine sahip olmayan kişilerin” oranı yüzdeler diliminde %0,6’lık bir orana denk düşmektedir. Bu soruya katılmıyorum cevabını verenlerin yazdığı açıklamaya göre, namazdaki dua ve surelerin Türkçe çevirisinin dua, sure ve ifadelerin esas anlamlarını karşılamadığı noktasındaki endişeleri oluşturmaktadır. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı ise %1,2’dir.

Tablo 2f. "Ankete Katılan Öğrencilerin Namazda Okudukları Dua ve Sureleri Anlama Düzeylerine Göre Dağılımları"

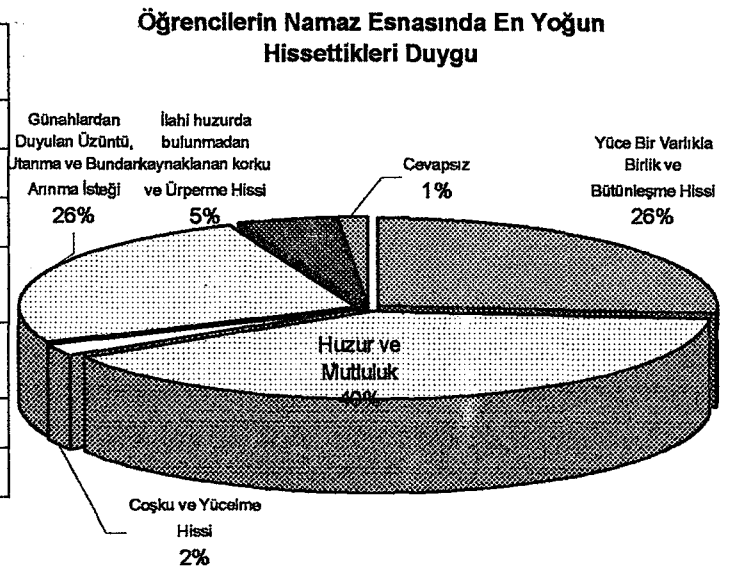
Öğrencilerin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyleri	Sayı	%
Tamamen anlayanlar	48	9,6
Kısmen anlayanlar	341	68,2
Hiç anlamayanlar	104	20,8
Cevapsız	7	1,4
Toplam	500	100

Tablo 2f. ve grafikte görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin namazda okudukları dua ve sureleri anlama düzeylerine göre dağılımları incelendiğinde, namazda okudukları dua ve sureleri "tamamen anladıklarını" ifade edenlerin oranı, %9,6 dır. Bu oranın düşüklüğü, öğrencilerin namazda okudukları dua ve sureleri anlama isteği içerisinde, okudukları dua ve sureleri anlamamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılmalarının (%95,2-476 kişi) temel nedenini ve bu noktadaki ihtiyaçlarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bununla beraber namazda okudukları dua ve sureleri "kısmen anladıklarını" ifade edenlerin oranı %68,2'dir. Namazda okudukları dua ve sureleri "hiç anlamadıklarını" ifade edenlerin oranı yüzdeler diliminde %20,8'e denk düşmektedir. Cevap vermeyen %1,4'lük öğrenci grubunu üçüncü kategoriye giren namaz kılmadıklarını ifade ederek cevap vermeme hakkını kullanan kişiler oluşturmaktadır.

Tablo 2g. "Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz Kılma Esnasında En Yoğun Hissettikleri Duyulara Göre Dağılımları"

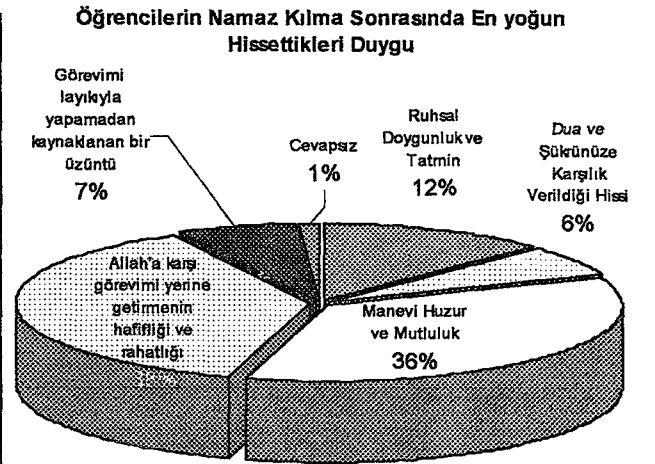
Öğrencilerin Namaz Esnasında En Yoğun Hissettikleri Duygu	Sayı	%
Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi	131	26,2
Huzur ve mutluluk	200	40,0
Coşku ve yücelme hissi	10	2,0
Günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği	129	25,8
İlahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi	23	4,6
Cevapsız	7	1,4
Toplam	500	100

Ankete katılan öğrencilerin namaz kılma esnasında en yoğun hissettikleri duygu düzeylerine göre dağılımları incelendiğinde, öğrencilerin namaz kılma esnasında en yoğun hissettikleri duyguya “huzur ve mutluluk” diyenlerin oranı %40 ile önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Namaz kılma esnasında en yoğun hissettikleri duyguya “yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi” diyenlerin oranı %26,2’dir. Namazda yaşanan tevbe bilincinin bir ifadesi olarak ele alabileceğimiz, namaz kılma esnasında en yoğun hissettikleri duyguya “günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği” diyenlerin oranı %25,8’dir. Korku merkezli bir din ve ibadet öğretiminin bir sonucu ya da Kutsal’la karşılaşmanın derin bilinci olarak değerlendirilebilecek olan, namaz kılma esnasında en yoğun hissettikleri duyguya “ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi” diyenlerin oranı yüzdilik dilimde %4,6’ya denk düşmektedir. Bu soruya “coşku ve yücelme hissi” seçeneğini işaretleyenlerin oranı %2’dir. Bu soruya cevap vermeyen 7 kişi (%1,4) muhtemelen namaz kılmadıklarını ifade edenlerden oluşmaktadır. Toplamı 42 kişiyi bulan hiç namaz kılmadıklarını ifade edenlerin 35 kişisinin(%1,4) bu soruya cevap vermeleri ilgi çekici bir durumdur. Bu soruya cevap verenler daha önce de ifade ettiğimiz üzere ikinci kategoriye giren yani namaz kılmadıklarını ifade ederek “eğer namaz kılsaydım” varsayımına dayanarak sorularımızı cevaplandıranlardır.

Tablo 2h. “Ankete Katılan Öğrencilerin Namaz İbadetini Yerine Getirme Sonrasında En Yoğun Hissettikleri Duygulara Göre Dağılımları”

Öğrencilerin Namaz Kılma Sonrasında En Yoğun Hissettikleri Duygu	Sayı	%
Ruhsal doygunluk ve tatmin	62	12,4
Dua ve şükürüne karşılık verildiği hissi	32	6,4
Manevi huzur ve mutluluk	178	35,6
Allah’a karşı görevimi yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı	189	37,8
Görevimi layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü	33	6,6
Cevapsız	6	1,2
Toplam	500	100

Ankete katılan öğrencilerin namaz kıldıktan sonra en yoğun hissettikleri duyguya “Allah’a karşı görevimi yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı” diyenlerin oranı

%37,8'dir. Bu soruya cevap verenlerin büyük oranının namaz kılma nedenini, "Allah'a karşı kulluk görevimi yerine getirme arzusu" seçeneğini işaretleyenler arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Demek ki, "Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu" nedeniyle namazlarını kılanlar, namaz sonrasında da Allah'a karşı görevlerini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığını hissetmektedirler. (Bkz Tablo 2d.) Ankete katılan öğrencilerin namaz kıldıktan sonra en yoğun hissettikleri duyguya "manevi huzur ve mutluluk" diyenlerin oranı %35,6'ya denk düşmektedir. Bu bilgidan çıkarılan en önemli sonuç, namaz sırasında "huzur ve mutluluk" hisseden öğrencilerin (200 kişi ve %40) tamamına yakınının namaz sonrasında da "manevi huzur ve mutluluk" hissetmeleridir. Ancak namaza kendini tam olarak verme sonucu hissedilen zirve duygu olarak yaşanabilen "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissini" namaz sonrasında görülen etkisi "ruhsal doygunluk ve tatmin" duygusunu ifade edenlerin oranı %12,4'tür. Ankete katılan öğrenciler arasında namaz kıldıktan sonra en yoğun hissettikleri duyguya "görevimi layıkıyla yapamamamdan kaynaklanan bir üzüntü" diyenlerin oranı %6,6'dır. Namaz sonrasında "dua ve şükrüne karşılık verildiği hissini" tecrübe edenler yüzdeler diliminde % 6,4'lik bir orana denk düşmektedir. Bu soruya cevap vermeyen 6 kişi, üçüncü kategoriye giren ve namaz kılmadıklarını ifade eden kişileri oluşturmaktadır. Yine dikkat çekici önemli bir sonuç da bu soruya cevap veren ve toplamları 42 kişiyi bulan hiç namaz kılmadıklarını ifade eden 36 kişinin(%1,2) bu soruya cevap vermiş olmalarıdır Bu soruya cevap verenler daha önce vurguladığımız gibi (Bkz Tablo 2g) ikinci kategoriye giren yani hiç namaz kılmadıklarını ifade ederek "eğer namaz kılsaydım şöyle kılardım" varsayımına dayanarak sorularımızı cevaplandıranlardır.

V. ARAŞTIRMA SONUÇLARINA İLİŞKİN BULGULAR

A. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİNE İLİŞKİN BULGULAR

a) Sorumluluk Duygusu

Tablo 3a. Sorumluluk Duygusu ile İlgili Bulgular

Likert Ölçek Puanı *	(3)	(2)	(1)		
SORUMLULUK DUYGUSU	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
	%	%	%	%	
a. Bütün işlerimi hakkını vererek yerine getirdiğimi ifade edemeyeceğim.	152 30,4	143 28,6	205 41,0	500 100	1,89
b. Başkalarının hoşuna gitse de gitmese de vicdanımın sesini dinlemeye, ahlaki ve manevi değerleri her şeyin üstünde tutmaya çalışırım.	402 80,4	91 18,2	7 1,2	500 100	2,79
c. Zamamı en iyi şekilde değerlendirmeye, boş geçirmemeye çalışırım.	261 52,2	193 38,6	46 9,2	500 100	2,43
d. Allah'a ve bütün insanların haklarına karşı sorumluluk ve duyarlılık bilinciyle davranmaya çalışırım.	420 84,0	74 14,8	6 1,2	500 100	2,82
e. Başkalarının sağlığını kendi çıkarları için kullanan insanları çok ayıplarım.	476 95,2	16 3,2	8 1,6	500 100	2,93
f. Üstlendiğim işleri çoğu kişiden daha fazla önemseydiğimi içtenlikle söyleyebilirim.	346 69,2	128 25,6	26 5,2	500 100	2,64
g. Zamamı iyi değerlendirme ve çalışma disiplininin başarımın ön koşulu olduğuna inanıyorum.	405 81,0	79 15,8	16 3,2	500 100	2,77

a. "Bütün işlerimi hakkını vererek yerine getirdiğimi ifade edemeyeceğim"

Tablo 3a'da görüldüğü üzere, öğrencilerin %41'i "bütün işlerimi hakkını vererek yerine getirdiğimi ifade edemeyeceğim" cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, öğrencilerin %30,4'ü bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir. %28,6'lık bir öğrenci grubu da bu soruda kararsız kalmışlardır.

* Likert Ölçek Puanı Hesaplama Yöntemi: $(152 \times 3) + (143 \times 2) + (205 \times 1) = 1,89$

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,89 çıkmıştır.Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur.Bu değer de şıklarımız arasında “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

b. “Başkalarının hoşuna gitse de gitmese de vicdanımın sesini dinlemeye, ahlaki ve manevi değerleri her şeyin üstünde tutmaya çalışırım”.

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin büyük çoğunluğu (%80,4’ü) başkalarının hoşuna gitse de gitmese de vicdanımın sesini dinlemeye, ahlaki ve manevi değerleri her şeyin üstünde tutmaya çalışırım” cümlesine katıldıklarını ifade etmişlerdir. %18,2 oranında bir öğrenci grubu kararsız kalırken %1,2 oranında bir öğrenci grubu da bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,79 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur.Bu değer de şıklarımız arasında “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

c. “Zamanımı en iyi şekilde değerlendirmeye, boş geçirmemeye çalışırım”

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %52,2’si “zamanımı en iyi şekilde değerlendirmeye ve boş geçirmemeye çalışırım” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, %38,6’sı bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %9,2’si bu cümleye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,43 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur.Bu değer de “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

d. “Allah’a ve bütün insanların haklarına karşı sorumluluk ve duyarlılık bilinciyle davranmaya çalışırım.

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %84’ü “Allah’a ve bütün insanların haklarına karşı sorumluluk ve duyarlılık bilinciyle davranmaya çalışırım” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, %14,8’i bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %1,2’ si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,82 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

e. “Başkalarının saflığını kendi çıkarları için kullanan insanları çok ayıplarım”

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %95,2’si “başkalarının saflığını kendi çıkarları için kullanan insanları çok ayıplarım” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, %3,2’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %1,6’sı bu cümleye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,93 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

f. “Üstlendiğim işleri çoğu kişiden daha fazla önemsemiği içtenlikle söyleyebilirim”

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %69,2’si “üstlendiğim işleri çoğu kişiden daha fazla önemsemiği içtenlikle söyleyebilirim” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, %25,6’sı bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %5,2’si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,64 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

g. “Zamanımı iyi değerlendirme ve çalışma disiplininin başarımın ön koşulu olduğuna inanıyorum”

Tablo 3a’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %81’i “zamanımı iyi değerlendirme ve çalışma disiplininin başarımın ön koşulu olduğuna inanıyorum” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, %15,8’i bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %3,2’si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,77 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre “sorumluk duygusu ve vicdanlılık” boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

b) Sosyal ve Ahlaki Değerleri Koruma Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3b. Sosyal ve Ahlaki Değerleri Koruma ile İlgili Bulgular

Likert Ölçek Puanı	3	2	1		
	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı / %	Sayı / %	Sayı / %	Sayı / %	
SOSYAL ve AHLAKİ DEĞERLERİ KORUMA					
a. Her durum ve şartta toplumsal ve ahlaki değerleri koruduğumu söyleyemem	75 / 15,0	116 / 23,2	309 / 61,8	500 / 100	1,53
b. Kişi ve toplum haklarının korunması için toplumsal ve ahlaki değerleri korumaya gayret harcarım	420 / 84,0	71 / 14,2	9 / 1,8	500 / 100	2,62
c. Toplumsal ve ahlaki değerlerden oldukça bağımsız bir yaşantı içindeyim.	11 / 1,2	40 / 8,0	449 / 89,8	500 / 100	1,12

a. “Her durum ve şartta toplumsal ve ahlaki değerleri koruduğumu söyleyemem”

Tablo 3b’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %61,8’i “her durum ve şartta toplumsal ve ahlaki değerleri koruduğumu söyleyemem” cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, %23,2’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %15’i bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,53 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “kararsızım” sıklıkına karşılık gelmektedir.

b. “Kişi ve toplum haklarının korunması için toplumsal ve ahlaki değerleri korumaya gayret harcarım”

Tablo 3b’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %84’ü “kişi ve toplum haklarının korunması için toplumsal ve ahlaki değerleri korumaya gayret harcarım” cümlesine katıldıklarını belirtirken, %14,2’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %1,8’i ise bu cümleye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,62 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

c. “Toplumsal ve ahlaki değerlerden oldukça bağımsız bir yaşantı içindeyim”

Tablo 3b’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %89,8’i, “Toplumsal ve ahlaki değerlerden oldukça bağımsız bir yaşantı içindeyim” cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, %8’i bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %1,2’si bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,12 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 1 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılmıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre “sosyal ve ahlaki değerleri koruma” boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

c) Sabır Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3c. Sabır ile İlgili Bulgular					
Likert Ölçek Puanı	3	2	1		
SABİR	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	
a. Hayatın çeşitli güçlükleri karşısında çöküntüye uğramadan, sıkıntılara direnç göstermeye çalışan bir insanım.	347 69,4	111 22,2	42 8,4	500 100	2,61
b. Davranışlarımı kontrol etmeyi başaramadığım için sinirlendiğim zaman kolay kolay yatışmam.	149 29,8	97 19,4	254 50,8	500 100	1,79
c. Hayatın güçlükleri ile başa çıkma noktasında direnç sahibi ve dayanıklı bir kişi değilim.	59 11,8	118 23,6	323 64,6	500 100	1,57
d. Son vermek istediğim halde son veremediğim bazı kötü alışkanlıklarım vardır.	144 28,8	130 26,0	226 45,2	500 100	1,83

a. "Hayatın çeşitli güçlükleri karşısında çöküntüye uğramadan, sıkıntılara direnç göstermeye çalışan bir insanım"

Tablo 3c'de de görüldüğü üzere "hayatın çeşitli güçlükleri karşısında çöküntüye uğramadan, sıkıntılara direnç göstermeye çalışan bir insanım" cümlesine öğrencilerin %69,4'ü katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %22,2'si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %8,4'ü bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,61 çıkmıştır. öylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

b. "Davranışlarımı kontrol etmeyi başaramadığım için sinirlendiğim zaman kolay kolay yatışmam"

Tablo 3c'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %50,8'i "davranışlarımı kontrol etmeyi başaramadığım için sinirlendiğim zaman kolay kolay yatışmam" cümlesine katılmadıklarını belirtirken, öğrencilerin %29,8'i bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %19,4'ü bu konuda kararsız kalmışlardır.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,79 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "kararsızım" şikkına karşılık gelmektedir.

c. "Hayatın güçlükleri ile başa çıkma noktasında direnç sahibi ve dayanıklı bir kişi değilim"

Tablo 3c'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %64,6'sı "hayatın güçlükleri ile başa çıkma noktasında direnç sahibi ve dayanıklı bir kişi değilim" cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, öğrencilerin %23,6'sı bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %11,8'i bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,57 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "kararsızım" şikkına karşılık gelmektedir.

d. "Son vermek istediğim halde son veremediğim bazı kötü alışkanlıklarım vardır"

Tablo 3c'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %45,2'si "son vermek istemediğim halde son veremediğim bazı kötü alışkanlıklarım vardır" cümlesine katılmadıklarını belirtirken, öğrencilerin %26'sı bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %28,8'i bu cümleye katıldıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,83 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre “sabır” boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak “kararsızım” seçeneğinde yoğunlaşarak orta karakter düzeyine karşılık gelen cevaplar verdikleri görülmektedir.

d) Tevbe Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3d Tevbe ile İlgili Bulgular					
Likert Ölçek Değeri	3	2	1		
	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
TEVBE	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
	%	%	%	%	
a. Hatalarımdan ders alarak, bunların olumsuz etkilerinden kurtulup kendimle ve çevremle barışık olduğumu söyleyemem.	40 8,0	106 21,2	354 70,8	500 100	1,37
b. Bağışlanamaz hatalar işlediğimi düşünerek bazen kendi vicdanımla kavga halinde olduğum olur.	197 39,4	101 20,2	202 40,4	500 100	1,99
c. Ahlaki açıdan hoş görülmecek bir hata yaptığımda kendimi suçlamak yerine olumlu bir yöneliş içerisinde kendimi yenilemeye çalışırım.	315 63,0	149 29,8	36 7,2	500 100	2,55

a. “Hatalarımdan ders alarak, bunların olumsuz etkilerinden kurtulup kendimle ve çevremle barışık olduğumu söyleyemem”

Tablo 3d’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %70,8’i “hatalarımdan ders alarak, bunların olumsuz etkilerinden kurtulup kendimle ve çevremle barışık olduğumu söyleyemem” cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, öğrencilerin %21,2’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %8’i bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,37 çıkmıştır. öylece yaklaşık olarak 1 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılmıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

b. “Bağışlanamaz hatalar işlediğimi düşünerek bazen kendi vicdanımla kavga halinde olduğum olur.”

Tablo 3d’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %40,4’ü “bağışlanamaz hatalar işlediğimi düşünerek bazen kendi vicdanımla kavga halinde olduğum olur” cümlesine

katılmadıklarını belirtirken, %39,4'ü bu cümleye katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin %20,2'si bu konuda kararsız kalmışlardır.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,99 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "kararsızım" sıklığına karşılık gelmektedir.

c. "Ahlaki açıdan hoş görülmecek bir hata yaptığımda kendimi suçlamak yerine olumlu bir yöneliş içerisinde kendimi yenilemeye çalışırım"

Tablo 3d'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %63'ü "ahlaki açıdan hoş görülmecek bir hata yaptığımda kendimi suçlamak yerine olumlu bir yöneliş içerisinde kendimi yenilemeye çalışırım" cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %29,8'i bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %7,2'si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,55 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" sıklığına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre "tevbe" boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

e) Diğerkâmlık Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3e. Diğerkâmlık ile İlgili Bulgular					
Likert Ölçek Değeri	3	2	1		
DİĞERKÂMLIK	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
	%	%	%	%	
a. Benim için başka insanların dertleri, kendi sorunlarımdan daha önemli değildir.	43 8,6	142 28,4	315 63,0	500	1,45
b. Kendimi herhangi bir ayırım gözetmeksizin koşulsuz olarak her insana maddi-manevi yardımda bulunabilecek bir insan olarak görmüyorum	63 12,6	141 28,2	296 59,2	500	1,53
c. Çoğu zaman başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarıma tercih ederim.	195 39,0	221 44,2	84 16,8	500	2,22

a. “Benim için başka insanların dertleri, kendi sorunlarımdan daha önemli değildir”

Tablo 3e’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %63’ü “benim için başka insanların dertleri, kendi sorunlarımdan daha önemli değildir” cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, öğrencilerin %28,4’ü bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %8,6’sı bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,45 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 1 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılmıyorum” şikkına karşılık gelmektedir.

b. “Kendimi herhangi bir ayırım gözetmeksizin koşulsuz olarak her insana maddi manevi yardımda bulunabilecek bir insan olarak görmüyorum.”

Tablo 3e’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %59,2’si “kendimi herhangi bir ayırım gözetmeksizin koşulsuz olarak her insana maddi-manevi yardımda bulunabilecek bir insan olarak görmüyorum” cümlesine katılmadıklarını belirtirken, öğrencilerin %28,2’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %12,6’sı bu cümleye katıldıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,53 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

c. “Çoğu zaman başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarıma tercih ederim.”

Tablo 3e’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %44,2’si “çoğu zaman başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarıma tercih ederim” cümlesine kararsızlıklarını ifade ederlerken, öğrencilerin %39’u bu cümleye katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin, %16,8’i bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,22 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre “diğerkâmlık” boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak “kararsızım” seçeneğinde yoğunlaşarak orta karakter düzeyine karşılık gelen cevaplar verdikleri görülmektedir.

f) Doğruluk ve Dürüstlük Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3f. Doğruluk ve Dürüstlük ile İlgili Bulgular

Likert Ölçek Değeri	3	2	1		
	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	
a. Bütün iş ve davranışlarımda, insanlarla olan ilişkilerimde dinin emirlerine, toplumsal ve ahlaki kurallara uymaya çalıştığımı söyleyemem.	75 15,0	148 29,6	277 55,4	500 100	1,59
b. Verdiğim sözü samimi bir dürüstlük içerisinde yerine getirmeye çalışırım	475 95,0	22 4,4	3 0,6	500 100	2,94
c. Yalan söylemek daha çok işime gelse bile çoğu zaman doğruyu söylerim	407 81,4	87 17,4	6 1,2	500 100	2,80

a. “Bütün iş ve davranışlarımda, insanlarla olan ilişkilerimde dinin emirlerine, toplumsal ve ahlaki kurallara uymaya çalıştığımı söyleyemem.”

Tablo 3f’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %55,4’ü “bütün iş ve davranışlarımda, insanlarla olan ilişkilerimde dinin emirlerine, toplumsal ve ahlaki kurallara uymaya çalıştığımı söyleyemem” cümlesine katılmadıklarını ifade ederken, öğrencilerin %29,6 bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %15’i bu cümleye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,59 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 2 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “kararsızım” şikkına karşılık gelmektedir.

b. “Verdiğim sözü samimi bir dürüstlük içerisinde yerine getirmeye çalışırım”

Tablo 3f’de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %95’i “verdiğim sözü samimi bir dürüstlük içerisinde yerine getirmeye çalışırım” cümlesine katıldıklarını belirtirken,

öğrencilerin %4,4'ü bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %0,6'sı bu cümleye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,94 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

c. "Yalan söylemek daha çok işime gelse bile çoğu zaman doğruyu söylerim"

Tablo 3f'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %81,4'ü "yalan söylemek daha çok işime gelse bile çoğu zaman doğruyu söylerim" cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %17,4'ü bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %1,2'si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,80 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre "doğruluk ve dürüstlük" boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

g) Alçakgönüllülük (Tevazu) Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3g. Tevazu ile İlgili Bulgular

Likert Ölçek Değeri	3	2	1		
TEVAZU	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	
a. Allah'a karşı kulluk bilincim, aynı zamanda beni diğer insanlara karşı sevgi, saygı ve acıma duygularıyla doldurmayı başarmıştır.	418 83,6	72 14,4	10 2,0	500 100	2,81
b. Kendisiyle banşık bir insanın sadece kendisini üstün görerek, başka insanlara hor ve hakir bakmasının doğru olmadığını düşünüyorum.	478 95,6	13 2,6	9 1,8	500 100	2,93
c. Herkese durumuna göre ilgi gösterip değer vermeye gayret harcayarak, hiç kimseyi küçümsememeye çalıştığımı zannediyorum	464 92,8	32 6,4	4 0,8	500 100	2,92

a. "Allah'a karşı kulluk bilincim, aynı zamanda beni diğer insanlara karşı sevgi, saygı ve acıma duygularıyla doldurmayı başarmıştır."

Tablo 3g'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %83,6'sı "Allah'a karşı kulluk bilincim, aynı zamanda beni diğer insanlara karşı sevgi, saygı ve acıma duygularıyla doldurmayı başarmıştır." cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %14,4'ü bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %2'si bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,81 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

b. "Kendisiyle barışık bir insanın sadece kendisini üstün görerek, başka insanlara hor ve hakir bakmasının doğru olmadığını düşünüyorum"

Tablo 3g'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin %95,6'sı "kendisiyle barışık bir insanın sadece kendisini üstün görerek, başka insanlara hor ve hakir bakmasının doğru olmadığını düşünüyorum" cümlesine katıldıklarını belirtirken, öğrencilerin %2,6'sı bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %1,8'i de bu cümleye katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,93 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

c. "Herkes durumuna göre ilgi gösterip değer vermeye gayret harcayarak, hiç kimseyi küçümsememeye çalıştığımı zannediyorum"

Tablo 3g'de de görüldüğü üzere, öğrencilerin 92,8'i "herkes durumuna göre ilgi gösterip, değer vermeye gayret harcayarak, hiç kimseyi küçümsememeye çalıştığımı zannediyorum" cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %6,4'ü bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %0,8'i bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,92 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre “tevazu” boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

h) Şükür ve Vefa Boyutuna İlişkin Bulgular

Tablo 3h. Şükür ve Vefa ile İlgili Bulgular

Likert Ölçek Değeri	3	2	1		
ŞÜKÜR VE VEFA	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Toplam	
	Sayı %	Sayı %	Sayı %	Sayı %	
a. Allah'ın kullarına verdiği bunca nimete karşılık insanların bir teşekkür ve minnettarlık ifadesi olarak ibadet etmelerinin çok önemli olduğunu inanıyorum.	482 96,4	13 2,6	5 1,0	500 100	2,95
b. Bence, bana yapılan iyiliklere, iyilikle karşılık vermem gerekli değildir.	13 2,6	38 7,6	449 89,8	500 100	1,12
c. Bize yapılan iyiliklere iyilikle karşılık verilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum.	439 87,8	44 8,8	17 3,4	500 100	2,84

a. “Allah’ın kullarına verdiği bunca nimete karşılık insanların bir teşekkür ve minnettarlık ifadesi olarak ibadet etmelerinin çok önemli olduğuna inanıyorum”

Tablo 3h’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %96,4’ü “Allah’ın kullarına verdiği bunca nimete karşılık insanların bir teşekkür ve minnettarlık ifadesi olarak ibadet etmelerinin çok önemli olduğuna inanıyorum.” cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %2,6’sı bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %1’i bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,95 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de “katılıyorum” şıkına karşılık gelmektedir.

b. “Bence, bana yapılan iyiliklere, iyilikle karşılık vermem gerekli değildir.”

Tablo 3h’da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %89,8’i, “bence, bana yapılan iyiliklere, iyilikle karşılık vermem gerekli değildir” cümlesine katılmadıklarını

belirtirken, öğrencilerin %7,6'sı bu konuda kararsız kalmışlardır. Öğrencilerin %2,6'sı da bu cümleye katıldıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 1,12 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 1 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılmıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

c. "Bize yapılan iyiliklere iyilikle karşılık verilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum."

Tablo 3h'da da görüldüğü üzere, öğrencilerin %87,8'i "bize yapılan iyiliklere iyilikle karşılık verilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum" cümlesine katıldıklarını ifade ederken, öğrencilerin %8,8'i bu konuda kararsız kalmıştır. Öğrencilerin %3,4'ü de bu cümleye katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu soruya verilen cevaplardan hesaplanan likert ölçeğimiz 2,84 çıkmıştır. Böylece yaklaşık olarak 3 ölçek değeri bulunmuştur. Bu değer de "katılıyorum" şikkına karşılık gelmektedir.

Bulgulara göre "şükür ve vefa" boyutuyla ilgili olarak sorularımıza cevap veren öğrencilerin genel olarak yüksek karakter düzeyine karşılık gelen olumlu cevaplar verdikleri görülmektedir.

B. ANKETE KATILAN ÖĞRENCİLERİN KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİ ORTALAMA PUAN DAĞILIMLARI

1. Genel Ortalama

Tablo 4a "Ankete Katılan Öğrencilerin Karakter Gelişim Düzeyi Ortalama Puan Dağılımları"

Karakter Gelişim Düzeyi	Sayı	%
Düşük	32	6,4
Orta	171	35,4
Yüksek	297	58,2
Toplam	500	100

Yukarıdaki tablo ve grafikten anlaşıldığı üzere öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan %58,2'sinin karakter gelişim düzeyi genel ortalama puanları

yüksek seviyede; %35,4 oranında bir öğrenci grubunun puanlarının orta seviyede; %6,4 oranında bir öğrenci grubunun puanlarının da düşük seviyede olduğu gözlenmektedir.

Bu sonuçlara bakıldığında karakter gelişim düzeylerinin yüksek ve orta düzeyde yoğunlaştıkları görülebilir. Bu durumun en önemli sebebi ise anket sorularımızın temel ahlaki düzeyi ölçücü nitelikte olması nedeniyledir.

C. ARAŞTIRMADA KULLANILAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN BAĞIMLI DEĞİŞKEN (KARAKTER GELİŞİM DÜZEYİ) ÜZERİNE ETKİLERİ

Araştırmanın bu bölümünde, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken olan karakter gelişim düzeyi ile oluşturulmuş çapraz tablolar ve söz konusu tabloların grafikleri de yer almaktadır. Çapraz tabloların chi-kare değerlerine ilişkin anlamlılık düzeyleri, giriş kısmında da belirttiğimiz gibi 0,05 (%5) olarak belirlenmiştir.

1. Dindarlık Düzeyi Değişkeni ve Karakter Gelişim Düzeyi

Tablo 5a		Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri					
Dindarlık Düzeyi	Karakter Gelişim Düzeyi						
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam
İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum.	6	2,9	52	25,0	150	72,1	208
İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum	25	8,9	108	38,6	147	52,5	280
Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var	1	9,1	6	54,5	4	36,4	11
Dine bir ilgim yok			1	100			1
Toplam	32		167		301		500
$\chi^2=25,742$		sd=6		p=0,000			

Tablo 5a incelendiğinde “inançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diyen öğrencilerin %72,1’nin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %25’inin karakter gelişim düzeyleri orta, %2,9’unun karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

“İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum” diyen öğrencilerin, %52,5’inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %38,6’sının karakter gelişim düzeyleri orta, %8,9’unun karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

“Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diyen öğrencilerin %36,4’ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %54,5’unun karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride sadece 1 kişi (%9,1)’inin karakter gelişim düzeyi düşüktür.

“Dine bir ilgim yok” diye ifadede bulunan öğrenci sayısı sadece 1 kişi olup , karakter gelişim düzeyi orta seviyededir.

Dindarlık düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dindarlık düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5a’dan elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 25,742’dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 6 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 12,592’dir. Görüldüğü gibi χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dindarlık düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyinin de yüksek olma eğilimine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum bize dindarlık düzeyinin karakter gelişimini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

2. Namaz Kılma Sıklığı ve Karakter Gelişim Düzeyi

Namaz Kılma Sıklığı		Karakter Gelişim Düzeyi					
		Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%
Beş vakit namazı düzenli olarak kılıyorum	12	4,4	68	24,7	195	70,9	275
Beş vakit namazı arasıra kılıyorum	10	7,4	62	45,6	64	47,1	136
Sadece Cuma namazını kılıyorum	2	4,9	19	46,3	20	48,8	41
Sadece bayram namazını kılıyorum	2	33,3	2	33,3	2	33,3	6
Hiç kılmıyorum	6	14,3	16	38,1	20	47,6	42
Toplam		32		167		301	500
$\chi^2=39,432$		sd=8		p=0,000			

Tablo 5b incelendiğinde “beş vakit namazı düzenli olarak kılıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %70,9’unun karakter gelişim düzeyleri yüksek,

%24,7'sinin karakter gelişim düzeyleri orta, %4,4'ünün karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

“Beş vakit namazı arasına kılıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %47,1'inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %45,6'sının karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenciler yüzdeler diliminde %7,4'lük bir orana sahiptir.

“Sadece Cuma namazını kılıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %48,8'inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %46,3'ünün karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenciler yüzdeler diliminde %4,9'luk bir orana sahiptir.

“Sadece bayram namazını kılıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %33,3'ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %33,3'ünün karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenci 2 kişilik sayı ile %33,3'lük bir orana sahiptir.

“Hiç kılmıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %47,6'sının karakter gelişim düzeyleri yüksek, %38,1'inin karakter gelişim düzeyleri orta, %14,3'ünün karakter gelişim düzeyleri düşük seviyededir.

Namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5b'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 39,432'dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Buna göre namaz ibadetini kılma noktasında bireyin sebat göstermesi karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Yani düzenli bir şekilde, belli sıklıkla, disiplinli şekilde yapılan namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyini geliştirici nitelikte olduğu görülmektedir.

3. Namaza Başlama Zamanı ve Karakter Gelişim Düzeyi

Tablo 5c Namaza Başlama Zamanı Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri							
Namaza Başlama Zamanı	Karakter Gelişim Düzeyi						Toplam
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	
Çocukluğumdan beri kılıyorum	8	5,2	44	28,8	101	66,0	153
Son 10 yıldır	6	6,3	27	28,4	65	65,3	95
Son 5 yıldır	7	6,1	37	32,2	71	61,7	115
Son 3 yıldır	1	1,9	26	50,0	25	48,1	52
1 yıldan daha az bir süre	4	9,1	17	38,6	23	52,3	44
Toplam	26		151		282		459
$\chi^2=11,675$		sd=8		p=0,166			

Tablo 5c incelendiğinde “çocukluğumdan beri namaz kılıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %66’sının karakter gelişim düzeyi yüksek, %28,8’inin karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenciler yüzdelik dilimde %5,2’lik bir orana sahiptir.

“Son 10 yıldır” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %65,3’ünün karakter gelişim düzeyi yüksek, %28,4’ünün karakter gelişim düzeyi orta, %6,3’ünün karakter gelişim düzeyi düşüktür.

“Son 5 yıldır” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %61,7’sinin karakter gelişim düzeyi yüksek, %32,2’sinin karakter gelişim düzeyi orta, %6,1’inin karakter gelişim düzeyi düşüktür.

“Son 3 yıldır” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %48,1’inin karakter gelişim düzeyi yüksek, %50’sinin gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %1,9’dur.

“1 yıldan daha az bir süredir” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %52,3’ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %38,6’sının karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı, %9,1’dir

Namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5c'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 11,675'tir. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden küçük olduğu için namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi kabul edileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Bu durumda namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu durumun sebebi üzerinde düşünecek olursak namaza çocukluğundan beri devam eden öğrencilerin büyük bir kısmının namaza son birkaç yıldır devam edip, ilgi duydukları görülmektedir. Namaz bilinci yeni oturmaya başlayan, birçoğu üniversite yıllarında namazla tanışan öğrencilerin karakterleri üzerinde namazın olumlu ve geliştirici etkisi ilerleyen yıllarda daha net ortaya çıkacaktır. Namaza sebat etmenin önemi bu sonuçlarda bir kez daha görünmektedir. Unutulmamalıdır ki ancak düzenli, bilinçli ve disiplinli kılınan bir namaz karakter üzerinde olumlu ve geliştirici bir etkiye sahiptir.

Ayrıca “hiç namaz kılmadıklarını” ifade eden öğrenciler, bu soruya yanıt vermedikleri için namaz kılanlar ile kılmayanlar arasındaki mukayesenin göz önünde bulundurulamaması sebebiyle sonuçların hipotezi destekleyici nitelikte olmaması bizi şaşırtmamalıdır.

4. Namaz Kılma Nedeni ve Karakter Gelişim Düzeyi

<i>Tablo5d</i>		Namaz Kılma Nedeni Değişkeninin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri						
Namaz Kılma Nedeni	Karakter Gelişim Düzeyi							
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam	
Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi	6	4,1	39	26,7	101	69,2	146	
Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu	21	7,1	99	33,6	175	59,3	295	
Cennet arzusu-cehennem korkusu	2	7,1	15	53,6	11	39,3	28	
Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu	1	9,1	5	45,5	5	45,5	11	
Aile ve çevre baskısı	2	50,0	1	25,0	1	25,0	4	
Toplam	26		151		282		459	
$\chi^2=24,196$		sd=8		p=0,002				

Tablo 5d'de de görüldüğü üzere “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %69,2'sinin karakter gelişim

düzeyleri yüksek, %26,7'sinin karakter gelişim düzeyi orta, %4,1'inin karakter gelişim düzeyi düşüktür.

“Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeni ile namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %59,3'ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %33,6'sının karakter gelişim düzeyi orta, %7,1'inin karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

“Cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeni ile namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %39,3'ünün karakter gelişim düzeyi yüksek, %53,6'sının karakter gelişim düzeyi orta düzeydedir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %7,1'dir.

“Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %45,5'inin(5kişi) karakter gelişim düzeyleri yüksek, %45,5'unun karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %9,1'dir.

“Aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %25'inin karakter gelişim seviyeleri orta ve yüksek düzeydedir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük seviyede olan sadece 2 öğrenci bulunup bu sayının oranı %50'ye karşılık gelmektedir.

Namaz kılma nedeni ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma nedeni (niyet) ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5d'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 24,196'dır. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma nedeni ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 5d'de görüldüğü üzere namaz kılma nedenini oluşturan dini niyet saflaştıkça namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyi üzerindeki etkisi de artacaktır. Samimi ve içsel dindarlık bilincini ifade eden “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile namaz kıldıklarını belirten öğrencilerin %69,2'sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %26,7 sinin düzeyleri orta, sadece %4,1'inin karakter gelişim düzeyleri

düşüktür. Bu oranlar bize, “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile namaz kılanların karakter gelişimlerinin olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir.

Yine tabloda da görüldüğü gibi düzenli ve disiplinli bir namazın bireye kazandırdığı, Allah’a karşı duyduğu sorumluluk duygusunun bir sonucu olarak “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin de %59,3’ünün yüksek karakter gelişim düzeyinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Buna karşılık öğrencilerin sadece %33,6’sı orta, %7,1’i düşük seviyede yoğunlaşmaktadırlar. Bu oranlar da bize, Allah’a kulluk görevini yerine getirme arzusu nedeniyle namaz kılanların karakter gelişimlerinin olumlu yöne etkilendiğini göstermektedir.

Bununla beraber tabloda, fonksiyonel veya dış güdümlü dindarlık anlayışının en önemli örneklerini teşkil eden “cennet arzusu-cehennem korkusu”, “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” ve “aile-çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin karakter gelişim düzeylerinin orta ve düşük seviyede yoğunlaştıkları da görülmektedir. Mesela “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %53,6’sının orta karakter gelişim düzeyinde yoğunlaşmalarına karşılık, “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin de %45,5’inin de orta karakter gelişim düzeyinde yoğunlaştıkları görülmüştür. En önemli sonuç ise “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %50’sinin düşük karakter gelişim düzeyinde bulunmuş olmalarıdır.

Bütün bu sonuçlar bize namaz ibadetindeki niyet saflığının karakter gelişimini olumlu yönde etkilemesi noktasındaki önemini ortaya koymaktadır.

5. Dua ve Sureleri Anlamanın Namaza Etkisi ile Karakter Gelişim Düzeyi

Namaz Bilincinin Namaza Etkisi	Karakter Gelişim Düzeyi						
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam
Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılıyorum.	32	6,7	157	33,0	287	60,3	476
Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı noktasında kararsızım.			7	46,7	8	53,3	15
Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılmıyorum.					3	100	3
Toplam							494
$\chi^2=3,937$		sd=4		p=0,415			

Tablo 5e’de de görüldüğü üzere, “dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatine sahip” öğrencilerin %60,3’ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %33’ünün karakter gelişim düzeyleri orta, %6,7’sinin karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

“Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı noktasında kararsız olan” öğrencilerin %53,3’ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %46,7’sinin karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenci yoktur.

“Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşımayan ” öğrenci sayısı 3 kişi olup, bunların karakter gelişim düzeyi yüksek görünmektedir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi orta ve düşük seviyede olan öğrenci yoktur.

Namaz bilincinin namaza etkisi ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz bilincinin namaza etkisi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5e’den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 3,937’dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 4 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 9,488’dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden küçük olduğu için namaz bilincinin namaza etkisi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir

ilişkinin olmadığı hipotezi kabul edileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyinin daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı beklentisi ve kanaati , daha bilinçli bir namaz kılmak için yetmemektedir. Karakter gelişiminin olumlu yönde etkilenebilmesi için kişinin kendisinin namazı anlama, uygulama ve kendini vermesi ile gerçekleşen bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz kılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

6. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi

Tablo 5f		Dua ve Sureleri Anlama Düzeyinin Karakter Gelişim Düzeyi Üzerine Etkileri					
Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	Karakter Gelişim Düzeyi						
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam
Namazda okuduğum dua ve surelerin anlamlarını tamamen anlıyorum.			14	29,2	34	70,8	48
Namazda okuduğum dua ve surelerini anlamlarını kısmen anlıyorum.	19	5,6	102	29,9	220	64,5	341
Namazda okuduğum dua ve surelerin anlamlarını hiç anlamıyorum	13	12,5	48	46,2	43	41,3	104
Toplam	32		164		297		500
$\chi^2=24,025$		sd=4		p=0,000			

Tablo 5f'de de görüldüğü üzere “namazda okuduğum dua ve surelerin anlamlarını tamamen anlıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %70,8’inin karakter gelişim düzeyleri yüksek %29,2’sinin karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenci yoktur.

“Namazda okuduğum dua ve surelerin anlamlarını kısmen anlıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %64,5’unun karakter gelişim düzeyleri yüksek, %29,9’unun orta, %5,6’sının düşüktür.

“Namazda okuduğum dua ve surelerin anlamlarını hiç anlamıyorum” diye ifade de bulunan öğrencilerin %41,3’ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %46,2’sinin karakter gelişim düzeyleri orta, %12,5’unun karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

Dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5f'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 24,025'tir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 4 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 9,488'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Demek ki namaz bilinç düzeyi arttıkça karakter gelişim düzeyi de olumlu yönde gelişmektedir. Bu nedenle namaz bilincini artırmanın önemini kavramak yetmemektedir. Esas olan namazdaki sözlü ya da sözsüz(sembolik) ritüellerin anlamlarını iyi kavrayıp, bunların gereği olan psikolojik durumu yaşamaya çalışmaktır. Böylece bilinç kalitesi artan bir namaz, bireyi olumlu yönde gelişen bir karakter düzeyine taşıyacaktır.

7. Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi

Tablo 5g		Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi Değişkeninin Karakter Gelişimi Üzerine Etkileri					
Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi	Karakter Gelişim Düzeyi						
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam
Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi	4	3,1	35	26,7	92	70,2	131
Huzur ve mutluluk	14	7	66	33,0	120	60,0	200
Coşku ve yücelme hissi	2	20	6	60,0	2	20,0	10
Günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği	10	7,8	51	39,5	68	52,7	129
İlahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi	2	8,7	6	26,1	15	65,2	23
Toplam	32		164		297		493
$\chi^2=17,653$		sd=8		p=0,024			

Tablo 5g'de de incelendiği üzere, namaz kılma esnasında "Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi" tecrübe eden öğrencilerin %70,2'sinin karakter gelişim düzeyi yüksek, %26,7'sinin karakter gelişim düzeyi ortadır. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %3,1'dir.

Namaz kılma esnasında "huzur ve mutluluk" hisseden öğrencilerin %60'ının karakter gelişim düzeyi yüksek, %33'ünün karakter gelişim düzeyi orta, %7'sinin karakter gelişim düzeyi düşüktür.

Namaz kılma esnasında “coşku ve yücelme hissi” tecrübe eden öğrencilerin %20’sinin karakter gelişim düzeyi yüksek, %60’ının karakter gelişim düzeyi orta, %20’sinin karakter gelişim düzeyi düşüktür.

Namaz kılma esnasında “günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği” hisseden öğrencilerin %52,7’sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %39,5’unun karakter gelişim düzeyleri orta, %7,8’inin karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

Namaz kılma esnasında “İlahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi” tecrübe eden öğrencilerin %65,2’sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %26,1’inin karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrenci sayısı sadece %8,7’dir.

Namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 5g’den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 17,653’tür. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507’dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi karakter gelişim düzeyini geliştirici olup onu olumlu yönde etkileyebilmektedir. Namazda hissedilen duygu düzeyi olumlu yönde geliştikçe karakter düzeyi de bu durumdan olumlu yönde etkilenebilmektedir.

8. Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi ile Karakter Gelişim Düzeyi

Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi	Karakter Gelişim Düzeyi						
	Düşük	%	Orta	%	Yüksek	%	Toplam
Ruhsal doygunluk ve tatmin	3	4,8	14	22,6	45	72,6	62
Dua ve şükürüne karşılık verildiği hissi	3	9,4	7	21,9	22	68,8	32
Manevi huzur ve mutluluk	10	5,6	58	32,6	110	61,8	178
Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı	14	7,4	75	39,7	100	52,9	189
Görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü	2	6,1	10	30,3	21	63,6	33
Toplam	32		164		298		494
$\chi^2=11,212$		sd=4		p=0,028			

Tablo 5h'da da görüldüğü üzere, namaz kılma sonrasında “ruhsal doygunluk ve tatmin” hisseden öğrencilerin %72,6'sının karakter gelişim düzeyleri yüksek, %22,6'sının karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı, %4,8'dir.

Namaz kılma sonrasında “dua ve şükürüne karşılık verildiğini” hisseden öğrencilerin %68,8'inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %21,9'unun karakter gelişim düzeyleri orta düzeydedir. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı, %9,4'tür.

Namaz kılma sonrasında “manevi huzur ve mutluluk” hisseden öğrencilerin %61,8'inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %32,6'sının karakter gelişim düzeyleri orta, %5,6'sının karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

Namaz kılma sonrasında “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığını” hisseden öğrencilerin %52,9'unun karakter gelişim düzeyleri yüksek, %39,7'sinin karakter gelişim düzeyleri orta, %7,4'ünün karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

Namaz kılma sonrasında “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin %63,6'sının karakter gelişim düzeyleri yüksek, %30,3'ünün karakter gelişim düzeyi orta, %6,1'inin karakter gelişim düzeyleri düşüktür.

Namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

Tablo 6a'da da görüldüğü üzere “inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıklarını” ifade eden öğrencilerin %87,5’u namazlarını düzenli kılarken, %9,1’i namazlarını ara sıra kılmaktadırlar. Bu kategoride sadece Cuma kılanların oranı %1,9 iken sadece bayram namazını kılanların oranı %5’tir. Bu kategoride bulunanların %1’i namazlarını hiç kılmadıklarını ifade etmişlerdir.

“İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %32,9’u namazlarını düzenli, %41,4’ü namazlarını arasıra kılmaktadır. Bu kategorideki öğrencilerin %12,5’inin sadece Cuma namazını, %1,8’inin sadece bayram namazını kıldıkları görülmektedir. Bu kategoride hiç kılmayanlar %11,4’lük bir öğrenci grubunu teşkil etmektedirler.

“Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifadede bulunan öğrencilerin sadece %9,1’i düzenli, yine sadece %9,1’i arasıra namaz kılmaktadır. Bu kategorideki öğrencilerin %18,2’si sadece cuma namazı kılarken, %63,6’sı hiç namaz kılmamaktadırlar.

“Dine ilgim yok” diye ifadede bulunan 1 kişinin “hiç namaz kılmaması da dindarlık düzeyinin namaz kılma sıklığı ile doğrudan ve çok anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir.

Dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6a’dan elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 203,336’dır. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 12 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 21,026’dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi arttıkça namaz kılma sıklığı da olumlu yönde artmaktadır. Bulgulara göre dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı arasında çok anlamlı ve kuvvetli bir ilişki tespit edilmiştir.

2. Dindarlık Düzeyi ile Namaz Kılma Nedeni

Tablo 6b		Dindarlık Düzeyi Değişkenin Namaz Kılma Nedeni Üzerine Etkileri									
Dindarlık Düzeyi	Namaz Kılma Sıklığı										
	Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma	%	Allah'a kulluk görevini yerine getirme	%	Cennet arzusu-cehennem korkusu	%	Psikolojik rahatlama arzusu	%	Aile ve çevre baskısı	%	Toplam
İnançlı bir kişiyim ve ibadetlerimi yerine getirmeye çalışıyorum.	64	30,9	135	65,2	7	3,4			1	5	207
İnançlı bir kişiyim fakat ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum.	80	29,9	157	58,6	21	7,8	8	3	2	7	268
Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var.	2	22,2	3	33,3			3	33,3	1	11,1	9
Toplam	146		295		28		11		4		484
		$\chi^2=62,105$		sd=8		p=0,00					

Tablo 6b'de de görüldüğü üzere “inançlı bir kişiyim ve ibadetlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %30,9'u “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile; öğrencilerin %65,2'si “Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile; öğrencilerin %3,4'ü “cennet arzusu ve cehennem korkusu” ile, öğrencilerin %5'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler.

“İnançlı bir kişiyim fakat ibadetlerimi yerine getiremiyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %29,9'u “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile; öğrencilerin %58,6'sı “Allah'a kulluk görevini yerine getirme düşüncesi” ile; öğrencilerin %7,8'i “cennet arzusu-cehennem korkusu” ile; öğrencilerin %3'ü “psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle; öğrencilerin %7'si “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler.

“Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var.” diye ifade bulunan öğrencilerin %22,2'si “Allah'ın sevgi ve yakınlığını, kazanma” düşüncesi ile; öğrencilerin %33,3'ü “Allah'a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile; öğrencilerin yine %33,3'ü “psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle; öğrencilerin sadece 11,1'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler.

Dindarlık düzeyi ile namaz kılma nedeni arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dindarlık düzeyi ile namaz kılma nedeni (niyet) arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6b'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 62,105'tir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dindarlık düzeyi ile namaz kılma nedeni arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi arttıkça kulluk ve niyet bilinci de aynı oranda gelişecektir. Bulgulara göre, dini inançlara ve ibadetlere samimi niyetlerle bağlı olan bireylerin Allah'a ve insanlara karşı da samimiyet, sevgi ve saygı hisleri gelişecektir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe niyetteki samimiyet artmaktadır. Yani dindarlık düzeyi yükseldikçe "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma" ve "kulluk görevini yerine getirme arzusu" içerisinde ibadet etme bilinci de yükselmektedir. Öte yandan dindarlık düzeyi yükseldikçe fonksiyonel ve dış güdümlü dindarlık anlayışının ifadesi olan "cennet arzusu-cehennem korkusu", "yalnızca psikolojik rahatlama" ve "aile-çevre baskısı" nedeniyle ibadet etme eğiliminin düştüğü görülmektedir.

3. Dindarlık Düzeyi ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi

Tablo 6c		Dindarlık Düzeyi Değişkeninin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Üzerine Etkileri					
Dindarlık Düzeyi	Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi						
	Tamamen anlayanlar	%	Kısmen anlayanlar	%	Hiç anlamayanlar	%	Toplam
İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum	31	14,9	151	72,6	26	12,5	208
İnancım var fakat ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum	16	5,8	186	67,9	72	26,3	274
Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var	1	9,1	4	36,4	6	54,5	11
Toplam	48		341		104		493
$\chi^2=28,720$		sd=4		p=0,000			

Tablo 6c'de de görüldüğü üzere “inançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %14,9'u namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını; bu kategoriye mensup öğrencilerin %72,6'sı namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını; öğrencilerin %12,5'i namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmektedir.

“İnancım var fakat ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin %5,8'i namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını, bu kategoriye mensup öğrencilerin %67,9'u namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını, öğrencilerin %26,3'ü namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

“Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifadede bulunan öğrencilerin %9,1'i namazda okuduğu dua ve sureleri tamamen anladığı ifade ederken öğrencilerin %36,4'ü namazda okuduğu dua ve sureleri kısmen anladıklarını ifade etmektedirler. Bu kategoriye mensup öğrencilerin %54,5'i namazda okuduğu dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

Dindarlık düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dindarlık düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6c'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 28,720'dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 4 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 9,488'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dindarlık düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi geliştikçe namaz bilinç düzeyini belirleyen dua ve sureleri anlama derecesi de olumlu yönde gelişmektedir. Demek ki dine ve ibadetlere hassasiyetle bağlanan kişiler, namaz bilinçlerinin daha iyi bir duruma gelmesi için dua ve sureleri anlamaları noktasında hassasiyet içerisinde bulunmaktadırlar. Yani bu özelliklere sahip kişilerde, dindarlık düzeyi yükseldikçe dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyinde de yükselme eğilimi görülmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, duygu ve bilinç düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin karakteri olumlu yönde etkileyebileceği belirlenmişti. Bulgularımıza göre yüksek bir karakteri oluşturacak namaz ibadetinin temeli dindarlık anlayışının sağlamlığına ve yüksek düzeyde oluşuna bağlıdır.

4. Fakülte Dağılımları ile Namaz Kılma Sıklığı

Fakülte Dağılımları	Namaz Kılma Sıklığı										
	Düzenli	%	Arasıra	%	Sadece Cuma	%	Sadece bayram	%	Hiç kılmıyorum	%	Toplam
Eğitim Fakültesi	46	46	41	41	3	3			10	10	100
İlahiyat Fakültesi	93	93	5	5	2	2					100
Hukuk Fakültesi	42	42	32	32	10	10	1	1	15	15	100
Tıp Fakültesi	48	48	30	30	10	10	3	3	9	9	100
Mühendislik Fakültesi	46	46	28	28	16	16	2	2	8	8	100
Toplam	275		136		41		6		42		500
		$\chi^2=95,257$			sd=16			p=0,000			

Tablo 6d'de de görüldüğü üzere, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin %46'sı "düzenli", %41'i "arasıra", %3'ü "sadece Cuma namazını" kıldıklarını ifade etmektedirler. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin sadece %10'u "hiç kılmadıklarını" belirtmişlerdir.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %93'ü "düzenli", %5'i "arasıra", %2'si "sadece Cuma namazını" kıldıklarını ifade etmektedirler. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden hiç kılmadıklarını ifade eden öğrenci yoktur.

Hukuk Fakültesi öğrencilerinin %42'si "düzenli", %32'si "arasıra", %10'u "sadece Cuma", %1'i sadece "bayram namazı" kıldıklarını ifade etmişlerdir. Hukuk fakültesi öğrencilerinin %15'i "hiç kılmadıklarını" ifade etmişlerdir.

Tıp Fakültesi öğrencilerinin %48'si "düzenli", %30'u "arasıra", %10'u "sadece Cuma", %3 "sadece bayram namazını" kıldıklarını ifade etmişlerdir. Tıp fakültesi öğrencilerinin %9'u "hiç kılmadıklarını" ifade etmişlerdir.

Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin %46'sı "düzenli", %28'si "arasıra", %16'sı "sadece Cuma", %2'si "sadece bayram namazını" kıldıklarını belirtmişlerdir. Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin sadece %8'i "hiç kılmadıklarını" ifade etmişlerdir.

Fakülte değişkeni ile namaz kılma sıklığı arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Fakülte değişkeni ile namaz kılma sıklığı arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 95,257'dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296'dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için fakülte değişkeni ile namaz kılma sıklığı arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre fakülte dağılımına göre namaz kılma sıklığında farklılaşmalar görülmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde namaz kılma sıklığı yüksek düzeyde (%98-düzenli ve arasıra toplam oranı) olmaktadır. İlahiyat Fakültesi'nde dini bir eğitim alan öğrencilerin ibadet bilinçlerinin ve namaz kılma sıklıklarının da yüksek olması doğaldır. Konya Eğitim Fakültesi'nin (%87 düzenli ve arasıra toplam oranı), İlahiyat Fakültesi ile etkileşim halinde olması nedeniyle namaz kılma oranlarının yüksek düzeyde oldukları görülmüştür. Tıp ve Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma sıklıklarının birbirine yakın oldukları görülmektedir. Daha sorgulayıcı bir zihin yapısına sahip Hukuk Fakültesi'nin ise namaz kılma oranları biraz daha düşüktür.

5. Mezun Olunan Lise Dağılımları ile Namaza Başlama Zamanı

Mezun Olunan Lise	Namaza Başlama Zamanı										
	Çocukluğundan beri namaz kılanlar	%	On yıldır namaz kılanlar	%	Beş yıldır namaz kılanlar	%	Üç yıldır namaz kılanlar	%	Bir yıldan az bir süredir	%	Toplam
Anadolu-Fen Lisesi	48	41,0	22	18,8	21	17,9	14	12,0	12	10,3	117
İmam-Hatip Lisesi	49	41,9	29	24,8	29	24,8	6	5,1	4	3,4	117
Meslek Lisesi	8	18,6	7	16,3	14	32,6	9	20,9	5	11,6	43
Normal Lise	46	27,4	32	19,0	49	29,2	19	11,3	22	13,1	168
Özel Lise	2	14,3	5	35,7	2	14,3	4	28,6	1	7,1	14
Toplam	153		95		115		52		44		459
$\chi^2=37,473$ sd=16 p=0,002											

Tablo 6e'de de görüldüğü üzere Anadolu-Fen Lisesi mezunlarının %41'i "çocukluğundan beri", %18,8'i "son on yıldır", %17,9'u "son beş yıldır", %12'si "son üç yıldır", %10,3'ü "bir yıldan daha az bir süredir" namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

İmam-Hatip Lisesi mezunlarının %41,9'u "çocukluğundan beri", %24,8'i "son on yıldır", %24,8 "son beş yıldır", %5,1'i "son üç yıldır", %3,4'ü "bir yıldan daha az bir süredir" namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

Meslek Lisesi mezunlarının %18,6'sı "çocukluğundan beri", %16,3'ü "son on yıldır", %32,6'sı "son beş yıldır", %20,9'u "son üç yıldır", %11,6'sı "bir yıldan daha az bir süredir" namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

Normal Lise mezunlarının %27,4 ü "çocukluğundan beri", %19'u "son on yıldır", %29,2'si "son beş yıldır", %11,3'ü "son üç yıldır", %13,1'i "bir yıldan daha az bir süredir" namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

Özel Lise mezunlarının %14,3'ü "çocukluğundan beri", %35,7'i "son on yıldır", %14,3'ü "son beş yıldır", %28,6'sı "son üç yıldır", %7,1'i ise "bir yıldan daha az bir süredir" namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

Mezun olunan lise değişkeni ile namaza başlama zamanı değişkeni arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Mezun olunan lise ile namaza başlama zamanı arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6e'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 37,473'tür. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296'dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için mezun olunan lise ile namaza başlama zamanı arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre İmam-Hatip Lisesi'nde dini bir eğitim alan ve namaz kılmaya alıştırılan öğrencilerin ibadet bilinçlerinin daha yüksek ayrıca namaza başlama zamanının daha erken olması doğal bir sonuçtur. Aynı zamanda aile çevresinde de dini bir eğitim alan bazıları da kırsal kesimde dini ve geleneksel kurallar ile yetiştirilen imam-hatip liseleri ile beraber normal lise ve meslek liselerinde namaza başlama yaşları daha erkendir.

6. Namaz Kılma Sıklığı ile Namaz Kılma Nedeni

Tablo 6f		Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Namaz Kılma Nedeni Üzerine Etkileri									
Namaz Kılma Sıklığı	Namaz Kılma Nedeni										
	Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma	%	Allah'a kulluk görevini yerine getirme	%	Cennet arzusu-cehennem korkusu	%	Psikolojik rahatlama	%	Aile ve çevre baskısı	%	Toplam
Düzenli	90	32,7	170	61,8	12	4,4	1	0,4	2	0,7	275
Arasıra	34	25,0	87	64,0	11	8,1	3	2,2	1	0,7	136
Sadece Cuma	9	22,0	25	61,0	2	4,9	5	1,2			41
Sadece bayram	2	33,3	3	50,0	1	16,7					6
Hiç kılmayanlar	11	42,3	10	38,5	2	7,7	2	7,7	1	3,8	26
Toplam		146		295		28		11		4	484
		$\chi^2=39,153$		sd=16		p=0,001					

Tablo 6f'de görüldüğü üzere “düzenli namaz kılan öğrencilerin”,%32,7’si “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” niyeti ile; öğrencilerin %61,8’i “Allah’a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile, %4,4’ü “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle, %0,4’ü “psikolojik rahatlama” nedeniyle; %0,7’si “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

“Arasıra namaz kılan öğrencilerin” %25’i “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile; %64’ü “Allah’a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile; %8,1’i “cennet arzusu cehennem korkusu” nedeniyle, %2,2’si “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle, %0,7’si “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

“Sadece Cuma namazını kılan öğrencilerin” %22’si “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile, %61’i “Allah’a kulluk görevini yerine getirmesi” arzusu ile, %4,9’u “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle, %1,2’si “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler.

“Sadece bayram namazını kılan öğrencilerin” %33,3’ü, “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile, %50’si “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile, %16,7’si “cennet arzusu ve ceheennem korkusu” nedeniyle namaz kıldıklarını

ifade etmişlerdir. Bu kategoride, “psikolojik rahatlama” ve “aile-çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden hiçbir öğrenci bulunmamaktadır.

“Hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %42,3’ü eğer kılmış olsalardı “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma arzusu” ile; %38,5’i “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle, %7,7’si “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle, %7,7’si “psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle, sadece %3,8’i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılacaklarını ifade etmişlerdir.

Namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedeni arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedeni (niyet) arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6’den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 39,153’tür. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296’dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedeni arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namaz kılma sıklığı ile namazdaki niyet bilinci arasında çok anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Namaz kılma sıklığı yükseldikçe niyetteki samimiyet de olumlu yönde gelişebilmektedir. Düzenli disiplinli kılınan bir namaz, bireyi niyet bilinci yüksek, samimi niyet ile kılınan bir namaz anlayışına taşıyacaktır. Aynı şekilde samimi ve saf bir niyetle namaz kılanlar, bunu sürekli olarak uygulamaya yönelme eğilimi taşımaktadırlar.

7. Namaz Kılma Sıklığı ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi

Namaz Kılma Sıklığı	Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi						Toplam
	Tamamen anlayanlar	%	Kısmen anlayanlar	%	Hiç anlamayanlar	%	
Düzenli	38	13,8	203	73,8	34	12,4	275
Arasıra	5	3,7	101	74,3	30	22,1	136
Sadece Cuma	4	9,8	23	56,1	14	34,1	41
Sadece bayram			1	16,7	5	83,3	6
Hiç kılmayanlar	1	2,9	13	37,1	21	60,0	35
Toplam	48		341		104		493
$\chi^2=71,524$		sd=8		p=0,000			

Tablo 6g’de de görüldüğü üzere, “düzenli namaz kılan öğrencilerin” %13,8’i “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını”, %73,8’i “kısmen anladıklarını”, %12,4’ü “hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir.

“Arasıra namaz kılan öğrencilerin” %3,7’si “tamamen anladıklarını”, %74,3’ü “kısmen anladıklarını”, %22,1’i “hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir.

“Sadece Cuma namazı kılan öğrencilerin” %9,8’i “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını”, %56,1’i “kısmen anladıklarını”, %34,1’i “hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir.

“Sadece bayram namazı kılan öğrencilerin” %16,7’si “namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını”, %83,3’ü “hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir. Sadece bayram namazını kılan öğrenciler arasında “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anlayan” hiç kimse yoktur.

“Hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin” %2,9’u “namazda okunan dua ve sureleri tamamen anladıklarını”, %37,1’i “kısmen anladıklarını”, %60’ı “hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir.

Namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6g'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 71,524'dür. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyleri yani namaz bilinç düzeyleri arasında çok anlamlı bir ilişki vardır. Namaz kılma sıklığı yükseldikçe namaz bilinç düzeyinin bir göstergesi olan dua ve sureleri anlama düzeyi de olumlu yönde gelişmektedir.

8. Namaz Kılma Nedeni ile Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi

Tablo 6h		Namaz Kılma Nedeninin Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi Üzerine Etkileri					
Namaz Kılma Nedeni	Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi						
	Tamamen anlayanlar	%	Kısmen anlayanlar	%	Hiç anlamayanlar	%	Toplam
Allan'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi	15	10,3	110	75,3	21	14,4	146
Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu	27	9,2	208	70,5	60	20,3	295
Cennet arzusu-cehennem korkusu nedeniyle	3	10,7	14	50,0	11	39,3	28
Yalnızca psikolojik rahatlama arzusu	2	18,2	2	18,2	7	63,6	11
Aile ve çevre baskısı			3	75,0	1	25,0	4
Toplam	47		37		100		484
		$\chi^2=25,207$		sd=8		p=0,001	

Tablo 6h'da da görüldüğü üzere "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi" ile namaz kılan öğrencilerin %10,3'ü "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını", %75,3'ü "kısmen anladıklarını", %14,4'ü "hiç anlamadıklarını" ifade etmektedirler.

"Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %9,2'si "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını", %70,5 "kısmen anladıklarını", %20,3'ü "hiç anlamadıklarını" ifade etmişlerdir.

"Cennet arzusu-cehennem korkusu" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %10,7'si "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını", %50'si "kısmen anladıklarını", %39,3'ü "hiç anlamadıklarını" ifade etmişlerdir.

"Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %18,2'si "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını", %18,2'si "kısmen anladıklarını", %63,6'sı ise "hiç anlamadıklarını" ifade etmektedirler.

"Aile ve çevre baskısı" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin sadece %75'i, "namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını", %25'i ise "namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını" ifade etmişlerdir. Bu kategoride,

namazda okuduklarını tamamen anladığını ifade eden hiçbir öğrenci yoktur. Bu nedenle niyet bilinci düştükçe namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyi olan namaz bilinç düzeyi de düşmektedir.

Namaz kılma nedeni ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma nedeni (niyet) ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6h'dan elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 25,207'dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma nedeni ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namazdaki niyet bilinci olan namaz kılma nedenindeki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz bilinç düzeyinin göstergesi olan namazdaki dua ve sureleri anlama düzeyi de artmaktadır. Demek ki niyetin samimiyet derecesi bireyi daha bilinçli bir namaz kılmaya götürmektedir.

9. Namaz Kılma Nedeni ile Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi

Namaz Kılma Nedeni	Namaz Kılma Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi										
	Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi	%	Huzur ve mutluluk	%	Coşku ve yücelme	%	Günahlardan duyulan üzüntü	%	Korku ve ürperme	%	Toplam
Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi	55	37,7	56	38,4	4	2,7	28	19,2	3	2,1	146
Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu	67	22,7	125	42,4	4	1,4	82	27,8	17	5,8	295
Cennet arzusu - cehennem korkusu	3	10,7	10	35,7	1	3,6	14	50,0			28
Yalnızca psikolojik rahatlama arzusu	3	27,3	5	45,5	1	9,1	1	9,1	1	9,1	11
Aile ve çevre baskısı	1	25,0	1	25,0			1	25	1	25,0	4
Toplam	129		197		10	126			22		484
$\chi^2=34,785$		sd=16				p=0,004					

Tablo 6i'de de görüldüğü üzere "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %37,7'si "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi", %38,4'ü "huzur ve mutluluk", %2,7'si "coşku ve yücelme", %19,2'si "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği", %2,1'i "ilahi huzurdan bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" hissettiklerini belirtmişlerdir.

"Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %22,7'si "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi", %42,4'ü "huzur ve mutluluk", %1,4'ü "coşku ve yücelme", %27,8'i "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği", %5,8'i "ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" hissettiklerini belirtmişlerdir.

"Cennet arzusu-cehennem korkusu" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %10,7'si "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme", %35,7'si "huzur ve mutluluk", %3,6'sı "coşku ve yücelme", %50,si "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği" hissettiklerini belirtmişlerdir.

“Yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %27,3’ü “yüce bir varlık birlik ve bütünleşme” hissi, %45,5’ü “huzur ve mutluluk”, %9,1’i coşku ve yücelme, %9,1’i günahlardan duyulan üzüntü ve bundan arınma isteği, %9,1’i “ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme” hissettiklerini belirtmişlerdir.

“Aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %25’i “yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme”, %25’i “huzur ve mutluluk”, %25’i “günahlardan duyulan üzüntü ve bundan arınma isteği”, %25’i “ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme” hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Namaz kılma nedeni ile namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma nedeni (niyet) ile namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo. 6i’den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 34,785’tir. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296’dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma nedeni ile namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre niyet bilincindeki samimiyet derecesi yükseldikçe, namaz kılma esnasındaki duygu düzeyi de yükselmektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz, hem niyet bilincindeki samimiyet derecesini hem de bunun neticesi olarak karakter gelişim düzeyini de olumlu yönde etkileyebilmektedir.

10. Namaz Kılma Nedeni ile Namaz Kılma Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi

Namaz Kılma Nedeni	Namaz Kılma Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi										
	Ruhsal doygunluk ve tatmin	%	Dua ve şükre karşılık bulma	%	Manevi huzur ve mutluluk	%	Allah'a karşı kulluk imturluğu	%	Görevi yapamamadan kaynaklanan üzüntü	%	Toplam
Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi	22	15,1	17	11,6	58	39,7	39	26,7	10	6,8	146
Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu	32	10,8	14	4,7	100	33,9	130	44,1	19	6,4	295
Cennet arzusu – cehennem korkusu	2	7,1	1	3,6	12	42,9	13	46,4			28
Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu	4	36,4			2	18,2	3	27,3	2	18,2	11
Aile ve çevre baskısı	1	25,0			1	25,0	1	25	1	25,0	4
Toplam	61		32		173		186		484		
$\chi^2=33,251$ $sd=16$ $p=0,007$											

Tablo 6k'da da görüldüğü üzere, "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %15,1'i "ruhsal doygunluk ve tatmin", %11,6'sı "dua ve şükre karşılık bulma" hissi, %39,7'si "manevi huzur ve mutluluk", %26,7'si "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı", %6,8'i "görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü" duyduklarını ifade etmişlerdir.

"Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %10,8'i "ruhsal doygunluk ve tatmin", %4,7'si "dua ve şükre karşılık verildiği" hissi, %33,9'u "manevi huzur ve mutluluk", %44,1'i "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı", %6,4'ü "görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü" duyduklarını ifade etmişlerdir.

“Cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %7,1’i “ruhsal doyum ve tatmin”, %3,6’sı “dua ve şükre karşılık verildiği” hissi, %42,9’u “manevi huzur ve mutluluk”, %46,4’ü “Allah’a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığını” hissettiklerini ifade etmişlerdir.

“Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin, %36,4’ü “ruhsal doyum ve tatmin”, %18,2’si “manevi huzur ve mutluluk”, %27,3’ü “Allah’a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %18,2’si “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” duyduklarını ifade etmişlerdir.

“Aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %25’i “ruhsal doyum ve tatmin”, %25’i “manevi huzur ve mutluluk”, %25’i “Allah’a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %25’i “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” duyduklarını ifade etmişlerdir.

Namaz kılma nedeni ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma nedeni (niyet) ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6k’dan elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 33,251’dir. %95 güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296’dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma nedeni ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre niyet bilincindeki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz kılma sonrasındaki duygu düzeyi de yükselmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi namaz kılma esnasındaki, bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz kadar namaz sonrasındaki duygu düzeyi yüksek bir namaz da, hem niyet bilincindeki samimiyet derecesine hem de karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir.

11. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Dua ve Sureleri Anlamanın Namaza Etkisi

Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	Dua ve Sureleri Anlamanın Namaza Etkisi						
	Katılıyorum	%	Kararsızım	%	Katılmıyorum	%	Toplam
Tamamen anlayanlar	47	97,9	1	2,1			48
Kısmen anlayanlar	333	97,7	6	1,8	2	0,6	341
Hiç anlamayanlar	95	91,3	8	7,7	1	1	104
Toplam	475		15		3		493
$\chi^2=10,231$		sd=4		p=0,037			

Tablo 61’de de görüldüğü üzere “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %97,9’u namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatine sahipken; öğrencilerin %2,1’i bu konuda kararsız görünmektedirler. Namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin hiçbiri, namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı konusunda “katılmıyorum” cevabını vermemişlerdir.

“Namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %97,7’si namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşıyorken ; bu öğrencilerin %1,8’i bu konuda kararsız kalmışlardır. Bu kategoride bulunan öğrencilerden sadece %0,6’sı namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı konusunda “katılmıyorum” cevabını vermişlerdir.

“Namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin” %91,3’ü namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşıyorken; bu kategorideki öğrencilerin %7,7’si bu konuda kararsız kalmışlardır. Bu kategoride bulunan öğrencilerin sadece %1’i namazda

okudukları dua ve sureleri anlamının daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı konusunda “katılmıyorum” cevabını vermişlerdir.

Dua ve sureleri anlama düzeyi ile dua ve sureleri anlamının namaza etkisi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dua ve sureleri anlama düzeyi ile dua ve sureleri anlamının namaza etkisi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 61'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 10,231'dir. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 4 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 9,488'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dua ve sureleri anlama düzeyi ile dua ve sureleri anlamının namaza etkisi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namazdaki dua ve sureleri anlama düzeyi arttıkça daha bilinçli namaz kılma isteği de olumlu yönde gelişmektedir. Nitekim tabloda da görüldüğü üzere dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe, daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına inandığımız dua ve surelerin anlamlarını anlamaya yönelik bilinç ve istek düzeyi de yükselmektedir. Zaten namazda okuduklarını tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin tamamına yakını, (%97,9) namazda okudukları dua ve sureleri anlamının daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Sonuç itibarıyla dua ve sureleri anlama düzeyini oluşturan namaz bilinç düzeyi yükseldikçe, namazdaki dua ve sureleri anlamının daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağını düşünenlerin sayısı ve oranı da artmaktadır.

12. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Namaz Kılma Nedeni

Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	Namaz Kılma Nedeni										
	Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma	%	Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme	%	Cennet arzusu-cehennem korkusu	%	Psikolojik olarak rahatlama arzusu	%	Aile ve çevre baskısı	%	Toplam
Tamamen anlayanlar	15	31,9	27	57,4	3	6,4	2	4,3			47
Kısmen anlayanlar	110	32,6	208	61,7	14	4,2	2	0,6	3	9	337
Hiç anlamayanlar	21	21,0	60	60,0	11	11	7	7	1	1	100
Toplam	146		295		28		11		4		484
		$\chi^2=25,207$		sd=8		p=0,001					

Tablo 6m'de de görüldüğü üzere “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %31,9'u “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile; %57,4'ü “Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle; %6,4'ü “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle; %4,3'ü ise “psikolojik olarak rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kılmaktadırlar. Bu kategoride, “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılan herhangi bir öğrenci bulunmamaktadır.

“Namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %32,6'sı “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma arzusu” nedeniyle; %61,7'si “Allah'a karşı olan kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle; %4,2'si “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle, %0,6'sı “psikolojik rahatlama arzusu” ile; %9'u ise “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

“Namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %21'i “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” nedeniyle; %60'ı “Allah'a kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle; %11'i “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle, %7'si “psikolojik rahatlama” nedeniyle; %1'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler.

Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedeni arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedeni (niyet) arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6m'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 25,207'dir. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedeni arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Buna göre namaz kılma bilinç düzeyi olan namazda okunan dua ve sureleri anlama derecesi yükseldikçe, namaz kılma nedeni de olumlu yönde gelişme göstermektedir. Namaz kılan insan, Yüce Yaratıcı'ya samimiyet noktasına en çok namazdaki bilinç düzeyi yükseldikçe yaklaşabilecektir. Namaz bilinci yükseltilmeden samimiyet ve sevgi merkezli bir Allah inancı ve ibadet anlayışının yakalanması mümkün olmayacaktır.

13. Namazda Hissedilen Duygu Düzeyi ile Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi

Namazda Hissedilen Duygu Düzeyi	Namaz Sonrasında Hissedilen Duygu Düzeyi										
	Ruhsal doygunluk ve tatmin	%	Dua ve şükre karşılık bulma	%	Manevi huzur ve mutluluk	%	Allah'a karşı kulluk mutluluğu	%	Görevi yapamamadan kaynaklanan üzüntü	%	Toplam
Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme	33	25,2	15	11,5	44	33,6	36	27,5	3	2,3	131
Huzur ve mutluluk	18	9	11	5,5	91	45,5	71	35,5	9	4,5	200
Coşku ve yücelme hissi			2	20,0	5	50,0	2	20,0	1	10,0	10
Günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği	9	7	4	3,1	33	25,6	67	51,9	16	12,4	129
Yüce bir varlık huzurunda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi	2	8,7			5	21,7	13	56,5	3	13,0	23
Toplam	62		32		178		189		32		493
	$\chi^2=73,113$		sd=16		p=0,000						

Tablo 6n'de de görüldüğü üzere, namaz esnasında “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, %25,2'si namaz sonrasında “ruhsal doyumluk ve tatmin”, %11,5'i “dua ve şükre karşılık bulma”, %33,6'sı “manevi huzur ve mutluluk”, %27,5'i “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %2,3'u ise “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan üzüntü” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Namaz esnasında “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, %9'u namaz sonrasında “ruhsal doyumluk ve tatmin”, %5,5'i “dua ve şükre karşılık bulma”, %45,5'i “manevi huzur ve mutluluk”, %35,5'i “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %4,5'i “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan üzüntü” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Namaz esnasında “coşku ve yücelme” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, %20'si namaz sonrasında “dua ve şükre karşılık bulma”, %50'si manevi huzur ve mutluluk”, %20'si “Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %10'u “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Namaz esnasında “günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, %7'si namaz sonrasında “ruhsal doyumluk ve tatmin”, %3,1'i “dua ve şükre karşılık bulma”, %25,6'sı “manevi huzur ve mutluluk”, %51,9'u “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %12,4'ü “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Namaz esnasında “yüce bir varlık huzurunda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, %8,7'si namaz sonrasında “ruhsal doyumluk ve tatmin”, %21,7'si “manevi huzur ve mutluluk”, %56,5'i “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı”, %13'ü “görevini layıkıyla yapamamadan kaynaklanan bir üzüntü” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Namazda hissedilen duygu düzeyi ile namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namazda hissedilen duygu düzeyi ile namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6n'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 73,113'dür. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 16 serbestlik

derecesiyle χ^2 tablo değeri 26,296'dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için namazda hissedilen duygu düzeyi ile namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namaz esnasında hissedilen duygu düzeyinin önem derecesi arttıkça namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyinin de önem derecesi artmaktadır. Namaz kılma esnasında hissedilen duygular, namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyini de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyindeki önem derecesi, namaz sonrasında hissedilen önem derecesini etkilemekle kalmayacaktır. Aynı zamanda namaz esnasında ve sonrasında duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadeti zamanla namaz bilincini de olumlu yönde etkileyip geliştirebilmektedir. Bu durumda daha önce ifade ettiğimiz gibi bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadeti karakter gelişimini de olumlu yönde etkileyip geliştirebilmektedir.

14. Namaz Kılma Sıklığı ile Dindarlık Düzeyi

Tablo 6o		Namaz Kılma Sıklığı Değişkeninin Dindarlık Düzeyi Üzerine Etkileri							
Namaz Kılma Sıklığı	Dindarlık Düzeyi								
	İnançlı bir kişiyim ve ibadetlerimi yerine getirmeye çalışıyorum	%	İnancım var fakat ibadetlerimi yerine getiremiyorum	%	Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var	%	Dine bir ilğim yok	%	Toplam
Düzenli	182	66,2	92	33,5	1	0,4			275
Arasıra	19	14,0	116	85,3	1	0,7			136
Sadece Cuma	4	9,8	35	85,4	2	4,9			41
Sadece bayram	1	16,7	5	83,3					6
Hiç kılmayanlar	2	4,8	32	76,2	7	16,7	1	2,4	42
Toplam	208		280		11		1		500
		$\chi^2=203,336$		sd=12		p=0,000			

Tablo 60'da da görüldüğü üzere, “düzenli olarak namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin”, %66,2'si inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirdiklerini, %33,5'i inançlı bir kişi olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremediklerini, %0,4'ü dini inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kategoride, dine ilgisi olmayan öğrenci yoktur.

“Namazlarını arasıra kıldıklarını ifade eden öğrencilerin”, %14'ü inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirdiklerini, %85,3'ü inançlı bir kişi olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremediklerini, %0,7'si dini inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kategoride, dine ilgisi olmayan öğrenci yoktur.

“Sadece Cuma namazını kıldıklarını ifade eden öğrencilerin”, %9,8'i inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirdiklerini, %85,4'ü inançlı bir kişi olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremediklerini, %4,9'u inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kategoride, dine ilgisi olmayan öğrenci yoktur.

“Sadece bayram namazını kıldıklarını ifade eden öğrencilerin” %16,7'si inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıklarını, %83,3'ü inançlı bir kişi olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremediklerini ifade etmişlerdir. Bu kategoride, dini inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları bulunan ve dine ilgisi olmayan herhangi bir öğrenci bulunmamaktadır.

“Hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin” %4,8'i inançlı bir kişi olup ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıklarını, %76,2'si inançlı bir kişi olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremediklerini, %16,7'si dini inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olduğunu, %2,4'ü dine bir ilgisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Namaz kılma sıklığı ile dindarlık düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Namaz kılma sıklığı ile dindarlık düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 60'dan elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 203,336'dır. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 12 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 21,026'dır. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo

χ^2 değerden büyük olduğu için namaz kılma sıklığı ile dindarlık düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre namaz kılma sıklığı yükseldikçe, dindarlık düzeyi de yükselmektedir. Nitekim “düzenli olarak namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin” %66,2’sinin “inançlı olup, ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıkları” yani en yüksek dindarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık “hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %76,2’sinin “inançlı olup ibadetlerini yerine getiremedikleri” tespit edilmektedir. Bununla beraber hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin, en yüksek oranda ve sayıyla “dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var”(%16,7) şikkında yoğunlaştıkları görülmektedir. Bütün bu sonuçlar namaz kılma sıklığının dindarlık eğilimini çok anlamlı bir düzeyde ve olumlu yönde artırdığını göstermektedir.

15. Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi ile Namaz Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi

Dua ve Sureleri Anlama Düzeyi	Namaz Esnasında Hissedilen Duygu Düzeyi										
	Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme	%	Huzur ve mutluluk	%	Coşku ve yücelme	%	Günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği	%	İlahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme	%	Toplam
Tamamen anlayanlar	20	41,7	17	7,3	1	2,1	8	16,1	2	4,2	48
Kısmen anlayanlar	85	24,9	141	62,3	6	1,8	92	27,0	17	5,0	341
Hiç anlamayanlar	26	25,0	42	30,4	3	2,9	29	27,9	4	3,8	104
Toplam	131		200		10		129		23		493
$\chi^2=24,102$											
$sd=8$											
$p=0,042$											

Tablo 6p’de de görüldüğü üzere “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %41,7’si “yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme”

hissi, %7,3'ü "huzur ve mutluluk", %2,1'i "coşku ve yücelme" hissi, %16,1'i "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği", %4,2'si "ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" hissini tecrübe ettiklerini ifade etmişlerdir.

"Namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıkları ifade eden öğrencilerin", % 24,9'u "Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme" hissi, %62,3'ü "huzur ve mutluluk", %1,8'i "coşku ve yücelme hissi", %27'si "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği", %5'i "ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" duyduklarını ifade etmişlerdir.

"Namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin", %25'i "Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi", %30,4'ü "huzur ve mutluluk", %2,9'u "coşku ve yücelme hissi", %27,9'u "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği", %3,8'i "ilahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" hissi duyduklarını belirtmişlerdir.

Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasındaki hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_0 : Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : İlişki vardır.

Buna göre Tablo 6p'den elde ettiğimiz bilgilere göre hesaplanan χ^2 değeri 24,102'dir. %95güven düzeyinde veya 0,05 anlamlılık düzeyinde 8 serbestlik derecesiyle χ^2 tablo değeri 15,507'dir. Görüldüğü gibi hesaplanan χ^2 değeri, tablo χ^2 değerden büyük olduğu için dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı hipotezi reddedileceği ve buna karşın istatistiksel olarak bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu duruma göre dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe, namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi de yükselmektedir. Bulgulara göre "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin", %41,7'si namaz esnasında "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme" hissini tecrübe ettiklerini ifade etmişlerdir. Buna karşılık "namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin", %25'i "yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme" hissi tecrübe ettiklerini ifade etmişlerdir.

Namazda okudukları dua ve sureleri tamamen ve kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin toplam oranına karşılık gelen %69,6'lık bir öğrenci grubu, namazdaki en temel ikinci duygu olan “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade ederlerken buna karşılık “namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %30,4'ü “huzur ve mutluluk” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak dua ve sureleri anlama derecesini oluşturan namazdaki bilinç düzeyi yükseldikçe namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi de olumlu yönde yükselmekte; namazda hissedilmesi gereken en temel duygu olarak ifade olunan duygulara yönelim artmaktadır.

VI. YORUM VE TARTIŞMA

Bu bölümde elde edilen bulgular doğrultusunda araştırma hipotezlerimizin kabul ve reddedilme durumları değerlendirilecektir.

A. TEMEL HİPOTEZ

- **Bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisi vardır.**

Ankete katılan öğrencilerin karakter gelişim düzeyi ortalama puan dağılımlarına³²⁸ bakıldığında karakter gelişimi yüksek öğrencilerin büyük bir çoğunluğu teşkil ettiği görülecektir. İlgili tablo incelendiğinde (Tablo 4a) öğrencilerin %58,2'sinin karakter gelişim düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Karakter gelişim düzeyi orta olan öğrencilerin oranı %35,4 olmasına karşın, düşük düzey puan alan öğrencilerin oranı ise sadece %6,4'tür.

Bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyi üzerinde önemli ve anlamlı bir etkisinin olduğu, bulguların sonuçlarına bakıldığında ortaya çıkacaktır. Tablo 5f'de de görüldüğü üzere bilinç düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Mevcut bulgulara göre “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %70,8'inin karakter gelişim düzeyi yüksek iken %29,2'sinin karakter gelişim düzeyleri ortadır. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi

³²⁸ Bu hipoteze ait bulguların şematik gösterimi için bkz Tablo 4a, Tablo 5f, Tablo 5g, Tablo 5h

düşük olan öğrenci yoktur. “Namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin toplam %64,5’i yüksek karakter gelişim düzeyine tekabül etmektedir.

Bulgularımıza göre dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Bu sonuçtan anlaşıldığına göre namaz bilinç düzeyi yükseldikçe karakter gelişim düzeyi de olumlu yönde özellikler göstermektedir. Bu nedenle tablo 5e’de de görüldüğü üzere namaz bilincinin yani namazda okunan dua ve sureleri anlamanın önemini kavramak yetmemektedir. Esas olan namaz bilincini artıracak en temel unsur olan dua, sure ve namazda okunan ifadelerin anlamlarını iyi anlayıp, hayata uygulama olarak geçirebilmekle mümkün olmaktadır. Aynı zamanda yüksek bilinç düzeyi, bu ifadeler üzerinde zihinsel ve kalbi tefekkür imkanı bulabilmekle olacaktır. Böylece bilinç kalitesi artan bir namazın bireyi olumlu yönde gelişen bir karakter düzeyine taşıyacağı söylenebilir.

Ayrıca namaz ibadetinin karakteri olumlu yönde geliştirmesi için sadece bilinç düzeyinin yüksek olması yetmemektedir. Bilinç düzeyi ile birlikte duygu düzeyi de yüksek bir namaz ibadeti, karakteri olumlu yönde geliştirecektir. Tablo 5g’de de görüldüğü üzere namazda hissedilmesi gereken en önemli duygu olması gereken ve birçok tasavvuf büyüğü tarafından dile getirilen “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” ve “huzur-mutluluk” duygularını hissettiklerini ifade eden öğrencilerin, karakter gelişim düzeyleri de yüksek seviyede çıkmıştır. Tablo 5g’yi inceleyecek olursak namaz kılma esnasında “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin %70,2’sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %26,7’sinin karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Buna karşılık bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı 3,1’dir. Namazda “huzur ve mutluluk” hisseden öğrencilerin %60’ının karakter gelişim düzeyleri yüksek, %33’ünün karakter gelişim düzeyleri orta, %7’sinin ise karakter gelişim düzeyleri düşük seviyededir. Bu duruma göre sadece namaz kılma esnasındaki bilinç düzeyi değil ayrıca namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi de karakter gelişim düzeyini geliştirici nitelikte olup, onu olumlu yönde etkileyebilmektedir. Namazda hissedilen duygu düzeyi olumlu yönde geliştikçe karakter düzeyinin de bu durumdan olumlu yönde etkilendiği söylenebilir.

Namaz kılma esnasında bilinç ve duygu düzeyinin yüksek oluşunun yanısıra namaz kılma sonrasındaki bilinç ve duygu düzeyinin de yüksek olması karakterin olumlu yönde gelişmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir. İşte bu nedenle ifade ettiğimiz birbiriyle ilintili temel hipotezimizi destekleyen üçüncü hipotezimiz de Tablo 5h'da görüldüğü üzere temel hipotezimizi desteklemiştir. Namazda hissedilen en önemli duygu olması yönüyle “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” duygusunun namaz sonrasındaki sonucu olarak gördüğümüz namaz sonrasında hissedilen “ruhsal doygunluk ve tatmin” hisseden öğrencilerin, %72,6'sının karakter gelişim düzeylerinin yüksek, %22,6'sının karakter gelişim düzeylerinin orta seviyede olması bu yorumumuza haklılık kazandırıcı bir sonuç olarak gözükmektedir. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyleri düşük seviyede olanların oranı %4,8'dir. Namaz sonrasında “dua ve şükürlerine karşılık bulduklarını” hisseden öğrencilerin, %68,8'inin karakter gelişim düzeyi yüksek iken, %21,9'unun karakter gelişim düzeyi ortadır. Bu kategoride, karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı, %9,4'tür. Namaz esnasında “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade eden öğrencilerin yoğunlaştığı kategori olan “manevi huzur ve mutluluk” hisseden öğrencilerin %61,8'inin karakter gelişim düzeyleri yüksek iken %32,6'sının karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride de, karakter gelişim düzeyi düşük seviyede olan öğrencilerin oranı, %5,6'dır.

Araştırma bulguları incelenecek olursa namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi karakter gelişim düzeyini de geliştirici nitelikte olup karakter düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi olumlu yönde geliştikçe, namaz kılma esnasındaki duygu ve bilinç düzeyi ile birlikte karakter gelişim düzeyinin de bu durumdan olumlu yönde etkileneceği söylenebilir.

Akif Hayta'nın “U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ibadet ve ruh sağlığı (psiko-sosyal uyum) ilişkisi” üzerine yaptığı çalışmada namazın etkinlik, sosyallik ve sorumluluk duygusu üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler yaptığı tespit edilmiştir.³²⁹ Araştırma bulgularımıza göre de öğrencilerin “sorumluluk duygusu ve vicdanlılık” ile “sosyal ve ahlâkî değerleri koruma” karakter özellikleri yüksek düzeydedir.

³²⁹ Hayta, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, s. 6.

Veysel Uysal'ın "Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri" isimli çalışmasındaki bulgular bizim namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisi olduğu noktasındaki temel hipotezimizi destekler niteliktedir. Uysal'ın çalışmasına göre "bütün namazlarını kılanlar", "gösteriş" ve "karşı cinsle ilişki kurma" ölçeğinde en düşük puanları almışlardır. Gösteriş ölçeğinde yüksek puan alanlar, başkalarının ilgi ve dikkatini çekmek için aşırı gayret gösteren, engeller ve ertelemeler karşısında sabırsız davranan kişiler olarak tanımlanmaktadır.³³⁰ Araştırma sonuçlarına göre anketimize katılan öğrencilerin karşı cinsle ilişkide dengeyi sağlayan "sosyal ve ahlâkî değerleri koruma" karakter özelliği yüksek; engeller ve ertelemeler karşısında metanetle ve soğukkanlı davranmaya neden olan "sabır" karakter özelliği orta düzeydedir. Uysal'ın çalışmasında, namaz kılan kişilerin "kendini suçlama" ölçeğinde yüksek puan aldıkları görülmektedir. Bizim araştırma bulgularımıza göre beş vakit namazını kılan ve çoğunluğu teşkil eden (%55) öğrencilerin, hatalarından ders almaya çalışarak kendileriyle ve çevreleriyle barışık olmalarına, olumlu bir yöneliş içerisinde kendilerini yenilemelerine neden olan "tevbe" karakter özelliği yüksek düzeyde tespit edilmiştir.

Sosyo-kültürel yönleriyle hac ibadetini ele alan Bayyigit'in araştırmasına göre hac ibadeti, yalan söylemek, (hac öncesi: % 26, hac sonrası: % 0), harama-helâla riayet etmemek, (hac öncesi: % 26, hac sonrası: % 0), faizle iş yapmak (hac öncesi: % 19.88, hac sonrası: % 15) hususunda dürüstlüğü zedeleyen olumsuz karakter özelliklerinin ortadan kaldırılmasında önemli ve anlamlı bir etkiye sahiptir.³³¹ Aynı şekilde araştırma sonuçlarımıza göre ibadet psikolojisi çerçevesinde anketimize katılan, "düzenli namaz kıldıklarını ifade eden (% 55) öğrencilerin, bütün iş ve davranışlarında, insanlarla olan ilişkilerinde doğruluğa ve dürüstlüğe riayet etme özellikleri yüksek düzeydedir.

Uysal'ın oruç ibadetini psiko-sosyal açıdan ele aldığı araştırması bizim araştırma sonuçlarımızla uyum göstermektedir. Uysal'ın çalışmasına göre oruç ibadeti, iradeyi ve sabrı, (%52,8-47,6) tevazuyu, (% 58,2) diğerkâmlığı, (%57,6) şahsiyeti güçlendireceği noktasında, ibadetlerin karakteri geliştirici etkisi hususunda araştırma bulgularımızla paralellik göstermektedir.³³² Bu bağlamda bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz

³³⁰ Uysal, Veysel, Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İ.F.A.V., İstanbul 1996, s. 98.

³³¹ Bayyigit, Mehmet, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, T.D.V. Yay., Ankara, 1998, s. 94-95.

³³² Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, T.D.V. Yay., Ankara, 1994, s. 138-146.

ibadetinin de sorumluluk duygusu, sosyal ve ahlâkî değerleri koruma, sabır, tevbe, diğerkâmlık, doğruluk ve dürüstlük, tevazu, şükür ve vefa gibi karakter özellikleri üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olduğu benzer araştırma sonuçları ile de desteklenmiş olmaktadır.

B. ALT HİPOTEZLER

1. Dindarlık düzeyi değişkeni ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyleri de yüksek olmaktadır. Yani dindarlık düzeyinin yüksek oluşu karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyip, karakterin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre³³³ yukarıdaki hipotezimizin tam destek gördüğü söylenebilir. “İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin, %72,1’inin karakter gelişim düzeyleri yüksek, %25’inin karakter gelişim düzeyleri orta, sadece %2,9’unun karakter gelişim düzeyleri düşüktür. Buna karşılık “ dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifade bulunan öğrencilerin %36,4’ünün karakter gelişim düzeyi yüksek iken; %54,5’inin karakter gelişim düzeyi orta seviyededir. Bu duruma göre dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyinin de yüksek olma eğilimine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum bize, dindarlık düzeyinin karakter gelişimini olumlu yönde etkilediği şeklinde bir yoruma imkan verici niteliktedir.

Bu konuda yapılan Köktaş ve Uysal’ın araştırmaları, bu hipotezimizi destekler mahiyettedir. M. Emin Köktaş’ın “Türkiye’de Dinî Hayat” isimli eserinde “iyi bir dindar mü’min olmak için komşuya iyi davranmanın gerekli olduğuna inananların” oranı, %74,4 iken, “cennete girebilmek için iyilikte bulunmanın gerekli olduğuna inananların” oranı, % 64,4’tür. Bu verilerden örnekleme giren deneklerin çoğunluğunun dinî hayat açısından ahlâkî davranışı gerekli gördükleri ya da en azından dindar olmaya katkısını kabul ettikleri anlaşılmaktadır.³³⁴

³³³ Bkz. Tablo 5a

³³⁴ Köktaş, M. Emin, Türkiye’de Dinî Hayat, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, s. 103.

Uysal'ın araştırmasına göre de dindarlık düzeyi değişkeni ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır; dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyleri de yüksek olmaktadır. Uysal'ın araştırmasında da görüldüğü üzere şefkat (%52,74), gösteriş (%47,51), oto-kontrol (% 52,93), saldırganlık (%49,52), kendini suçlama (%52,39) gibi karakter özellikleri “çok dindar, dindar olmayan” gruplarından ziyade “dindar veya biraz dindar” gruplar arasında yoğunlaşmaktadır.³³⁵ Bu durum dindarlık düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koyucu niteliktedir.

2. Namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Namaz kılma sıklığı yüksek olan öğrencilerin karakter gelişim düzeyleri de yüksek olmaktadır. Yani namaz kılma sıklığının yüksek oluşu karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyip, karakter gelişimine de katkıda bulunmaktadır.

Araştırma sonuçlarına³³⁶ göre hipotezimizin desteklendiği görülmektedir. “Beş vakit namazımı düzenli olarak kılıyorum” seçeneğini işaretleyen öğrencilerin %70,9'unun karakter gelişim düzeyleri yüksek, %24,7'sinin karakter gelişim düzeyi orta, sadece %4,4'ünün karakter gelişim düzeylerinin düşük olduğu görülmekte iken, buna karşılık “hiç namaz kılmıyorum” seçeneğini işaretleyen öğrencilerin %47,6'sının karakter gelişim düzeyleri yüksek, %38,1'inin orta, %14,3'ünün ise karakter gelişim düzeyleri düşüktür. Buna göre namaz ibadetini yerine getirme noktasında bireyin sebat göstermesi karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Yani düzenli, belli sıklıkla, disiplinli bir şekilde kılınan namaz ibadetinin karakter gelişim düzeyini geliştirici nitelikte olduğu görülmektedir.

Ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir husus da namaz kılma oranlarının yüksekliği olmaktadır. “Beş vakit namazı düzenli kılanların” oranı, %55 iken, “beş vakit namazı arasına kılanların” oranı, %27,2 olmaktadır. “Beş vakit namazı düzenli kılanların” oranının, %55'lere çıkmasının üç önemli nedeni bulunmaktadır. Namaz kılma oranlarının yüksek oluşunun ilk nedeni, örneklem grubumuzun % 20'sini teşkil eden İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma oranının (düzenli+arasıra %98) çok yüksek oluşudur. Bayyigit'in Konya Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerine yaptığı araştırma

³³⁵ Uysal, Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s. 94-95.

³³⁶ Bkz. Tablo 5b

sonuçlarına göre, dinî inanç ve pratiklerde en yüksek puanları İlahiyat Fakültesi öğrencileri almıştır. Bayyigit'e göre, İlahiyat Fakülteleri, dinin, asıl kaynaklarından ve bilimsel metotla araştırılıp öğretildiği eğitim müesseseleridir. Bu özelliğinden dolayı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ibadet ve dini hükümleri uygulama yönünden olumlu gelişim göstermeleri doğaldır.³³⁷

Namaz kılma oranlarının yüksek oluşunun ikinci nedeni, örneklem grubumuzun %20'sini oluşturan Eğitim Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma oranının (düzenli+ arasıra %86) yüksek olmasıdır. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma oranının yüksek olmasında İlahiyat Fakültesi hocaları ve öğrencileri ile bilgi iletişimi içerisinde olarak sosyal bir etkileşim halinde olmalarının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma oranlarının yüksek çıkması üzerine bu fakültede öğrenim gören öğrenciler ile yaptığımız mülâkatlardan edindiğimiz bilgilere göre öğrenciler manevî atmosferinden istifade etmek ve dinî inanç-pratiklerini daha samimi duygularla devam ettirebilmek için Konya'ya geldiklerini ifade etmişlerdir.

Eğitim Fakültesi öğrencilerinin de vurguladığı üzere namaz kılma oranının yüksek çıkmasının üçüncü ve en önemli nedeni Konya'nın dinî inanç ve pratiklerin yaygın bir tarzda uygulanmaya çalışıldığı sosyo-kültürel yapısı ve manevî atmosferidir. Nitekim Bayyigit'in Konyalı hacı adaylarına uyguladığı araştırmasına göre, hac öncesi hacı adayları arasında "beş vakit namazını devamlı kılanların" oranı, % 89,52 iken, "beş vakit namazını arasıra kılanların" oranı, sadece % 10,48'dir.³³⁸ Bu sonuçlar hacı adaylarının ibadet hassasiyetlerini bize gösterse de oranlarının yüksekliğinin Konya'nın sosyo-kültürel yapısı ve manevî atmosferinden etkilendiği de açıktır.

Buna karşılık Köktaş'ın İzmir'in çeşitli sosyo-kültürel çevresinde uyguladığı araştırmaya göre namaz kılma sıklık düzeyi sosyo-kültürel çevrenin değişimi sonucu düşmüştür. Köktaş'ın araştırmasında, "düzenli namaz kılanların" oranı, %23,5; "arasıra namaz kılanların" oranı, % 24,4; "sadece Cuma ve bayram namazını kılanların" oranı, %23,1; "hiç namaz kılmayanların" oranı, % 17,3 olmaktadır.³³⁹ Görüldüğü üzere namaz

³³⁷ Bayyigit, Mehmet, Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 117,123, 176.

³³⁸ Köktaş, a.g.e., s. 108.

³³⁹ Bayyigit, a.g.e., s. 94-95.

kılma sıklık düzeyinin bizim anketimizin sonuçlarından farklı çıkmasının nedeni sosyo-kültürel çevrenin değişmesidir. İzmir sosyo-kültürel yapısı bakımından Konya'dan çok daha farklı bir yapılanmaya sahiptir.

Araştırmalara göre dindarlık düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı ve önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁰ Bu bağlamda namaz kılma sıklığı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı ve önemli bir ilişki olması doğaldır.

3. Namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.³⁴¹ Namaza birkaç senedir ilgi duyup, devam eden öğrencilerin çoğunlukta bulunduğu göz önünde bulundurulursa, namaz tecrübesini birkaç yıldır yeni sayılabilecek düzeyde yaşayan öğrencilerin karakterleri üzerinde namazın olumlu ve karakteri geliştirici etkisi henüz oluşmamıştır.

Tablo 5c'de de görüldüğü üzere, “çocukluğumdan beri namaz kılıyorum” diye ifade bulunan öğrencilerin %66'sının karakter gelişimi yüksek iken sadece %28,8'inin karakter gelişim düzeyleri orta düzeydedir. Bu kategoride karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %5,2'dir. “Bir yıldan daha az bir süredir” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin, %52,3'ünün karakter gelişim düzeyleri yüksek, %38,6'sının ise karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Bu kategoride de karakter gelişim düzeyi düşük olan öğrencilerin oranı %9,1'dir.

Bu durumda namaza başlama zamanı ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bulgulara göre namaza çocukluğundan beri devam eden öğrencilerin bir bölümünün haricinde, öğrencilerin büyük bir kısmının namaza son birkaç yıldır devam edip, ilgi duydukları görülmektedir. Namaz bilinç ve duygu düzeyi yeni oturmaya başlayan, bir çoğu üniversite yıllarında namazla tanışan öğrencilerin karakterleri üzerinde namazın olumlu ve geliştirici etkisinin ilerleyen yıllarda ortaya çıkması beklenebilir. Namaza sebat etmenin önemi bu sonuçlarda bir kez daha görülmektedir.

Uysal'ın ve Köktaş'ın araştırma sonuçlarına göre yaş ilerledikçe namaz kılmaya karşı ilginin arttığı görülmektedir. Nitekim Köktaş'ın araştırmasına göre “hiç namaz

³⁴⁰ Bkz. Köktaş, a.g.e., s. 103; Uysal, Veysel, a.g.e., s. 94-95.

³⁴¹ Bkz. Tablo 5c

kılmayanların” oranı, erkek ve kadın olarak 20-25 yaş grubunda % 32,5 iken, aynı oran 51-60 yaş grubunda % 10,4’e düşmektedir. Aynı şekilde 20-25 yaş grubunda “beş vakit namaz kılma” oranı, %13,8 iken, 51-60 yaş grubunda %41,8’e yükselmektedir.³⁴² Namaza ilgi ve uygulama düzeyinin ilerleyen yaşlarda yükseldiği göz önünde bulundurulacak olursa üniversite öğrencilerinin namaza başlama zamanlarının karakter gelişim düzeyleri üzerinde etkili olmaması doğal karşılanmalıdır. Nitekim “son beş yıldır” ve “daha az bir süredir” namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin oranının, % 42,2 olduğu bir durumda namaz tecrübesini birkaç yıldır yeni sayılabilecek bir şekilde tecrübe eden öğrencilerin karakterleri üzerinde namazın karakteri geliştirici etkisinin oluşmaması tabii karşılanmalıdır.

4. Namaz kılma nedeni(niyet) ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁴³ Namaza birkaç senedir ilgi duyup, devam eden öğrencilerin çoğunlukta olduğu göz önünde bulundurulursa, namaz tecrübesini birkaç yıldır yeni sayılabilecek düzeyde yaşayan öğrencilerin namaz kılma nedenini oluşturan niyet bilincinin yeni şekillenmeye başlamasına rağmen İslam inancına göre yapılan işlerin özünü oluşturan niyet bilincinin karakter üzerindeki olumlu etkisi görülmektedir.

“Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile namaz kılan öğrencilerin”, %69,2’sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek iken “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %39,3’ünün karakter gelişim düzeyi yüksektir. Bununla beraber “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %45,5’inin karakter gelişim düzeyi yüksek olup “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin içinde karakter gelişim düzeyi yüksek olan öğrencilerin oranı %25’dir.

Niyetteki samimiyetin en yüksek düzeyini teşkil eden “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” düşüncesi ile namaz kıldıklarını belirten öğrencilerin %69,2’sinin karakter gelişim düzeyleri yüksek iken, bu öğrencilerin %26,7’sinin karakter gelişim düzeyleri orta seviyededir. Yine niyet bilincinin temellerinden ikincisini oluşturan

³⁴² Uysal, Veysel, “Dini Hayat ve Şahsî Özellikler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1995, Sayı: 2, s. 173; Köktaş, a.g.e., s. 110.

³⁴³ Bkz Tablo 5d

“Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu”, nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %59,3’ünün yüksek karakter gelişim düzeyinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Buna karşılık fonksiyonel veya dış güdümlü dindarlık anlayışının göstergesi kabul edilebilecek “cennet arzusu-cehennem korkusu”, “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu” ve “aile-çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin karakter gelişim düzeylerinin orta ve düşük düzeyde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu durumda niyet bilincinin karakteri geliştirici etkisi açıktır.

Albayrak’ın çalışması bizim bulgularımızla anlamlı bir paralellik göstermektedir. Bu bağlamda Albayrak’ın “ergenlerin dinî gelişiminde sevgi ve korku motifinin etkinliği” üzerine yaptığı araştırmasında, dinî ibadetlerini yerine getirirken en önemli faktörün hangisi olduğu sorusunu gençlerin % 22,2’si “Allah sevgisi”, % 26,6’sı “cehennem azabı korkusu” ve %44,6’sı “Allah rızası” olarak cevaplamışlardır.³⁴⁴ Nitekim bizim bulgularımıza göre “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” % 29,2 ; “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” %59,0 ; “cehennem korkusu” ise %5,6’ya denk düşmektedir. Buna karşılık Albayrak’ın çalışmasına göre gençlere sevgi mesajı verildiğinde %31,2 oranındaki “Allah sevgisi” değişkeni, %43,6’ya çıkmıştır. Cehennem azabı değişkeni % 26,6’ya inmiştir.

Bütün bu sonuçların ışığı altında bizim araştırmamıza göre fakülte öğrencilerinin Allah’a karşı sevgi ve sorumluluk duyma mesajlarını aldıkları görülmektedir. Çünkü “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” ve Allah’a karşı sorumluluk hassasiyeti sebebiyle oluşan “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme” düşüncesi %88,2 oranında gözükmektedir. Bu bağlamda sevgi ve sorumluluk duygusunda doyumun sağlanması ile ahlâkî davranışlar arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ancak “korku üzerine kurulmuş ahlâk olamaz, yalnız aşk üzerine kurulmuş bir ahlâk olabilir” diyen Hilmi Ziya Ülken’in açıklaması³⁴⁵, ahlâkî yönelimlerde ve karakter gelişim düzeyinin yükselmesinde, sevginin ve bizim bulgularımıza göre namaz ibadetini yerine getirmenin büyük bir önemi bulunduğunu ortaya koymaktadır.

³⁴⁴ Albayrak, Ahmet, “Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 126.

³⁴⁵ Ülken, Hilmi Ziya, Ahlak, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1946

5. Namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyini belirleyen namaz bilincinin namaza etkisi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.³⁴⁶ Yani namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyinin daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşımak, daha bilinçli bir namaz kılmak için yetmemektedir. Karakter gelişiminin olumlu yönde etkilenebilmesi için daha önceden de ifade ettiğimiz gibi bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz kılmak gerekmektedir.

Tablo 5e’de görüldüğü üzere “dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılıyorum” diye ifadede bulunan öğrencilerin, 287 kişilik sayı ile tamamına yakını ve içlerine “hiç namaz kılmadıklarını ifade edenler” de dahil olmak üzere, (katılıyorum diyenler 476 kişi %95,2) %60,3’unun karakter gelişim düzeyleri yüksek, %33’ünün karakter gelişim düzeyleri orta, %6,7’sinin karakter gelişim düzeyleri düşüktür. “Dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılmıyorum” seçeneğini işaretleyen öğrencilerin sayısı, sadece 3 kişidir. Bu kategoride karakter düzeyi orta veya düşük düzeyde bulunan herhangi bir öğrenci yoktur.

“Düzenli, arasıra, Cuma ve bayram namazlarını kılan öğrencilerin” yanında hiç namaz kılmadıklarını (toplam 476 kişi %95,2) ve namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin de bu soruya büyük bir çoğunlukla “katılıyorum” cevabını verdikleri göz önünde bulundurulursa, namaz kılma sıklığı ve namaz bilinci düşük olan öğrencilerin de bu soruya olumlu yanıt verdikleri görülecektir. Yani “namazda okunan dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılıyorum” yanıtını verdikleri görülecektir. Böylesine yoğun ve karmaşık kategorilere mensup öğrencilerin bu sorumuza olumlu bir yanıt vermeleri , bu değişkenin karakter üzerinde geliştirici bir etkiye sahip olmaması sonucunu doğurmuş olabilir.

6. Dindarlık düzeyi değişkeni ile namaz kılma sıklığı arasında anlamlı ve önemli bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin namaz kılma sıklıkları da yüksek olmaktadır. Yani dindarlık düzeyinin yüksek oluşu namaz kılma sıklığını da olumlu yönde etkilemektedir. Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerde daha düzenli ve disiplinli namaz kılmaya doğru bir eğilim görülmektedir.

³⁴⁶ Bkz. Tablo 5e

Tablo 6a'da görüldüğü üzere, “inançlı bir kişiyim ve ibadetlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifadeye bulunan dindar öğrencilerin %87,5'i “düzenli”, %9,1'i “arasıra”, %1,9'u “sadece Cuma”, %5,1'i “sadece bayram namazı” kıldıklarını ifade ederken, bu kategoride “hiç namaz kılmadıklarını ifade edenlerin” oranı, sadece %1'dir. Buna karşılık “dinin inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifadeye bulunan öğrencilerin %9,1'i “düzenli”, %9,1'i “arasıra”, %18,2'si “sadece Cuma”, %63,6'sı “hiç kılmadıklarını” belirtmişlerdir.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi arttıkça namaz kılma sıklığı da olumlu yönde artış göstermektedir. Bulgulara göre dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı arasındaki ilişki çok kuvvetlidir.

Uysal'ın araştırmasına göre dinin inanç boyutuyla ilgili olarak grupların tutum ortalamalarına bakıldığında, “bütün namazlarını kıldığını söyleyenlerin ortalaması % 72,3 ile en yüksek puandır. Buna karşılık “sadece bayram namazlarını kıldığını” söyleyenlerin ortalaması % 58,95 ile en düşük olanıdır. Bu bağlamda dindarlık düzeyi değişkeni ile namaz kılma sıklığı³⁴⁷ arasında anlamlı ve önemli bir ilişkinin var olduğu hipotezimizi Uysal'ın araştırması da desteklemiştir.

7. Dindarlık düzeyi ile namaz kılma nedeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin namaz kılma nedenini oluşturan niyetteki samimiyet düzeyi de olumlu yönde gelişmektedir.

Tablo 6b'de de görüldüğü üzere “inançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifadeye bulunan öğrencilerin %30,9'u “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi”, %65,2'si “Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme”, %3,4'ü “cennet arzusu-cehennem korkusu”, %5'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmektedirler. Buna karşılık “dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifadeye bulunan öğrencilerin %22,2'si “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi”, %33,3'ü “Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu”, %33,3'ü “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu”, %11,1'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

³⁴⁷ Uysal, Veysel, a.g.m., s. 176.

Bu duruma göre dindarlık düzeyi yükseldikçe “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” ve “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle ibadet etme bilinci yükselmektedir. Dindarlık düzeyi düştükçe de, “cennet arzusu-cehennem korkusu”, “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu”, “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılanların oranı artmaktadır.

Uysal’ın dindarlık algısı ile gösteriş alt ölçeklerinde grupların aritmetik ortalamaları bizim dindarlık düzeyi ile namaz niyet bilinci arasındaki ilişki bulgularıyla benzer sonuçlar içermektedir. Niyet bilincindeki samimiyet oranını düşüren “gösteriş” özelliği bakımından “dindar olmayanlar” en yüksek puanı (% 55,5) almışlardır. “Gösteriş ölçeğinde” yüksek puan alanlar, başkalarının ilgi ve dikkatini çekmek için aşırı gayret gösteren, engeller ve ertelemeler karşısında sabırsız davranan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu sonucu destekler mahiyette düzenli namaz kılanların gösteriş puanları da en düşüktür.³⁴⁸ Bu bağlamda dindarlık düzeyi ve namaz kılmak sıklığı yükseldikçe niyet bilincindeki samimiyet oranı da bulgularımızı destekler mahiyette yükselme göstermektedir.

8. Dindarlık düzeyi ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani dindarlık düzeyi yükseldikçe dua ve sureleri anlama düzeyi de artış göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, duygu ve bilinç düzeyi yüksek bir namaz ibadeti karakteri olumlu yönde geliştirip, etkileyebilecektir. Bulgulara göre, yüksek bir karakteri oluşturacak namaz ibadetinin temeli, dindarlık anlayışının sağlamlığına ve yüksek düzeyde oluşuna bağlıdır.

Tablo 6c’de de görüldüğü üzere “inançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diye ifadede bulunan dindarlık düzeyi yüksek öğrencilerin %14,9’u “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını”, %72,6’sı “namazda okudukları dua ve kısmen anladıklarını”, %12,5’i ise “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir. Buna mukabil olarak “dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diye ifadede bulunan öğrencilerin %9,1’i “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını tamamen anladıklarını”, %36,4’ü “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını kısmen anladıklarını”, %54,5’i ise “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını hiç anlamadıklarını” ifade etmişlerdir.

³⁴⁸ Uysal, Veysel, Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s. 92-98.

Uysal'ın, "Dini Tutumlar ve Şahsiyet Özellikleri" isimli çalışmasının sonuçlarına bakıldığında araştırma görevlilerinin dindarlık algısında etkili olan faktörler, " ibadetlerini yerine getirmek için gerekli bilgiye sahip olma ve Kur'an okumayı bilme derecesi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Demek ki araştırma görevlilerinde bilgi ile ilgili faktörler daha önemli olmakta dolayısıyla dinin bilgi boyutuna giren tutum ve davranışlar ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık üniversite öğrencilerinin, dini yaşantılarında dinin entellektüel boyutundan çok davranış boyutuna önem verdikleri tespit edilmiştir.³⁴⁹ Bu sonuçlar dindarlık düzeyini etkileyen iki önemli unsur ortaya koymaktadır. Yani bizim sonuçlarımızla da uyumlu olarak dini bilgi boyutu ile beraber dini davranışlar da dindarlık düzeyini olumlu yönde etkilemektedir.

Bu bağlamda namaz kılan kişinin dua ve süreleri anlama düzeyinin hem dini bilgi hem dini davranış yönünden dindarlık düzeyini olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır.

9. Fakülte dağılımları ile namaz kılma sıklıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu durumda fakülte dağılımlarına göre namaz kılma sıklığında farklılaşmalar görülmektedir.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde namaz kılma sıklığı yüksek düzeyde (arasıra ve düzenli namaz kılanların oranı %98) bulunmuştur. İlahiyat Fakültesi'nde dini bir eğitim alan öğrencilerin ibadet bilinçlerinin ve namaz kılma sıklıklarının da yüksek olması doğaldır. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin (%87 düzenli ve ara sıra namaz kılanların toplam oranı) İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve hocalarıyla etkileşim halinde olması nedeniyle namaz kılma oranlarının yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Tıp ve Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin namaz kılma sıklıklarının birbirine yakın oldukları görülmektedir. Daha sorgulayıcı bir zihin yapısına sahip Hukuk Fakültesi'nde ise namaz kılma oranları biraz daha düşüktür.

Şahin'in araştırması, namaz kılma sıklığının İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında yüksek düzeyde oluşunu açıklar mahiyettedir. Şahin'in İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerindeki öğrencilerde, dinî hayatın boyutları üzerine yaptığı araştırmada dindarlıkla öğrenim alanı arasındaki ilişkilerde dindarlık puanlarının anlamlı bir şekilde

³⁴⁹ Uysal, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s. 113 – 115

farklılaştığı ve en yüksek dindarlık puanına İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sahip olduğu şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.³⁵⁰ Ayrıca öğrencilerin dinî tutum puan ortalamalarına bakıldığında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalaması diğer fakültelere göre daha yüksek olarak gerçekleşmiştir İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin, dindarlık düzeyleri ve dinî tutum puanlarının yüksek oluşu sonucu namaz kılma sıklıklarının yüksek düzeyde oluşu (düzenli ve arasıra namaz kılanların oranı % 98) doğaldır.

İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve hocaları ile bilgi iletişimi ve sosyal çevre etkileşimi içerisinde bulunan Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinde de namaz kılma sıklığı yüksektir. Bu bağlamda sosyal çevrenin etkisiyle bireysel ve sosyal kimliğini belirleyen gençlerin özellikle namaz, dua ve tevbe ibadetlerinin etkisiyle sağlıklı bir kimlik duygusu oluşturduklarını söyleyebiliriz. Namaz, dua ve tevbe ibadetlerinden etkilenme oranına göre bu ibadetlerin çok boyutlu anlamlar ifade eden ve kişiliği derinden etkileyen dinî ritüeller olduğu bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.³⁵¹

Tıp ve Mühendislik Fakültesi mezunları Uysal'ın da araştırmasında vurguladığı üzere normatif, reel, daha sorgulayıcı bir zihin yapısının desteklendiği ve teknik eğitimin ağırlıkta olduğu fakültelerde dinî normun aksine yani oruç tutmamaya doğru eğilimin artmış olması, bu tarz bir eğitimin, bazı öğrencilerin dinî tutum ve davranışlarında olumsuz bir etki yapmış olabileceği sorusunu akla getirmektedir.³⁵² Nitekim bizim bulgularımız da bu ihtimalleri destekler niteliktedir.

10. Mezun olunan lise dağılımları ile namaza başlama zamanı arasında anlamlı bir ilişki vardır.³⁵³

Bu duruma göre mezun olunan lise dağılımlarına göre namaza başlama zamanında farklılaşmalar görülmektedir. İmam Hatip liselerinde dini bir eğitim alan ve namaz kılmaya alıştırılan öğrencilerin ibadet bilinçlerinin daha yüksek, ayrıca namaza başlama zamanlarının daha erken olması doğal bir sonuçtur. Aynı zamanda aile çevresinde de dini bir eğitim alan dini ve geleneksel kurallar çerçevesinde yetiştirilen, imam-hatip liseleri ile beraber normal lise ve meslek liselerinde okuyan öğrencilerin de namaza başlama yaşları daha erkendir.

³⁵⁰ Şahin, Adem, Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat , Konya,2001,s 98-99.

³⁵¹ Hayta, a.g.m., s. 8.

³⁵² Uysal, Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, s. 81.

³⁵³ Bkz. Tablo 5e

Dinî pratiklerin yerine getiriliş oranının çok yüksek çıkmasında alınan din eğitiminin büyük rolünün olduğu bir gerçektir. İmam-Hatip Lisesi öğrencileri lise yıllarında dinî inanç ve değerleri benimsemektedirler.³⁵⁴ Bu bağlamda İmam-Hatip liselerinden mezun olan öğrencilerinin namaza başlama zamanı arasında anlamlı bir ilişkinin olması çok doğaldır.

Köktaş'ın araştırmasına göre örneklem grubu içerisine giren öğrencilerin % 45'i, dinî bilgilerini ailesinden, % 20,6'sı din görevlilerinden, % 28,7'si dinî bilgilerini okullardan öğrendiklerini ifade etmişlerdir.³⁵⁵ Bu bağlamda öğrenim dönemi öncesinde ailesinde; orta ve lise tahsil döneminde okulunda dinî eğitime başlayan, bu bilgileri büyük ölçüde benimsemeye çalışan, geleneksel kültürün etkisi altında dinî yaşama sıcak bakan İmam-Hatip liseleri ile beraber normal lise ve meslek lisesi öğrencilerinde namaza başlama yaşları küçüktür.

Uysal'ın araştırmasına göre de orta-öğretimde alınan eğitimin oruç tutma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olmuştur. Bunun en açık göstergesi, imam-hatip mezunlarının % 90,2'si oruç tutarken, lise mezunu olanların % 48,3'ünün oruç tutanlar arasında bulunmasıdır.³⁵⁶

11. Namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani namaz kılma sıklığı yükseldikçe namaz kılma nedeni de olumlu ve samimiyetin artışı yönünde gelişmektedir.

Tablo 6f'de de görüldüğü üzere namazlarını “düzenli” olarak kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %32,7'si “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma”, %61,8'i “Allah'a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile, %4,4'ü “cennet arzusu ve cehennem korkusu” nedeniyle, %0,4'ü “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu”, %0,7'si “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık “sadece bayram namazını kıldıklarını” ifade eden öğrencilerin %33,3'ü “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile, %50'si “Allah'a kulluk görevi arzusu” nedeniyle, %16,7'si “cennet arzusu-cehennem korkusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

³⁵⁴ Hökelekli, Hayati, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, U.Ü.İ.F. Dergisi, sayı: 1, s.46; Kula, Kimlik ve Din, s.73-74.

³⁵⁵ Köktaş, Türkiye'de Dini Hayat, s. 139.

³⁵⁶ Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, s. 80.

Bu durumda namaz kılma sıklığı yükseldikçe, “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma” ve “Allah’a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile namaz kılma oranı artarken; fonksiyonel ve dış güdümlü dindarlığın en önemli örneklerini oluşturan “cennet arzusu-cehennem korkusu”, “yalnızca psikolojik rahatlama” ve “aile-çevre baskısı” nedeniyle namaz kılanların oranı düşmektedir.

Koştaş’ın çalışmasında, “düzenli namaz kılanlar”, Allah’ın emrini yerine getirmiş oldukları için kendilerini daha rahat ve mutlu hissettiklerini belirtirlerken, bizim bulgularımızı destekler mahiyette “düzenli namaz kılanlar” arasında gösteriş yahut nüfuz sağlamak için namaz kıldığını ifade edene rastlanmamıştır. Buna karşılık Koştaş’ın araştırmasına göre namazlarını “düzensiz olarak kılanların” gerekçeleri arasında “ihmal” en başta gelmektedir. İşlerinin çokluğu sebebiyle vakit bulamama, namaz kılmak için buldukları sosyal çevrenin elverişli olmayışı, kılmak istemelerine rağmen kılmadıklarını belirtenlere çok rastlanmaktadır.³⁵⁷ Görüldüğü üzere namaz kılma sıklığı oranı arttıkça niyetteki samimiyetin artışı yönünde yükseldiği benzer sonuçlarla desteklenmektedir.

12. Namaz kılma sıklığı ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani namaz kılma sıklığı yükseldikçe dua ve sureleri anlama düzeyi başka bir deyişle namaz bilinç düzeyi de yükselmektedir.

Tablo 6g’de de görüldüğü üzere namazlarını “düzenli” olarak kıldıklarını ifade eden öğrencilerin 13,8’i namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını, %73,8’i namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını, %12,4’ü ise namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık “hiç namaz kılmadıklarını” ifade eden öğrencilerin %2,9’u namazda okunan dua ve sureleri tamamen anladıklarını, %37,1’i namaz esnasında okunan dua ve sureleri kısmen anladıklarını, %60’ı okunan dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

Buna göre namaz kılma sıklığı yükseldikçe, öğrencilerin namazda okudukları dua ve sureleri anlama düzeyleri de yükselmektedir.

³⁵⁷ Koştaş, Mütin, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 56.

Köktaş'ın araştırma sonuçlarına göre dini bilgi düzeyi ile yaş arasındaki ilişkiye baktığımız zaman; dini bilgisini çok iyi kabul etme oranı genel olarak düşük olmakla birlikte, 61 yaş ve sonrası grubunda diğerlerine oranla oldukça yüksek olarak çıkmaktadır. (%30,4) Bütün yaş gruplarında en fazla orta derecede bilme kategorisi ağırlık göstermektedir. Dini bilgisini zayıf görme en çok 20-25 yaş grubunda yaygındır. (%18,6)³⁵⁸

Bizim araştırma bulgularımıza göre de ağırlıklı olarak 20-25 yaş grubuna mensup öğrenciler, dini bilgilerinin bir bölümünü oluşturan namaz bilinç düzeylerini yeterli görmemektedirler. Bu duruma göre anketimize katılan üniversite öğrencileri arasında "namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin" oranı, %68,2 iken "namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin" oranı sadece % 9,6'dır.

Dini bilgi ve davranış boyutu arasında bir ilişkinin olduğu varsayılırsa³⁵⁹ namaz kılma sıklıkları ile namazda okuduklarını kısmen de olsa anlayan bireyler ile namazda okudukları dua ve sureleri anlama düzeyleri arasında bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

13. Namaz kılma nedeni ile dua ve sureleri anlama düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani namaz kılma nedeni ile ilintili olan niyet bilincindeki samimiyet oranı arttıkça dua ve sureleri anlama düzeyi de artış göstermektedir.

Tablo 6h'da da görüldüğü üzere "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma" düşüncesi ile namaz kılan öğrencilerin %10,3'ü namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını, %75,3 kısmen anladıklarını, %14,4'ü hiç anlamadıklarını ifade etmektedirler. Buna karşılık "cennet arzusu-cehennem korkusu" nedeniyle namaz kılanların %39,3'ü namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade ederlerken, "yalnızca psikolojik rahatlama" nedeniyle, namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %63,6'sı namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir. "Aile ve çevre baskısı" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %75'i namazda okudukları dua ve sureleri kısmen anladıklarını, %25'i ise namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

³⁵⁸ Köktaş, a.g.e, s. 137

³⁵⁹ Uysal, "Dini Hayat ve Şahsi özellikler", s. 172

Bu duruma göre namaz kılma nedenindeki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz bilinç düzeyinin göstergesi olan namazdaki dua ve sureleri anlama düzeyi de artmaktadır. Buna göre niyetteki samimiyet derecesinin bireyi daha bilinçli bir namaz kılmaya doğru yönelttiği söylenebilir.

14. Namaz kılma nedeni ile namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani niyetteki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz kılma esnasındaki duygu düzeyi de yükselmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz, hem niyetteki samimiyet derecesini hem de karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Tablo 6i’de de görüldüğü üzere, “Allah’ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin büyük çoğunluğu namazda yaşanılması en öncelikli iki duygu üzerinde odaklanmışlardır. Bu kategorideki öğrencilerin %37,7’si “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” hissettiklerini, %38,4’ü ise “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade etmişlerdir. “Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %22,7’si “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” hissettiklerini, %42,4’ü ise “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu duruma göre daha çok dış güdümlü ve fonksiyonel dindarlık anlayışının bir ifadesi sayılabilecek “cennet arzusu ve cehennem korkusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %50’si “günahlardan duydukları üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği” hissettiklerini ifade etmişlerdir. Buna karşılık “yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %45,5’i namaz kılma esnasında “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Buna göre niyetteki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz duygu düzeyi de artış göstermektedir.

Uysal’ın oruçla ilgili çalışması ile bizim araştırma sonuçlarımız arasında niyetteki samimiyet düzeyi ile ibadetler esnasında tecrübe edilen duygu düzeyi arasında anlamlı ve önemli bir ilişkinin olduğu hususundaki sonuçlar benzerlik göstermektedir. Nitekim Uysal’ın araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin % 61,3’ü “dinî bir emri yerine getirmek”, % 51,5’i “manevî rahatlık sağlamak”, % 46,1’i “Allah’a yakınlaşmak” için oruç tuttuğunu beyan etmektedir. Bu bağlamda namaz ibadeti gibi oruç ibadeti de samimî

niyetlerle yapıldığında bireye duygusal ve manevî faydalar sağlayacaktır. Bu şuur ve samimiyet ile ibadetlerdeki manevî faydaların bilincinde olarak ibadetlerini yerine getirdiğinde inanan bir kişi bundan manevî bir haz, rahatlık ve mutluluk duyacaktır.³⁶⁰ Bu durum ibadetlerde amaç edinilen niyetin onlardan tecrübe edilecek duyguları olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

15. Namaz kılma esnasındaki niyet ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani niyetteki samimiyet derecesi yükseldikçe namaz kılma sonrasındaki duygu düzeyi de artış göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi namaz esnasındaki bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz kadar namaz sonrasındaki duygu düzeyi yüksek bir namaz da, hem niyetteki samimiyet derecesini hem de karakter gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Tablo 6k'da da görüldüğü üzere, "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %39,7'si "manevi huzur ve mutluluk" %26,7'si "Allah'a karşı kulluk görevini yapmanın mutluluğunu" hissederken; "Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme arzusu" ile namaz kılan öğrencilerin %44,1'i "Allah'a karşı kulluk görevini yapmanın mutluluğunu" hissettiklerini ifade etmişlerdir. "Cennet arzusu-cehennem korkusu" nedeniyle namaz kılan öğrencilerin %46,4'ü "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin mutluluğunu" yaşarken %42,9'u "manevi huzur ve mutluluk" hissettiklerini ifade etmişlerdir. "Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu" nedeniyle namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin %36,4'ü "ruhsal doygunluk ve tatmin" hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bununla beraber Köktaş'ın çalışmasında "düzenli namaz kılanların", Allah'ın emrini yerine getirmiş oldukları için kendilerini daha rahat ve mutlu hissettikleri, namaz sayesinde hem maddi hem manevi yönden güçlendikleri, kötülüklerden sakınma imkanı bulmuş oldukları tespit edilmiştir.³⁶¹ Bizim anket bulgularımıza göre de "Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi" ile namaz kılan öğrencilerin %55'inin yüce bir varlıkla "birlik ve bütünleşme", %38,4'ünün "huzur ve mutluluk", %19,2'sinin "günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma isteği" duydukları tespit

³⁶⁰ Uysal, Veysel, Psiko-sosyal Açıdan Oruç, s. 86-87.

³⁶¹ Koştaş , Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, s.78, Uysal, Dini Hayat ve Şahsi Özellikler, s.175

edilmiştir. Bununla beraber Uysal da dindarlık algısı ile dini duygu boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.³⁶²

Bütün bu sonuçlardan anlaşıldığına göre dindarlık düzeyi ile doğrudan ilişkili olan namaz kılma sıklığı (Bkz.Tablo.6a) ve niyet bilinci ile namaz kılma sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu hipotezimiz doğrulanmıştır.

16. Dua ve sureleri anlama düzeyi ile dua ve sureleri anlamanın namaza olumlu etkisi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe, “namazdaki dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılıyorum” seçeneğini işaretleyenlerin sayısı ve oranı da artmaktadır.

Tablo 61’de de görüldüğü üzere, “namazdaki dua ve sureleri tamamen anladıklarını” ifade eden öğrencilerin %97,9’u namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katıldıklarını ifade ederlerken, bu kategoriye mensup öğrencilerin %2,1’i (1 kişi) bu konuda kararsız kalmaktadır. Bu kategoride, namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına “katılmıyorum” diyen öğrenci bulunmamaktadır. Buna karşılık “namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin” %91,3’ü, namazda okudukları dua ve sureleri anlamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağı kanaatini taşıdıklarını ifade ederlerken, bu kategoriye mensup öğrencilerin %1’i dua ve sureleri anlamanın namaz bilincini artıracığına katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Uysal’ın makalesine göre dindarlık algısı ile dini duygu ve bilgi boyutu, arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁶³ Bu duruma göre namazda okudukları dua ve sureleri ağırlıklı olarak kısmen anladıklarını (%68,2) ifade eden öğrencilerin, dindarlık düzeyleri de, daha bilinçli bir namaz kılma yönündeki istek düzeyleri de artış gösterecektir.

17. Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedenini oluşturan niyet arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe namazdaki samimiyet derecesi de artış göstermektedir.

³⁶² Bkz. Tablo 6i

³⁶³ Uysal, a.g.e., s.125

Tablo 6m'de de görüldüğü üzere “namazda okudukları dua ve sureleri anladıklarını ifade eden öğrencilerin” %31,9'u, “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile, %57,4'ü “Allah'a kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile, %6,4'ü “cennet arzusu-cehennem korkusu” ile, %4,3'ü “psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kategoriye mensup öğrenciler arasında “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kılan öğrenci yoktur. Buna karşılık “namazda okudukları dua ve surelerin anlamlarını hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %21'i “Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi” ile, %60'ı “kulluk görevini yerine getirme arzusu” ile, %11'i “cennet arzusu ve cehennem korkusu” nedeniyle, %7'si “yalnızca psikolojik rahatlama arzusu” nedeniyle, %1'i “aile ve çevre baskısı” nedeniyle namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bu duruma göre niyet, Yüce Yaratıcı'ya samimiyet noktasına ancak namazdaki bilinç düzeyi yükseldikçe yaklaşabilecektir. Namaz bilinci yükseltilmeden niyette samimiyet ve sevgi merkezli bir Allah inancı ve ibadet anlayışının yakalanması mümkün olmayacaktır.

18. Namazda hissedilen duygu düzeyi ile namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Namaz esnasında hissedilen duygu düzeyinin önem derecesi arttıkça namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyinin de önem derecesi artmaktadır. Namaz kılma esnasında hissedilen duygular, namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyini de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Namaz kılma esnasında hissedilen duygu düzeyindeki önem derecesi, namaz sonrasında hissedilen duygu düzeyinin önem derecesini etkilemekle kalmayacaktır. Ayrıca namaz esnasında ve sonrasında duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadeti, zamanla namaz bilincini de olumlu yönde etkileyip geliştirebilmektedir. Bu durumda daha önce de ifade ettiğimiz gibi bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadeti karakter gelişimini olumlu yönde etkileyip geliştirebilecektir.

Tablo 6n'de de görüldüğü üzere, namaz esnasında “Yüce bir varlıkla birlik ve bütünlük” hisseden öğrencilerin %33,6'sı “namaz sonrasında manevi huzur ve mutluluk”, %27,5'i “Allah'a karşı görevini yerine getirmenin mutluluğunu”, %25,2'si “ruhsal doygunluk ve tatmin” hissettiklerini ifade etmişlerdir. Namaz esnasında “huzur ve mutluluk” hisseden öğrencilerin %45,5'i namaz sonrasında “manevi huzur ve mutluluk”,

%35,5'i "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin mutluluğunu" hissettiklerini ifade etmişlerdir. Namaz esnasında "coşku ve yücelme" hisseden öğrencilerin %50'si namaz sonrasında "manevi huzur ve mutluluk" hissettiklerini ifade ederlerken; namaz esnasında "günahlardan duyulan üzüntü ve bundan arınma isteği" hisseden öğrencilerin %51,9'u "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığını" hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu öğrenci grubu namazın tevbe bilincini artırdığının en önemli kanıtını teşkil etmektedirler. Yine namaz esnasında "Yüce bir varlık huzurunda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme" hisseden öğrencilerin %56,5'i namaz sonrasında "Allah'a karşı görevini yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığını" hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu öğrenci grubu da namazın sorumluluk bilincini artırdığının en önemli kanıtını teşkil etmektedirler.

19. Namaz kılma sıklığı ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Namaz kılma sıklığı arttıkça dindarlık düzeyi de aynı oranda yükselecektir. Namaz kılma sıklığı, dindarlık düzeyini de olumlu yönde etkileyecektir.

Bulgulara göre "düzenli olarak namaz kıldıklarını ifade eden öğrencilerin", %66,2'sinin inançlı olup, ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıkları yani en yüksek dindarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık "hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin", %76,2'sinin inançlı olup ibadetlerini tam olarak yerine getiremedikleri tespit edilmektedir. Bununla beraber "hiç namaz kılmadıklarını ifade eden öğrencilerin", en yüksek oranda ve sayıda "dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var"(%16,7) şikâyetinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bütün bu sonuçlar namaz kılma sıklığının dindarlık eğilimini çok anlamlı bir düzeyde ve olumlu yönde artırdığını göstermektedir.

Uysal'ın değerlendirmesi incelenecek olursa "dindarlık algısı" ve "namaz ibadeti" gibi bizzat dinî hayatın hem ayrılmaz bir parçası, hem de kişinin dindarlığının gözle görülür yanı olan özelliklerine bakmak konuya farklı bir bakış getirecektir. Bu bağlamda dinin ibadet boyutuna giren "namaz" ibadetinin dinî inanç, dini pratikler, bilgi ve etki boyutu olmak üzere bütün boyutlarında etkili olmaktadır. Bu demektir ki ankete katılan bireylerin namaz kılma sıklık düzeyleri, onların dine karşı tutum ve davranışlarını derinden etkilemektedir.³⁶⁴

³⁶⁴ Uysal, Veysel, a.g.m., s. 178-179.

20. Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe bu durum namaz esnasında hissedilen duygu düzeyini de olumlu yönde etkilemektedir.

Bulgulara göre “namazda okudukları dua ve sureleri tamamen anladıklarını ifade eden öğrencilerin”, %41,7’si namaz esnasında “yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” hissi duyduklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık “namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin”, %25’i “yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme hissi” duyduklarını ifade etmişlerdir. Namazda okudukları dua ve sureleri tamamen ve kısmen anladıklarını ifade eden öğrencilerin toplam oranına karşılık gelen %69,6’lık bir öğrenci grubu, namazdaki en temel ikinci duygu olan “huzur ve mutluluk” hissettiklerini ifade ederlerken buna karşılık “namazda okudukları dua ve sureleri hiç anlamadıklarını ifade eden öğrencilerin” %30,4’u, “huzur ve mutluluk” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak dua ve sureleri anlama düzeyi yükseldikçe namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi de olumlu yönde yükselmekte; namazda hissedilmesi gereken en temel duygu olarak ifade olunan duygulara yönelim artmaktadır.

Dini davranışın duygu boyutu ile ilgili araştırmalar yapan Uysal’ın bulgularına göre, öğrenciler, dini yaşantılarında dinin entellektüel boyutundan çok davranış boyutuna önem vermektedirler. Bu durum ; yaş, bilgi, tecrübe ve sosyal statü farkı gibi değişik faktörlerin yanında özellikle öğrencilerde duygu ve heyecan unsurlarının daha etkili olabileceğini akla getirmektedir.³⁶⁵

Ayrıca Köktaş’ın çalışmasında, “İbadet esnasında veya günlük işlerinizi yaparken, Allah’a yakın olduğunuzu düşünerek bir ürperti ve heyecan duyduğunuz oluyor mu?” sorusuna örneklemin, % 29,7’si “sık sık böyle bir tecrübeyi yaşadığımı”, %37,5’i “arasıra duyduğumu”, %15,7’si “nadiren böyle bir duygu yaşadığımı”, %14,9’u “böyle bir tecrübeyi hiç yaşamadığımı” açıklamaktadır.³⁶⁶ Buna karşılık bizim bulgularımıza göre de namaz bilinç düzeyi yüksek olan öğrencilerin %16,1’i “günahlardan duyulan üzüntü, pişmanlık ve bundan arınma” isteği hissedereklerken %4,2’si “ İlahi huzurda olmadan kaynaklanan korku ve ürperme” hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla beraber bilinç

³⁶⁵ Uysal, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, s. 115

³⁶⁶ Köktaş, Türkiye’de Dini Hayat, s. 130

düzeyi yüksek öğrencilerin duygu düzeylerinin de yüksek olduğunu ifade eden bir sonuç, namaz bilinç düzeyi yüksek olan öğrencilerin, %41'7'sinin “ yüce bir varlıkla birlik ve bütünleşme” duyduklarını belirtmeleridir.³⁶⁷

Bütün bu sonuçlara göre dini davranış boyutu olan ibadetler ile dini duygu boyutu arasında çok kuvvetli bir ilişki vardır. Ayrıca dinin entellektüel yönünü oluşturan dini bilgi boyutu, duygu boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla namazdaki bilinç düzeyi yükseldikçe namaz esnasındaki duygu düzeyi de yükselmektedir

---

³⁶⁷ Bkz. Tablo 6p

SONUÇ

Bu çalışma esas olarak namazın-karakter gelişimi üzerindeki etkisini ele alan bir alan araştırmasıdır. Bununla beraber namazla ilgili bazı bağımsız değişkenlerin diğer bağımlı bazı değişkenler üzerindeki etkisini ele alan bir alan araştırmasıdır. Araştırma Selçuk Üniversitesi'nde okuyan beş fakültenin öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada namaz, karakter ve ibadet kavramlarının analizleri; namazın psikolojik etkisi, sembolik ve semantik anlamları ile namazın karakter gelişim düzeyindeki etkinlik düzeyi hem teorik hem anket çalışmasına dayalı verilerle tecrübî tarzda incelenmiştir.

Bu bağlamda araştırma problemlerine ait esas bilgiler, ölçme metot ve teknikleri çerçevesinde konulara uygun ölçümler yapabilecek tarzda geliştirdiğimiz bir anket vasıtasıyla elde edilmiş ve bu ampirik bulgular analizlere tabi tutularak incelenmiştir.

Konunun tabiatı icabı, namaz ibadetinin sembolik anlamlarının açığa çıkarılması, namaz ibadetinin unsurlarının ayrıştırılması, namaz ibadetinin psikolojik önemi ve etkisi, namaz ibadetinin unsurlarının tasavvuf psikolojisi açısından irdelenmesi, birçok kaynaktan yorumlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda özellikle namaz ibadetinin sorumluluk duygusu, vicdanlılık, sabır, sosyal ve ahlaki değerleri koruma, tevbe, diğerkâmlık alçakgönüllülük, doğruluk ve dürüstlük, şükür ve vefa gibi karakter özellikleriyle ilgili olarak ahlak gelişimi üzerindeki etkisi hem teorik hem ampirik tarzda ortaya konulmuştur.

Bu araştırmanın en önemli bulguları şöyle özetlenebilir:

- 1-) Bilinç ve duygu düzeyi yüksek bir namaz ibadetinin, karakter gelişim düzeyi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisi vardır. Namaz ibadetinin bilinç ve duygu düzeyi yükseldikçe, karakter gelişim düzeyi de olumlu yönde gelişmektedir.
- 2-) Dindarlık düzeyi, namaz kılma sıklığı, namaz kılmadaki niyetin saflığı, namazda okunan dua ve sureleri anlama düzeyi ile karakter gelişim düzeyi arasında anlamlı ve kuvvetli bir ilişki tespit edilmiştir.
- 3-) Ayrıca dindarlık düzeyi ile namaz kılma sıklığı, namaz kılma nedeni, namaz kılma bilinç düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

- 4-) Fakülte dağılımlarına göre namaz kılma sıklığında; mezun olunan lise dağılımlarına göre namaza başlama zamanında farklılaşmalar tespit edilmiştir.
- 5-) Namaz kılma sıklığı ile namaz kılma nedeni; dua ve sureleri anlama düzeyi arasında da bir ilişki görülmüştür.
- 6-) Namaz kılma nedenini oluşturan namaz niyetindeki safiyet ile dua ve sureleri anlama düzeyi; namaz kılma esnasındaki duygu düzeyi; namaz kılma sonrasındaki duygu düzeyi arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
- 7-) Dua ve sureleri anlama düzeyi ile namaz kılma nedeni; dua ve sureleri anlamamanın namaza olumlu etki yapacağı kanaati; namaz esnasında hissedilen duygu düzeyi arasında önemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Son olarak tavsiye ve teklif niteliğinde birkaç hususu belirtmek istiyoruz: Araştırmamız nafile namazları sınırları dışında bırakmak durumunda kalmıştır. Bundan sonraki araştırmalarda nafile namazların belirtilen karakter özellikleri üzerine rolü ve etkisi ayrıca bir değişken olarak ele alınıp ortaya konulabilir. Ayrıca namazın sosyopsikolojik yönüne daha fazla ağırlık veren çalışmalar yapılabilir. Namazın sosyopsikolojik yönü olarak değerlendirebileceğimiz namazın toplumsal bütünleşme, birlik, beraberlik ve toplumların sosyal uzlaşmasındaki yeri ve önemi ortaya konulabilir.

Aynı zamanda namaz ibadetinin din eğitimi ve karakter eğitimi üzerindeki etkisi ele alınabilir. Bu bağlamda ilköğretim ve ilköğretim öncesi çocukların namaz ve ibadet eğitiminde namaz eğitim metot ve tekniklerinin irdelenmesi gerekmektedir. Ayrıca namazın şekilsel yönünü öğretiminin ötesinde namazdaki şeklin sembolik anlamları; namazdaki dua ve surelerin anlamları ve günlük hayata etkileri çocuklara anlatılabilir. Böylece çocuklardaki namaz sevgisi ve ilgisi canlandırılabilir.

Ayrıca namaza karşı toplumsal bilinç ve sevginin canlandırılması için de birtakım tavsiyelerimiz olacaktır:

a-) Namaz ibadetinde kalp, beden, dil ve aklın namaza odaklanmasını sağlama bilinci ve bu bilinci harekete geçirecek metotlar geliştirilmelidir.

b-) Surelerin anlamları, namazdaki sembolik unsurlar, tasavvuf büyüklerinin algılayış tarzıyla anlatılmalıdır.

c-)Namazdaki tenzih anlayışının yerleşmesi için ilahi sıfat ve isimler yoluyla Allah'ın tanınması ve sevilmesi hedeflenmelidir.

d-)Namazdaki hamd ve tesbih anlayışının yerleşmesi için namaz kılanların Allah tarafından övgü ve sevgiyle anıldıkları hatırlatılarak Allah'ın yakınlığının önemi benimsetilmelidir.

e-)Namazdaki dualar vasıtasıyla Allah'ın, peygamberler'in ve bütün insanlık ailesinin duası, selamı ve bütün iyi dileklerinin namaz kılan kişiye karşılıklı anış vasıtasıyla ulaşacağı bilinci verilmelidir.

f-)Namaza odaklanmaya engel olan her unsur için namaza başlamadan önce Allah'a sığınma ve O'ndan yardım dileme motivasyonu sağlanmalıdır.Sıkıntının kaynağını keşfederek bireyin sıkıntısına çözüm bulabileceği inancı, Allah huzurunda bulunma hassasiyeti ile birleşirse problemin çözülebileceği görülecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adler, Alfred, Yaşamın Anlam ve Amacı, (çev. Kamuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul, 1993
- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Nur Yayınları, Ankara, 1989
- Akseki, A. Hamdi, Ahlak Dersleri, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968
- Akseki, A. Hamdi, Namaz Surelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972
- Akyüz, Vecdi, Mukayeseli İbadetler İlmihali, I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995
- Alawneh, Shafiq Falah, "Human Motivation: An İslamic Perspective", The American Journal of İslamic Social Sciences, U.S.A., 1996
- Albayrak, Ahmet, Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Bursa, 1995
- Armaner, Neda, Din Psikolojisine Giriş I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980
- Arslantürk, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri, İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 1999
- Aslan, Nebile, Kur'an-ı Kerim'le İlgili İnanç ve Tutumlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002
- Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I-X, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1997
- Bahadır, Abdülkerim, Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1999
- Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1985
- Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991

- Bayrakdar, Mehmet, İslam İbadet Fenomenolojisi, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1987
- Bayyigit, Mehmet, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü, Konya, 1992
- Bayyigit, Mehmet, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs
- Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000
- Bursevi, İsmail Hakkı, Kitabı'n Netice, (haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), I-II, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- Büyür, Hasan, Namaz Bilinci, Denge Yayınları, İstanbul, 2001
- Certel, Hüseyin, “Ebu Talib el-Mekki’de Namazın Psikolojisi”, S.D.Ü.İ.F. Dergisi, sy. 6, Yıl. 1990, s.127-137, S.D.Ü.İ.F. Basımevi, Isparta, 1990,
- Cüceloğlu Doğan, Anlamli ve Çoşukulu Bir Yaşam için Savaşçı, Sistem Yayınları, İstanbul, 1999
- Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991
- Cüceloğlu, Doğan, Yeniden İnsan İnsana, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993
- Cündioğlu, Dücane, "Kadınlr Niçin Kendilerini Özlemezler-II", Yeni Şafak, 9 Mart 2003 Pazar
- Çam, Ömer, “Ahlak Eğitimi”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy.3, Yıl. 1996, s.9-16, İstanbul, 1996
- Çamdibi, H. Mahmud, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, Han Neşriyat, İstanbul, 1983
- Davutoğlu, Ahmet, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1973

- Degah Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Yayın Kurulu, Yunus Emre Divanı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982
- Demirci, Mehmet, "İbadetlerin İç Anlamı", Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, sy.3, Yıl.1, s.10-31, Ankara, 2000,
- Derveze, İzzet M., et-Tefsiru'l-Hadis, (çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen), I- VI, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998
- Dodurgalı Abdurrahman, "Nefs ve Eğitimi", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy.5, Yıl. 1998, s.75-82, İstanbul, 1998,
- Dowrick, Stephanie, Sevginin Halleri, (çev. Gürol Koca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000
- Dönmez, İbrahim Kafi, İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, I- IV, İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 1997
- Ece, Hüseyin, K., İslam'ın Temel Kavramları, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000
- ed-Dihlevi, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahman, Huccetu'l-lahi'l- Baliğa, (çev. Mehmet Erdoğan), I-II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994
- el-İsfahani, Ragıb, el-Müfredat fi'l-garibi'l Kur'an, Karaman Yayınları, İstanbul, 1986
- el-Kardavi, Yusuf, İbadet, (çev. Hüsamettin Cemal), Çığın Yayıncılık, İstanbul, 1974
- el-Mekki, Ebu Talip, Kutü'l-Kulub, (çev. Muharrem Tan), I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999
- en-Nedvi, Ebu'l Hasen, Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rukun Namaz, Zekat, Oruç, Hac, (çev. İsmet Ersöz), İslami Neşriyat, Konya, 1969
- er- Razi, Abdulkadir, Muhtaru's-Sıhah, Müessesetü'r- Risale, Beyrut, 1994
- Er, İzzet, Sosyal Gelişme ve İslam, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1999

- Erkuş, Adnan, Psikolojik Terimler Sözlüğü, Doruk Yayınevi, Ankara, 1994
- er-Razi, Fahrudin, Tefsir- i Kebir Mefatihü'l- Gayb, (çev. Suat Yıldırım, Lutfullah Celebi, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), I-VVIII, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988
- es- Sabuni, M.Ali, Safvetü't-Tefasir, Tefsirlerin Özü, (çev.S.Gümüş, N. Yılmaz), I- VII, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990
- Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, (çev.Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1997
- Frankl, Victor E., İnsanın Anlam Arayışı, (çev. Selçuk Budak) Öteki Yayınevi, Ankara, 1992
- Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk, (çev. Ayda Yörükkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995
- Fromm, Erich, Kendini Savunan İnsan, (çev. Necla Arat) Say yayınları İstanbul, 1982
- Fromm, Erich, Psikanaliz ve Din, (çev. Şükrü Alpagut), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1990
- Fromm, Erich, Sevginin Şiddeti ve Kaynağı, (çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten), Payel Yayınevi, İstanbul, 1990
- Fromm, Erich, Umut Devrimi, (çev. Şemsa Yeğın), Payel Yayınevi, İstanbul, 1990
- Gazali, İhya-ı Ulum'id-din, (çev. Ahmet Serdaroğlu), I-VIII, Bedir Yayınevi, İstanbul, trs
- Gazali, Kimya-ı Saadet, (çev. Abdullah Aydın, Abdurrahman Aydın), Aydın Yayınları, İstanbul,1992
- Gazali, Mizanu'l-Ahlak, Ahlak Ölçüleri, (H.Ahmet Arslantürkoğlu), Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1974

- Guy, Palmade, Karakter Bilgisi, (çev. Afif Ergunalp), Kervan Matbaası, İstanbul, trs.
- Gürsakal, Necmi, Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I, Marmara Yay., Bursa, 1997
- Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul, 1991
- Hayta, Akif, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı, (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", U.Ü.İ.F. Dergisi, C. 9, sy. 9, s.1-38, Bursa, 2000
- Horney, Karen, Günümüzün Nevrotik İnsanı, (çev. A. Erdem Bagatur), Yaprak Yayınları, İstanbul, 1986
- Horney, Karen, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara, 1993
- Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", U.Ü.İ.F. Dergisi, sy.1, s.35-51, Bursa, 1986,
- Hökelekli, Hayati, "İbadet-Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet", D.İ.A., C.19, s.248-251, T.D.V. Yay., İstanbul, 1999,
- Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1993
- İbn Manzur, Lisanü'l Arab, I-VVIII, Daru's Sadr, Beyrut,1990
- İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan, Ziyad Hamid, Abdulkadir, Muhammed Ali Neccar, Mu'cemü'l-Vasit, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996
- İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1997
- İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan,(çev. Süleyman Ateş) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs
- Jung, C.G., Keşfedilmemiş Benlik, (çev. Canan Ener Sılay), İlhan Yayınevi, İstanbul, 1999

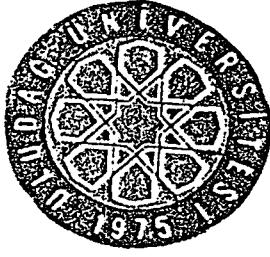
- Kanad, H. Fikret, Karakter Kavramı ve Terbiyesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1997
- Kaptan, Saim, Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, Tekışık Matbaası, Ankara, 1995
- Kara, Mustafa, "Cami ve İbadet Psikolojisi", Diyanet Aylık Dergi, sy.28, s.27-36, T.D.V. Yay., Ankara, 2001
- Kayıklık, Hasan, "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, Yıl. 1, s.126-142, Ç.Ü.İ.F. Basımevi, Adana, 2001
- Koştas, Münir, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, T.D.V. Yay., Ankara, 1995
- Köktaş, M. Emin, Türkiye'de Dini Hayat, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993
- Köroğlu, Nuri, Hz. Mevlana'nın İrşadı, Adım Yayınları, Konya, 2002
- Krech, David, Crutchfield, R.C., Sosyal Psikoloji, (çev. Erol Güngör), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980
- Kula, M. Naci, Kimlik ve Din, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001
- Kula, M. Naci, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.1, s.231-255, G.Ü.İ.F.Basımevi, Çorum, 2002
- Kutub, Seyyid, Fizilal'il-Kur'an, (çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüller), Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1968
- Kuzgun, Yıldız, "Kendini Gerçekleştirme", Araştırma Din ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C.10, s.168-177, Ankara, 1972
- Lidenfield, Gael, Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme, (çev. Gülден Tümer), Hyb Yayıncılık, Ankara, 1997

- Maslow, Abraham H., "Maslow's Concept of Self-Actualization, (Translate. Michael Daniels), Liverpool John Moores University, U.S.A.,2001
- Maslow, Abraham H., Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler, (Şükrü Alpagut), Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996
- Meadow, Mary Jo., Richard D.Kahoe, Psychology of Religion, Religion in Individual Lives, 1984, Harper & Row Publishers New York,
- Mehmedoğlu, Yurdagül, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001
- Necati, Muhammed Osman, Hadis ve Psikoloji, (çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınevi, Ankara, 2000
- Özgüven, İbrahim Ethem, H.K.E., Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara, 1992
- Pazarlı, Osman, Din Psikolojisi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968
- Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Sönmez Yayınevi, Samsun, 1993
- Sachiko, Murata, William Chittick, İslam'ın Vizyonu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- Sanford, T. Linda, Mary Ellen Danovan, Kadınlar ve Benlik Saygısı, (çev. Şemsa YeğİN), Hyb Yayıncılık, Ankara, 1999
- Schimmel, Annemarie, İslam, An Indroduction, State University of New York Pres, New York, 1992
- Senih, Saffet, İbadetin Getirdikleri, Nil Yayınları, İzmir, 2000
- Shaikh, Muhammad al-Ghazali, A Thematic Commentary on the Qur'an, (çev. Ashur A. Shalmis), International İnstitute of İslamic Thought Herndon, Virginia, U.S.A., 1997
- Siracuddin, Abdullah, Salavat-ı Şerife, (çev. Mahmut Sezgin), Matsa Basımevi, Ankara, 2001

- Sinclair, John, Gwyneth Fox, Önder Renkliydırım, Metro Collins Cobuild Birmingham University İnternational Language, Database Essential Dictionary, İngilizce-İngilizce Türkçe Sözlük, Metro Kitap Yayın Pazarlama, İstanbul, 1994
- Soysaldı, Mehmet H., “Kur’an Semantiği Açısından Salat Kavramı” ,Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, Yıl. 1996, s.1-41, Elazığ, 1996
- Spigelman, J. Marvin, Pir Vilayet İnayet Han, Tasnım Fernandez, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, (çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- Şahin, Adem, Üniversite Öğrencilerinde Dinî Hayat, Konya, 2001
- Şemin, Refia, Çocukta Ahlaki Davranış ve Ahlaki Yargı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1979
- Şentürk, Habil, “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, S.D.Ü.D., sy.1, Yıl: 1994, s.139-157, S.D.Ü. Basımevi, Isparta, 1995
- Şentürk, Habil, Din Psikolojisi, Esra Yayınları, İstanbul, 1997
- Şentürk, Habil, İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000
- Tabbare, Afif Abdü'l-Fettah, Ruhu's-Salati fi'l-İslam, Daru'l-İlim, Beyrut, 1979
- Tezbaşaran, Ata A., Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu, Türk Psikologlar Derneği Yay.,Ankara,1996
- Turabi, Hasan, Namaz,(çev. Saim Eminoğlu), Risale Yayınları, İstanbul, 1987
- Türköne, Mümtaz'er, “Bir Siyasi Sorun Olarak Din Eğitimi”, Yeni Türkiye Dergisi, sy. 2, Yıl 7, s.72-103, Ankara, 1982

- Uludağ, Süleyman, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001
- Uysal, Veysel, "Dini Hayat ve Şahsi Özellikler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sy.2, Yıl.1995, s.167-180, İstanbul, 1995
- Uysal, Veysel, Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İ.F.A.V. Yay. İstanbul, 1996
- Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açından Oruç, T.D.V. Yay. Ankara, 1994
- Ülken, Hilmi Ziya, Ahlak, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1946
- Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996
- Ünal, Cavit, Genel Tutumların ve Değerlerin Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996
- Walsh, Roger N., Frances Vaughan, Ego Ötesi, (çev. Halil Ekşi), İnsan Yayınları, İstanbul, 2001
- Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, İz Yayıncılık, İstanbul 1984
- Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I-X, (sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel), Azim Yayınları, İstanbul, trs
- Yeniterzi, Emine, Mevlana Celaleddin Rumi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001
- Yıldız, Abdullah, Namaz Bir Tevhid Eylemi, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001

Sevgili Arkadaşlar,
Elinizdeki anket formu, Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığımız bilimsel araştırmaya kaynak olması amacıyla düzenlenmiştir.

Anket formuna işaretleyeceğimiz cevaplar, kesinlikle gizli tutulup sadece bilimsel bir araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılacaktır. Bu yüzden anket formuna adınızı ve soyadınızı yazmanız istenmemektedir.

Samimi ve gerçeğe uygun olarak vereceğiniz cevaplar, araştırmadan geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesi için son derece önemlidir. Bu yüzden lütfen soruları tek tek, dikkatlice okuyarak sıra ile cevaplandırınız ve boş bırakmayınız.

Anket formundaki soruları cevaplarırken, özellikle sizin kendi fikirleriniz istendiği için, cevapları başkasına danışmayınız. Eğer seçenekler kanaatinizi tam olarak yansıtmıyorsa kendi fikirlerinizi açıkça yazabilirsiniz. Sorularla ilgili anlaşılmayan yer olursa anketöre sorabilirsiniz.

Anketin uygulanmasına ilişkin yardım ve işbirliğiniz için teşekkür eder derslerinizde başarılar dilerim.

Araştırmacı Araştırmayı Yöneten
Esmâ SAYIN Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ
U.Ü.Sosyal Bil. Enstitüsü U.Ü. İlahiyat Fak.
Yüksek Lisans Öğrencisi Din.Psikolojisi Öğretim Üyesi

AÇIKLAMA: Lütfen, kanaatinizi bildiren her cevap için [X] İşareti koyunuz!

BÖLÜM – 1

1. Cinsiyetiniz nedir?

- [ ] 1) Kız [ ] 2) Erkek

2. Hangi yaş grubundasınız?

- [ ] 1) 18 ve altı
[ ] 2) 19-24
[ ] 3) 25 ve üstü

3. Hangi fakültede öğrenim görüyorsunuz?

- [ ] 1) Eğitim Fakültesi
[ ] 2) İlahiyat Fakültesi
[ ] 3) Hukuk Fakültesi
[ ] 4) Tıp Fakültesi
[ ] 5) Mühendislik Fakültesi

4. Lise öğreniminizi hangi tür okulda tamamladınız?

- [ ] 1) Anadolu veya Fen Lisesi
[ ] 2) İmam- Hatip Lisesi
[ ] 3) Meslek Lisesi
[ ] 4) Normal Lise
[ ] 5) Özel Lise

5. Kendinizi dini yönden nasıl değerlendiriyorsunuz?

- [ ] 1) İnançlı bir kişiyim ve bütün dini görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum.
[ ] 2) İnançım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum.
[ ] 3) Dini inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var.
[ ] 4) Dine bir ilgim yok.
[ ] 5) Dine karşıyım.

6. Namaz ibadetini hangi sıklıkla yerine getiriyorsunuz?

- [ ] 1) Beş vakit namazı düzenli olarak kılıyorum
[ ] 2) Beş vakit namazı ara sıra kılıyorum
[ ] 3) Sadece Cuma namazını kılıyorum
[ ] 4) Sadece bayram namazını kılıyorum
[ ] 5) Hiç kılmıyorum

7. Ne kadar süredir namaz kılıyorsunuz?

- [ ] 1) Çocukluğumdan beri kılıyorum.
[ ] 2) Son 10 yıldır
[ ] 3) Son 5 yıldır
[ ] 4) Son 3 yıldır
[ ] 5) 1 yıldan daha az bir süre

8. Sizi namaz kılmaya yönlendiren temel neden şunlardan hangisidir?

- [ ] 1) Allah'ın sevgi ve yakınlığını kazanma düşüncesi
[ ] 2) Allah'a karşı kulluk görevimi yerine getirme arzusu
[ ] 3) Cennet arzusu ve cehennem korkusu
[ ] 4) Yalnızca psikolojik olarak rahatlama arzusu
[ ] 5) Aile ve çevre baskısı.

9. Namaz kılarırken okuduğunuz dua ve sureleri anlamamanın daha bilinçli bir namaz kılmayı sağlayacağına katılıyor musunuz?

- [ ] 1) Katılıyorum
[ ] 2) Kararsızım
[ ] 3) Katılmıyorum

10. Namaz kılarırken okuduğunuz dua ve surelerin anlamlarını hangi düzeyde anladığınızı ifade eder misiniz?

- [ ] 1) Tamamen anlıyorum
[ ] 2) Kısmen anlıyorum
[ ] 3) Hiç anlamıyorum

11. (Sadece tek cevap verip sıralama yapmayınız) Aşağıdakilerden hangisi namaz kılma esnasında en yoğun hissettiğiniz duyguyu ifade eder?

- [ ] 1) Yüce Bir Varlıkla Birlik ve Bütünleşme Hissi
[ ] 2) Huzur ve Mutluluk
[ ] 3) Coşku ve Yücelme Hissi
[ ] 4) Günahlardan duyulan üzüntü, utanma ve bundan arınma isteği
[ ] 5) İlahi huzurda bulunmadan kaynaklanan korku ve ürperme hissi

12. Aşağıdakilerden hangisi namaz ibadetini yerine getirdikten sonra en yoğun hissettiğiniz duyguyu ifade eder?

- [ ] 1) Ruhsal doygunluk ve tatmin
[ ] 2) Dua ve şükürünüze karşılık verildiği Hissi
[ ] 3) Manevi huzur ve mutluluk
[ ] 4) Allah'a karşı görevimi yerine getirmenin hafifliği ve rahatlığı
[ ] 5) Görevimi layıkıyla yapamamamdan kaynaklanan bir üzüntü

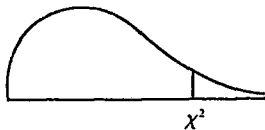
Bu bölüm namaz ibadetine karakter gelişim düzeyi üzerindeki etkisini tespit etmek üzere hazırlanmıştır. Lütfen aşağıdaki soruları bu çerçevede içerisinde cevaplandırınız.

BÖLÜM- 2

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1- Bütün işlerimi hakkını vererek yerine getirdiğimi ifade edemeyeceğim.	☐	☐	☐
2- Hayatın çeşitli güçlükleri karşısında çöküntüye uğramadan, sıkıntılara direnç göstermeye çalışan bir insanım.	☐	☐	☐
3- Her durum ve şartta toplumsal ve ahlaki değerleri koruduğumu söyleyemem.	☐	☐	☐
4- Başkalarının hoşuna gitse de gitmese de vicdanımın sesini dinlemeye, ahlaki ve manevi değerleri her şeyin üstünde tutmaya çalışırım.	☐	☐	☐
5- Benim için başka insanların dertleri, kendi sorunlarımdan daha önemli değildir.	☐	☐	☐
6- Allah'ın kullarına verdiği bunca nimete karşılık insanların bir teşekkür ve minnettarlık ifadesi olarak ibadet etmelerinin çok önemli olduğuna inanıyorum.	☐	☐	☐
7- Zamanımı en iyi şekilde değerlendirmeye, boş geçirmemeye çalışırım.	☐	☐	☐
8- Hatalarımdan ders alarak, bunların olumsuz etkilerinden kurtulup kendimle ve çevremle barışık olduğumu söyleyemem.	☐	☐	☐
9- Allah'a karşı kulluk bilincim, aynı zamanda beni diğer insanlara karşı sevgi, saygı ve acıma duygularıyla doldurmayı başarmıştır.	☐	☐	☐
10- Kişi ve toplum haklarının korunması için toplumsal ve ahlaki değerleri korumaya gayret harcarım.	☐	☐	☐
11- Bence bana yapılan iyiliklere, iyilikle karşılık vermem gerekli değildir.	☐	☐	☐
12- Kendimi herhangi bir ayırım gözetmeksizin koşulsuz olarak her insana maddi-manevi yardımda bulunabilecek bir insan olarak görmüyorum.	☐	☐	☐
13- Kendisiyle barışık bir insanın sadece kendisini üstün görerek, başka insanlara hor ve hakir bakmasının doğru olmadığını düşünüyorum.	☐	☐	☐
14- Bütün iş ve davranışlarımda, insanlarla olan ilişkilerimde dinin emirlerine, toplumsal ve ahlaki kurallara uymaya çalıştığımı söyleyemem.	☐	☐	☐
15- Bağışlanamaz hatalar işlediğimi düşünerek bazen kendi vicdanıyla kavga halinde olduğum olur.	☐	☐	☐
16- Allah'a ve bütün insanların haklarına karşı sorumluluk ve duyarlılık bilinciyle davranmaya çalışırım.	☐	☐	☐
17- Herkese durumuna göre ilgi gösterip değer vermeye gayret harcayarak, hiç kimseyi küçümsememeye çalıştığımı zannediyorum.	☐	☐	☐

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
18- Başkalarının sağlığını kendi çıkarları için kullanan insanları çok ayıplarım.	☐	☐	☐
19- Davranışlarımı kontrol etmeyi başaramadığım için sınırlendiğim zaman kolay kolay yatışmam.	☐	☐	☐
20- Toplumsal ve ahlaki değerlerden oldukça bağımsız bir yaşantı içindeyim.	☐	☐	☐
21- Çoğu zaman başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarıma tercih ederim.	☐	☐	☐
22- Üstlendiğim işleri çoğu kişiden daha fazla önemsediyimi içtenlikle söyleyebilirim.	☐	☐	☐
23- Hayatın güçlükleri ile başa çıkma noktasında direnç sahibi ve dayanıklı bir kişi değilim.	☐	☐	☐
24- Verdiğim sözü samimi bir dürüstlük içerisinde yerine getirmeye çalışırım.	☐	☐	☐
25- Bize yapılan iyiliklere iyilikle karşılık verilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐
26- Ahlakî açıdan hoş görülmecek bir hata yaptığımda kendimi suçlamak yerine olumlu bir yöneliş içerisinde kendimi yenilemeye çalışırım.	☐	☐	☐
27- Zamanımı iyi değerlendirme ve çalışma disiplininin başarımın ön koşulu olduğuna inanıyorum.	☐	☐	☐
28- Son vermek istediğim halde son veremediğim bazı kötü alışkanlıklarım vardır.	☐	☐	☐
29- Yalan söylemek daha çok işime gelse bile çoğu zaman doğruyu söylerim.	☐	☐	☐
Bu anket hakkında eklemek istediğiniz görüş ve düşünceleriniz			
.....			
.....			
.....			

APPENDIX E Critical Values of Chi-Square

Possible values of χ^2

Serbestlik Derecesi sd. df	.10	Right Tail Area 05 Anlamlılık Düzeyi	.02	.01
1	2.706	3.841	5.412	6.635
2	4.605	5.991	7.824	9.210
3	6.251	7.815	9.837	11.345
4	7.779	9.488	11.668	13.277
5	9.236	11.070	13.388	15.086
6	10.645	12.592	15.033	16.812
7	12.017	14.067	16.622	18.475
8	13.362	15.507	18.168	20.090
9	14.684	16.919	19.679	21.666
10	15.987	18.307	21.161	23.209
11	17.275	19.675	22.618	24.725
12	18.549	21.026	24.054	26.217
13	19.812	22.362	25.472	27.688
14	21.064	23.685	26.873	29.141
15	22.307	24.996	28.259	30.578
16	23.542	26.296	29.633	32.000
17	24.769	27.587	30.995	33.409
18	25.989	28.869	32.346	34.805
19	27.204	30.144	33.687	36.191
20	28.412	31.410	35.020	37.566
21	29.615	32.671	36.343	38.932
22	30.813	33.924	37.659	40.289
23	32.007	35.172	38.968	41.638
24	33.196	36.415	40.270	42.980
25	34.382	37.652	41.566	44.314
26	35.563	38.885	42.856	45.642
27	36.741	40.113	44.140	46.963
28	37.916	41.337	45.419	48.278
29	39.087	42.557	46.693	49.588
30	40.256	43.773	47.962	50.892

This table contains the values of χ^2 that correspond to a specific right-tail area and specific numbers of degrees of freedom df.

Source: Robert D. Mason and Douglas A. Lind, *Statistical Techniques in Business and Economics*, 9th ed. (Burr Ridge, Ill.: Richard D. Irwin, 1996), p. 806.